

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Ústav sociálních studií

**Vliv rodiny na vznik rizikového chování z pohledu
sociálních pracovníků OSPOD**

Diplomová práce

Autor: Bc. Soňa Hümmmerová

Studijní program: N0111A190018 – Sociální pedagogika

Studijní obor: Sociální pedagogika

Vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

Oponent práce: Mgr. et Mgr. Kateřina Krupková

Zadání diplomové práce

Autor: Soňa Hümmmerová

Studium: P21K0399

Studijní program: N0111A190018 Sociální pedagogika

Studijní obor: Sociální pedagogika

Název diplomové práce: **Vliv rodiny na vznik rizikového chování z pohledu sociálních pracovníků OSPOD**

Název diplomové práce AJ: The influence of the family on the emergence of risky behaviour from the perspective of OSPOD social workers

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se zabývá problematikou vlivu rodinného prostředí na možný vznik rizikového chování z pohledu sociálních pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Popisuje rodinu a rodinný systém, specifika a role orgánu sociálně-právní ochrany dětí, vzájemnou spolupráci obou subjektů, dále rozebírá a popisuje problematiku rizikového chování a možnosti prevence.

Empirická část řeší možný původ vzniku rizikového chování v rodině z pohledu zkušeností sociálních pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Použitou metodou zkoumání jsou rozhovory.

PEMOVÁ, Terezie a PTÁČEK, Radek. *Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4317-2.

KRAUS, Blahoslav. *Společnost, rodina a sociální deviace*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-411-3.

MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ, Hana. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí: dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3336-7

POKORNÝ, Vratislav, TELCOVÁ, Jana, TOMKO, Anton. *Prevence sociálně patologických jevů: manuál praxe*. Vyd. 3., rozšíř. Brno: Ústav psychologického poradenství a diagnostiky, 2003. Prevence sociálně patologických jevů. ISBN 80-86568-04-0.

Zadávací pracoviště: Ústav sociálních studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

Oponent: Mgr. et Mgr. Kateřina Krupková

Datum zadání závěrečné práce: 1.2.2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci *Vliv rodiny na vznik rizikového chování z pohledu sociálních pracovníků OSPOD* vypracovala pod vedením vedoucího závěrečné práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 15.04.2023

Poděkování

Děkuji svému vedoucímu diplomové práce, panu doc. PhDr. Václavu Bělíkovi, Ph.D., za jeho erudované vedení, podnětné rady a zejména lidský přístup, který provázal veškerou naši spolupráci.

Anotace

HÜMMEROVÁ, Soňa. *Vliv rodiny na vznik rizikového chování z pohledu sociálních pracovníků OSPOD*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2023. 113 s. Diplomová práce.

Diplomová práce je rozdělena do šesti kapitol. Polovina z nich vymezuje klíčová témata práce v teoretické rovině, dle odborné literatury, která jsou doplněna o statistické údaje. Kapitoly se věnují zejména rizikovému chování, jeho formám, protektivním a rizikovým faktorům a možnostem prevence. Charakterizována je taktéž struktura rodiny, její základní ukazatele, funkce rodiny a výchovné styly. Potřeba je také vymezit subjekt sociálně-právní ochrany dětí. Následující dvě kapitoly jsou věnovány vlastnímu výzkumnému šetření, které je zaměřeno kvalitativním směrem, kdy jako využívaná metoda je použito interview, respektive polostrukturovaný rozhovor. Analýza dat přináší závěry dílčích otázek a jejich shrnutí. Závěrečná kapitola diplomové práce shrnuje závěry vlastního výzkumného šetření a porovnává je s výsledky stejně zaměřených studií. Zároveň přináší podněty ke zlepšení a podpoře rodiny. Cílem diplomové práce je zjistit, zda má rodina vliv a případně jaký, na vznik rizikového chování u dětí z pohledu sociálních pracovníků OSPOD.

Klíčová slova: rizikové chování, sociálně-právní ochrana dětí, rodina, vliv rodiny

Annotation

HÜMMEROVÁ, Soňa. *The influence of the family on the emergence of risky behaviour from the perspective of OSPOD social workers*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2023. 113 pp. Diploma Degree Thesis.

The thesis is divided into six chapters. Half of them define the key themes of the thesis in theoretical terms, according to the literature, which are supplemented by statistical data. The chapters are mainly devoted to risk behaviour, its forms, protective and risk factors and possibilities of prevention. The structure of the family, its basic indicators, family functions and upbringing styles are also characterised. There is also a need to define the subject of social and legal protection of children. The following two chapters are devoted to the actual research investigation, which is oriented in a qualitative direction, where the method used is the interview or semi-structured interview. The data analysis presents the conclusions of the sub-questions and their summary. The final chapter of the thesis summarizes the findings of the actual research investigation and compares them with the results of similarly focused studies. It also provides suggestions for improvement and support for the family. The aim of the thesis is to find out whether the family has an influence, and if so what influence, on the emergence of risky behaviour in children from the perspective of OSPOD social workers.

Keywords: risk behavior, social-legal protection of children, family, family influence

Prohlášení

Prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2022 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum:

Podpis studenta:

Obsah

Úvod.....	10
1 Problematika rizikového chování u současných dětí a mládeže	11
1.1 Formy výskytu rizikového chování u dětí a mládeže.....	15
1.2 Rizikové a protektivní faktory ovlivňující vznik rizikového chování u dětí a mládeže	19
1.3 Příčiny a prevence rizikového chování u dětí a mládeže	22
2 Vymezení problematiky rodiny jako systému.....	29
2.1 Charakteristika struktury rodiny	31
2.1.1 Základní ukazatelé rodiny.....	31
2.1.2 Rodinné funkce	33
2.1.3 Výchovné styly	35
2.2 Problematika funkčnosti a krize současné rodiny	37
2.2.1 Funkčnost rodiny a její poruchy	38
2.2.2 Rozpad rodinného systému	41
3 Orgán sociálně-právní ochrany dětí a jeho role v prevenci a intervenci rizikového chování	47
3.1 Výchovná opatření jako intervence rizikového chování	51
3.2 Sanace rodiny jako nástroj prevence rizikového chování	54
4 Pohled pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí na vliv rodiny pro vznik rizikového chování.....	57
4.1 Cíl výzkumného šetření.....	57
4.2 Zvolený druh a použitá metoda výzkumného šetření	62
4.3 Výzkumný vzorek respondentů.....	63
4.4 Průběh vlastního výzkumného šetření	65
5 Analýza a interpretace získaných dat	67
5.1 Dílčí výzkumná otázka I	67
5.2 Dílčí výzkumná otázka II.....	77
5.3 Dílčí výzkumná otázka III.....	82
5.4 Dílčí výzkumná otázka IV	85
5.5 Dílčí výzkumná otázka V.....	87
6 Diskuze.....	95
Závěr	101

Použitá literatura a zdroje	103
Seznam tabulek a ilustrací	113

Úvod

Předmětem diplomové práce je charakteristika rodiny a jejího vlivu na vznik rizikového chování u dětí. Je zřejmé, že rodina je důležitým socializačním činitelem v životě jedince. Je však nutné definovat, jak velký vliv může mít na zmíněný vznik či rozvoj rizikového chování u dětí. Na danou oblast lze nahlížet z mnoha uhlů, já jsem si však vybrala pohled a názor sociálních pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen „OSPOD“).

Výběr tématu není náhodný. Pracuji jako sociální pracovníce na odboru sociálních věcí Městského úřadu v Hranicích, byť aktuálně s jinou cílovou skupinou. Sociálně-právní ochrana dětí (dále jen „SPOD“) je však oblast, která mě profesně naplňuje a přináší mi uspokojení, i přes svou náročnost. Vybrané téma pokládám za velmi aktuální vzhledem k nárůstu agendy, ale také ke změnám, kterými naše společnost, a především rodina prochází. Zvolené téma také koresponduje se studovaným oborem, protože obor Sociální pedagogiky se zabývá člověkem, jeho životem a prostředím ve kterém žije, aby vše bylo v souladu mezi ním a společností.

Diplomová práce je rozdělena do šesti kapitol, kdy první tři definují problematiku rizikového chování, jeho forem, protektivních a rizikových faktorů, které mohou ovlivňovat vznik rizikového chování, ale je zde zmíněná také prevence. Dále se pak zaměřuji na charakteristiku struktury rodiny z pohledu základních ukazatelů, funkcí či výchovných stylů. S funkcemi rodiny souvisí také její funkčnost a případné poruchy, kdy je definována také krize rodiny a rozpad rodinného systému. Poslední kapitola teoretického vymezení tématu je zaměřena na OSPOD a jeho roli možné prevence a intervence, tudíž v možnostech výchovných opatření, která mohou být uložena, ale také v pozitivní rovině, sanaci rodiny.

Cílem diplomové práce je zjistit, zda má rodina vliv a případně jaký, na vznik rizikového chování u dětí z pohledu sociálních pracovníků OSPOD. Popis výzkumného šetření je obsahem čtvrté kapitoly této práce. Výzkumné šetření je realizováno kvalitativním způsobem, kdy vybranou metodou je interview, konkrétně polostrukturovaný rozhovor. Pátá kapitola se zabývá samotnou analýzou a interpretací získaných dat. Poslední kapitola této diplomové práce srovnává zjištěné informace s dostupnými výzkumy a navrhuje možnosti zlepšení, respektive zkvalitnění rodinné politiky jako prevence vzniku rizikového chování.

1 Problematika rizikového chování u současných dětí a mládeže

Úvodní kapitola diplomové práce popisuje jeden z klíčových pojmů. Je zde definováno rizikové chování z pohledu odborných autorů a jeho vliv na společnost, respektive možné dopady. Škála rizik a stejně tak formy rizikového chování jsou různé, některé mohou být společností zlehčovány nebo dokonce považovány za běžné. Rizikové chování propuká nejčastěji v adolescenci, kdy je jedinec, z důsledku velkého množství změn, nejnáchylnější.

Neexistuje jeden daný pojem, který by charakterizoval rizikové chování. Názvosloví není jednotné, proto se můžeme setkat např. s abnormálním chováním, delikvencí či antisociálním a disociálním chováním. V minulých letech označovaly rizikové chování sociálně patologické jevy, ty však již byly rizikovým chováním vystřídány (Sobotková Nielsen et al., 2014; Dolejš, 2010).

Jedlička (2015) uvádí, že pokud bychom chtěli daný pojem rozvést, můžeme rizikové chování označit jako chování, kdy jedinec ohrožuje sám sebe nebo ostatní ve společnosti. Pokud se k němu přidá chování deviantní nebo delikventní, označujeme rizikové chování jako neakceptovatelné a ohrožující. Každá společnost má však míru normality a společností uznávané normy nastaveny různě. Tudíž je zřejmé, že i míra rizikového chování ohrožující společnost se může lišit. Avšak dopad rizikového chování na daného jedince je vždy a mnohdy i devastující. Negativní dopady nemusejí být pouze fyzické či psychické, ale jak již bylo uvedeno, jedná se i o možnost ohrožení celospolečenského či materiálního.

Pokud hovoříme o rizikovém chování má to danou váhu závažnosti, avšak některé formy můžeme hodnotit jako běžné, u jiných se pohybujeme na hranici patologie. Jako příklad běžné formy můžeme uvést adrenalinové sporty, na hranici patologie se pohybujeme např. u abúzu návykových látek. Škála rizikového chování je tedy velmi široká a jedná se o inkluzivní pojem (Širůčková, 2015; Čerešník, 2015).

Vymezené formy rizikového chování můžeme nalézt v Metodickém doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních, které je součástí Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže pro rok 2019-2027.

Jedná se o:

- a) agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimédií, násilí, domácí násilí, krizové situace spojené s násilím, vandalismus, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie, krádeže, loupeže, vydírání, vyhrožování;
- b) záškoláctví;
- c) závislostní chování, užívání různých typů návykových látek, netolismus, gambling;
- d) rizikové sporty a rizikové chování v dopravě, prevence úrazů;
- e) spektrum poruch příjmu potravy;
- f) negativní působení sekt;
- g) sexuální rizikové chování;
- h) okruh poruch a problémů spojených se syndromem týraného a zanedbávaného dítěte (MŠMT, 2010, online).

Od vydání Metodického doporučení, tj. roku 2010 k němu bylo postupně připojeno dalších 22 tematických příloh, které rozšiřují metodiku pomoci i při dalších projevech rizikového chování. Ať už se jedná o syndrom CAN, nová náboženská hnutí, domácí násilí či příslušnost k subkulturám, která jsou v období adolescence velmi výrazná a mající velký vliv na možný vznik rizikového chování, a jiné.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (dále jen „MŠMT“) rámcově definuje okruhy rizikového chování, nicméně stejně jak není pevně ukotvena definice rizikového chování, tak i možné formy se mohou u různých autorů odklánět a mohou jimi být zařazeny i další formy rizikového chování. Rizikové chování se často prolíná do více oblastí života.

Sobotková Nielsen et al. (2014) k formám rizikového chování řadí také lhaní. Uvádí však, že lhaní není doposud společností vnímáno jako dostatečně rizikové, proto se nedočkalo oficiálního zařazení. Dalším rizikových chováním je taktéž chování na internetu, ať hovoříme o přílišném trávení času na síti, sledování nevhodných stránek, otevírání

a přeposílání spamů, šikana a kyberšikana. Byť šikana s kyberšikanou jsou oficiálně uznávané formy rizikového chování.

Pokud se jedinec chová rizikovým způsobem v jedné oblasti, je reálné riziko, že se bude chovat rizikově i v dalších. Záleží na jeho okolí, rodinném zázemí, společenské situaci, a hlavně na jedinci samém, zda k tomuto zvratu dojde. Rizikové chování můžeme považovat jako předstupeň vzniku deviace či patologie. Pokud dojde k propojení jevů rizikového chování hovoříme o problémovém chování (Širůčková, 2010; Jedlička, 2015).

Typem problémového chování jsou také, dle Hutýrové (2019) krádeže, útěky, toulání, čachrování či negativismus. Tyto formy mohou být doprovodné k rizikovému chování, případně osamoceně způsobovat vznik rizikového chování. Není tedy radno je ignorovat, ba naopak by měly sloužit jako zdvižený prst a obsah sekundární prevence.

Každé rizikové chování sebou nese více či méně závažné následky. Negativní dopady rizikového chování se nemusejí primárně dotýkat pouze dotyčné osoby, která se chová rizikově, ale také blízkého okolí, přátel či dalších lidí, kterých se dané riziko dotklo až na celou společnost. Následkem může být zranění, invalidita, s tím se pojí snížení životní úrovně člověka, ale také smrt. Pokud bychom se zaměřili na sociální dopady, tak hovoříme o zničených rodinných vztazích, přetrhaných vazbách s přáteli či kolegy. Velmi výrazné negativní dopady mohou být také na psychiku riskujícího jedince. Je tedy zřejmé, že rizikové chování má velmi široký záběr a velký dosah (Ambrožová et al., 2016).

Podle Fischera a Škody (2014) nedochází k rizikovému chování pouze na základě projevení či působení jednoho faktoru, ale je způsobeno působením více faktorů zároveň, tzv. multifaktoriálně. Tyto faktory dělí na:

- a) biologické – zde můžeme uvést pohlaví, kdy muži mají vyšší sklon k agresivitě z důvodu vyššího testosteronu; věk či vrozené dispozice např. temperament;
- b) psychické – úroveň mentálních schopností, motivace, zda jsou uspokojeny potřeby daného jedince, např. nuda může být jedním ze spouštěčů;
- c) sociální – prostředí rodiny, ale i v jakém jedinec žije (vesnice, město); deprivace dítěte se také negativně odráží na jeho chování; vliv vrstevníků či part.

Adolescence

Nejčastěji dochází k rizikovému chování v období adolescence, kdy člověk dozrává, vyvíjí se, mění se hodnoty i závislost na osobách, se kterými chce trávit svůj volný čas, které do té doby považoval za vzor a jejichž hodnoty přebíral. Jedinec si na základě vlastních zkušeností vytváří svůj vlastní názor, utváří svou osobnost a je tudíž běžné pokoušet nastavené hranice, posunovat je a zkoušet neznámé. Jedná se velkou změnu a přechod. Dospívání můžeme považovat za přechodový rituál.

Současný adolescent biologicky dozrává rychleji, než tomu bývalo v minulosti. Vše se mění, společnost, ve které žije, rodina, ve které vyrůstá. Psychosociální dozrávání oproti biologickému probíhá pomaluji. Zejména výrazným znakem je zařazení jedince do společnosti a vnímání jeho vlastní osobnosti. Adolescenci můžeme nazvat transformací mezi obdobím dětství a dospělosti (Sobotková Nielsen et al., 2014).

Světová zdravotnická organizace označuje období adolescence jako nejnáchylnější, co se týče vzniku rizikového chování. Zdraví jedinců je více ohroženo jejich vlastním chováním než biomedicínsky. Stále častěji se rizikové chování objevuje i u mladších dětí a často je kombinováno více forem rizikového chování současně. Profesor Richard Jessor tuto souhrnu okolností označil jako syndrom rizikového chování v dospívání (Hamanová, Hellerová, 2000).

S nimi se shoduje i Kabíček at el. (2014), kteří poukazují na to, že experimentování je v této životní etapě ve zvýšeném rozsahu a ve většině případů nepřekračuje míru, která by z rizikového chování činila chování problémové. Jedná se o přechodné období. Nicméně v posledních letech je prokázáno, že v západních zemích se stále větší množství mládeže chová rizikovým způsobem, které nejenže je ovlivňuje v danou chvíli, ale může mít nedozírné následky i v dospělosti. Mezi tři nejrizikovější oblasti patří nadměrné zneužívání (abúzus) návykových látek, negativní jevy psychosociální oblasti a poruchy reprodukčního zdraví. Tyto tři oblasti bývají mládeži kombinovány a jejich působení usnadňuje vznik rizikového chování. Velmi často se však jedná o účelové jednání.

U určení přesného věkového rozptylu, co se týče počátečních projevů rizikového chování, se autoři rozcházejí. Nicméně určení vývojového období – adolescence, kdy dochází nejčastěji k projevům rizikového chování, označují totožně.

Sobotková Nielsen et al. (2014) označují období věku od 11 do 14 let jako fázi, kdy dochází ke strmému nárůstu všech forem rizikového chování. Toto období definuje jako mladší adolescenci, kdy jedinec již není považován za dítě, ale ještě ani za adolescence v pravém slova smyslu. Jedním z nejběžnějších případů rizikového chování je šikana. Je naivní se domnívat, že se dítě nikdy s žádným rizikovým chováním nesetká, buďto přímo u sebe nebo u svých kamarádů, spolužáků. Patří to k tomuto vývojovému období, kdy mládež experimentuje, odpoutává se od rodičů či jiných dospělých vlivů, utváří si vlastní názor a zkouší nastavené hranice, ať už ze strany rodičů či společnosti. Jisté je, že většina z nich z toho vyroste a toto experimentování zůstane pouhou vzpomínkou na danou vývojovou fázi života.

Kabíček et al. (2014) vymezují dospívání mezi 10 až 19 rokem života. Jedná se o poměrně rychlé biologické, psychologické, psychické i společenské změny. Výrazně se urychluje růst a jedinec především pohlavně dospívá, hledá svou identitu a osamostatňuje se od rodiny. V rychlé fázi adolescence tzv. pubertě převažují biologické změny, ve střední a pozdní adolescenci naopak převažuje psychosociální vývoj. Puberta vrcholí dosažením základní pohlavní zralosti. Dělení adolescence je mnoho, autoři však uvádějí jako časnou adolescenci 10 až 13 let, střední 14 až 16 let a pozdní 17 až 19 let věku.

1.1 Formy výskytu rizikového chování u dětí a mládeže

Formy rizikového chování byly definovány v první kapitole rizikového chování. Nicméně, jak již bylo uvedeno, společnost se mění v závislosti na mnoha faktorech doby, a tedy i intenzita forem rizikového chování se může měnit. Velmi výrazným zásahem do života každého z nás byla pandemie Covid-19 a spolu s ní i řada restrikcí, které byly ze strany státu nařízeny. Velmi výrazně se rodin s dětmi dotklo uzavření škol a přenesení výuky do on-line prostředí. S tím souvisí i nadměrné užívání internetu, hraní her či času tráveného na sociálních sítích. Nelze hovořit pouze o úplném uzavření škol, ale také o jednotlivých karanténách, které přesunovaly výuky jednotlivých tříd do distanční formy, z důvodu výskytu nemoci Covid-19 u jednotlivých žáků.

Gabrhelík, Lukavská (2020) v rámci svého dotazníkového šetření uvádějí výsledky, že největší nárůst forem rizikového chování se týká oblasti kyberšikany a kyberbezpečnosti, a to jak na 1. a 2. stupni základní školy, tak i na středních školách. V rámci kyberbezpečnosti hovoříme o sdílení citlivých dat, setkávání se s nevhodným

obsahem či kontakt s on-line predátory. U žáků 2. stupně dominovalo také záškoláctví a u studentů středních škol nadměrné užívání návykových látek, kde můžeme zařadit alkohol, tabák či jiné omamné a psychotropní látky.

Dle výroční zprávy České školní inspekce (2022, online) se školy ve školním roce 2021/2022 potýkaly nejčastěji se záškoláctvím a šikanou, případně kyberšikanou. Záškoláctví řešilo, co do podílu škol, v rámci povinné školní docházky 42,1 % škol. Jedná se o nejvýraznější formu rizikového chování na základních školách. Co se týče středních škol, tam se záškoláctví, jako druhá nejčastěji vyskytovaná forma rizikového chování, vyskytovala v 45,9 %. Co se týče šikany a kyberšikany, tak podíl škol, které v daném školním roce řešily výskyt tohoto rizikového chování se drží pod 30 %. Naopak u středních škol se jedná o nejčastěji vyskytované rizikové chování, které, v podílu škol, řešilo 54,5 % z nich. Pandemie Covid-19 snížila množství projevů rizikového chování, protože se výuka střídavě přesunovala do on-line prostředí, a tudíž i projevy např. šikany se přesouvaly do kyberprostoru.

Pokud uvedeme srovnání v tabulce níže, je zřejmé, že se čísla oproti dřívějším školním rokům změnila, nicméně to neznamená, že tyto formy rizikového chování vymizely.

Tabulka č. 1 - Podíl škol s výskytem rizikového chování v průběhu školních let 2016-2019 (v %)

Podíl škol s výskytem rizikového chování	2016/2017	2017/2018	2018/2019
Šikana	38,1	37,9	41,4
Kyberšikana	24,5	29,9	32,9
Verbální agrese vůči učitelům	32,0	33,3	35,2
Fyzická agrese vůči učitelům	3,4	4,4	5,7
Agrese, násilí, ublížení na zdraví	34,2	30,7	39,1
Užívání návykových látek	8,4	9,2	14,0
Kouření	26,1	26,8	31,8
Poškození majetku, vandalismus	31,3	32,4	31,8
Krádeže	24,2	23,5	26,1
Záškoláctví	44,8	43,8	51,4
Jiné	10,9	19,7	11,9

Zdroj: ČSI, 2020, online

Školní roky, uvedené v tabulce č. 1, nebyly ovlivněny pandemií Covid-19, tudíž zobrazují nezkrácené údaje distanční výukou. Je zřejmé, že šikana a záškoláctví v každém z uvedených tří školních let dominovala. Ve školním roce 2018/2019 překročilo záškoláctví dokonce hranici 50 % podílu škol s výskytem této formy rizikového chování. Ostatní formy se pohybovaly v konstantních hodnotách, nedocházelo zde k výrazným

výkyvům, kromě kyberšikany. Kyberšikana vzrostla během školních let 2016/2017 až 2018/2019 o 8,4 %. Jedná se o velmi výrazné zvýšení.

Záškoláctví

Záškoláctví patří mezi nejrozšířenější formu rizikového chování u dětí. Jeho výskyt se udává téměř v polovině základních škol v celé České republice.

Příčin k záškoláctví může být hned několik, ke správnému rozřešení je potřeba správná diagnostika. Může se jednat o negativní vztah dítěte ke škole nebo i dokonce o strach či nechuť. Velký vliv mají i kamarádi ve škole, vrstevníci se kterými je záškoláctví pácháno nebo také rodinné problémy. Záškoláctví samo o sobě je rizikovým chováním, ale dává volný prostor k páchání dalšího rizikového chování např. užívání alkoholu, drog či gamblerství. Pokud správně určíme původ záškoláctví můžeme na problému začít pracovat, jak s dítětem, tak se zákonnými zástupci dítěte.

Pokud hovoříme o záškoláctví máme na mysli plnění základní povinné docházky. Jedná se tedy o neomluvenou a častou absenci žáka ve výuce. Je důležité zjistit, zda záškoláctví probíhá za vědomí rodičů či zákonných zástupců a případně jak se oni samotní k situaci staví. Je však také možné, že dítě není vůbec zapsáno do školy. Záškoláctví sebou přináší celé spektrum rizik, ať už zmíněnou zvýšenou možnost páchání dalšího rizikového chování nebo z dlouhodobého hlediska dosahování nízkých studijních výsledků a s tím spojené potíže s uplatněním na trhu práce (Langmeier, Matějček, 2011).

Stejně tak uvádí Holeček (2014), že absence žáka ve výuce, který není nemocný, vždy signalizuje problém. Může se jednat o tradiční příčiny jako strach z pedagoga, přetížení, jak ze strany školy, tak ze strany rodičů, kteří jsou orientováni na výkon a úspěch. Důvodem záškoláctví však mohou být i netradiční příčiny jako např. že dítě hlídá mladšího sourozence, protože rodiče musí do zaměstnání nebo samo dítě chodí místo do školy na brigády.

Dle výše uvedeného je zřejmé, že záškoláctví může být doménou jednotlivce samotného nebo ovlivněného vnějšími vlivy, a to ať situací v rodině či přímo ve škole. Zajímavostí je, že naopak Vališová a Kovaříková (2021) přisuzují záškoláctví jako rizikové chování, které se rozvíjí především v partách.

Šikana a kyberšikana

Šikana je velmi výrazně rozšířená forma rizikového chování, která se nevyhýbá žádnému prostředí a může se týkat kohokoliv. Není dogma, že šikanované děti pocházejí pouze z ekonomicky slabších poměrů, stejně tak, že se šikana neobjevuje např. i na prestižních školách. K šikaně docházelo od nepaměti, často byla i tolerována ze stran veřejnosti a brána za běžnou věc v daném prostředí, hovoříme o povinné vojenské službě, chování rodiče k dítěti nebo také jednání despotické manželky ke svému manželovi. Velkým problémem také je, že šikana může probíhat ve velké míře latentně.

Nicméně budeme hovořit o šikaně dětí ve školském zařízení. Říčan s Janošovou (2010) přikládají bujení šikany úpadku kázně a autority vyučujícího. V dnešní společnosti již není učitel na piedestalu, kdy se těší všeobecnému respektu, jak ze strany dětí, tak ze strany jejich rodičů. Pokud k tomu přidáme nadměrnou feminizaci učitelského sboru, nedostatečné vzdělání pedagogů, oslabující vliv a funkce rodiny a také velký vliv médií, času stráveného na sociálních sítích a hraní brutálních her, kdy se u dítěte stírá realita s fikcí, není žádným překvapením, že šikana, ale i další formy agrese jsou značně rozšířené.

Dle Koláře (2016) šikanu dělíme do pěti fází, od zrodu ostrakismu až po totalitu, kdy dochází k šikaně jako ke skupinovému programu. První fáze se může odehrávat v jakékoliv skupině, protože vždy bychom našli dítě, které určitým specifickým způsobem vyčnívá z kolektivu a zpočátku jsou narážky v zábavné formy. V druhé fázi je již jasně určené dítě, na které je šikana zaměřena. Třetí fáze je zlomová, kdy se jasně vyčlení útočník, či jádro útočníků, kteří začnou systematicky šikanovat vybranou oběť. V této fázi je ještě možno šikanu zastavit a řešit. Následně však dochází ke zlomu, kdy se z šikany stane nepsané pravidlo a jsou útočníkem strhávány i ty slušné děti, které by se samy od sebe k ničemu podobnému neuchýlily.

Abychom mohli hovořit o šikaně, a ne pouze o agresi, je třeba vymezit tři podmínky, které tyto dva jevy odlišují. Jedná se o: úmyslné a agresivní jednání s cílem ublížit, opakované jednání a mezi obětí a agresorem existuje mocenská nerovnováha, tzn., že se oběť nemůže lehce bránit. Pokud jsou naplněny tyto tři podstaty hovoříme o šikaně. Jestliže se k těmto bodům přidá fakt, že vše probíhá v on-line prostředí, jedná se již o kyberšikanu (Ševčíková, 2014).

Jak již bylo zmíněno výše, kyberšikana za poslední roky zaznamenala prudký vzrůst. Poslední tři roky, kdy byla výuka či mezilidská komunikace ovlivněna pandemií Covid-19, respektive restrikcemi se většina této interakce přesunula do on-line prostředí. A to ne pouze u dospělých a mladistvých, ale také u dětí základních či dokonce mateřských škol. Děti se nenavštěvovaly, své spolužáky viděly v rámci distanční výuky, jejich mimoškolní konverzace se také uskutečňovala pouze v kyberprostoru, návštěvy prarodičů probíhaly on-line. Všechny tyto faktory navýšily trávený čas dětí na síti a dávaly prostor pro rozvoj kyberšikany.

Zvírotsky at el. (2021) považují za výrazný nárůst tohoto fenoménu dobu, kdy do školních lavic nastoupila tzv. generace Z (internetová generace). Jedná se o děti, které se narodily ve třetím tisíciletí a již od raného věku jsou zvyklí na přítomnost informačních technologií a sami využívají mobilní telefony a počítače. Velmi často také dávají větší prostor setkávání v kyberprostoru než v přímém mezilidském kontaktu. Můžeme se pouze domnívat, zda je kyberšikana novým fenoménem nebo se jedná pouze o specifickou formu šikany, ke které jsou využívány informační technologie. Výrazným odlišením od klasické šikany je možnost probíhání kyberšikany v jakoukoliv dobu a v jakémkoliv prostředí, často se agresor schovává pod falešnou identitou či rovnou vystupuje anonymně. Kolář (2016) považuje kyberšikanu jako specifickou formu psychické šikany.

Kopecký (2015) ve svém průzkumu uvádí, že oběťmi jednotlivých forem kyberšikany se stávají častěji dívky. Nejčastěji se děti setkávají s prolomením hesla k online účtu, to se stalo 34,80 % dětí, na dalších pozicích se nejčastěji objevují verbální útoky (34,33 %) a vyhrožování a zastrašování (17,84 %).

1.2 Rizikové a protektivní faktory ovlivňující vznik rizikového chování u dětí a mládeže

Při vzniku a rozvoji rizikového chování existují skutečnosti, které mohou vznik, průběh a eskalaci rizikového chování ovlivnit. Hovoříme o rizikových a protektivních, tedy ochranných faktorech. Ochranné faktory napomáhají minimalizovat vznik, průběh a případné dopady rizikového chování.

Rizikové chování se neobjevuje zničehonic, existují faktory, které mohou zapříčinit vznik, případně zvýšit pravděpodobnost vzniku rizikového chování. Jedná se o pohlaví, věk, nižší sociálně-ekonomický status rodiny, horší vztahy s blízkými členy rodiny

a přáteli. Faktory, které mohou podněcovat vznik rizikového chování nazýváme rizikovými a na druhé straně existují faktory ochranné, tzv. protektivní, které naopak chrání jedince před podnětem chovat se rizikovým způsobem. Dělíme je do individuálních, společenských a rodinných faktorů (Kabiček, et al., 2014; Čerešník 2021).

Na základě dlouhodobých a soustavných studií početných skupin adolescentů se již v 50. letech minulého století prokázaly určité zákonitosti společenských jevů, které se navzájem ovlivňovaly, působily na sebe a vyznačovaly se rizikovostí. Taktéž byly prokázány faktory, které jsou možné při práci s adolescenty ovlivňovat. Jedná se o rizikové a ochranné faktory, které se navzájem prolínají, podmiňují a koincidují, stejně jako rizikové chování, respektive syndrom rizikového chování v dospívání (Kabiček, et al., 2014).

V Tabulce č. 2 – Rizikové a protektivní faktory rizikového chování můžeme vidět individuální, rodinné a společenské faktory a na ně působící faktory rizikové a protektivní, které mohou zesilovat či utlumovat rizikového chování dospívajícího. Individuální faktory jsou typické pro jednotlivé dospívající, jsou osobité, a tudíž u každého jiné. Výrazným rizikovým faktorem je jistě genetická zátěž, kterou nemůžeme ovlivnit ani na ni pracovat, oproti např. nízké sebedůvěře. Samozřejmě, že každý žijeme a vyrůstáváme v jiné rodině a jakékoliv zanedbávání v dětství se poté odráží nejen v dospívání, ale neseme si jej sebou i do dospělého života. Žádný z rizikových faktorů se nevyskytuje jednotlivě, naopak, jsou propojené a navzájem na sebe reagují. Výrazným ochranným faktorem, co se týče individuality, je jistě vysoká inteligence, vhodné rodinné zázemí a přátelé, a z toho plynoucí sebeúcta a sebedůvěra.

Pokud se podíváme na faktory rodinné a působení rizikových a protektivních faktorů, zjistíme, že každá odchylka je rizikovým faktorem. Zde se pohybujeme ve velmi citlivé oblasti. Významná ztráta v rodině, ať už hovoříme o úmrtí člena rodiny nebo rozchodu rodičů, kdy se jeden z nich odstěhuje a rodina není úplná, je velmi rizikovým faktorem. V dnešní době obzvlášť není neúplná rodina nic vzácného, ba naopak, stává se běžnou součástí společnosti. Tento rizikový faktor je tedy velmi výrazným činitelem. Protektivním faktorem je určitě kvalitně nastavená komunikace, přátelské a dobré vztahy i v širší rodině, podpora rodiny. U společenských faktorů velmi záleží na nastavení společnosti, definici normality a na dodržování nastavených a uznávaných normách.

Chudoba jako rizikový faktor neznamena vždy vysoké riziko vzniku rizikového chování. Můžeme se domnívat, že stejné riziko vzniku rizikového chování je také u vyšších sociálních tříd, kdy je nižší rodičovský dohled, a naopak nedostatek času rodičů je kompenzován vyšším kapesným, které může být využito např. ke koupi alkoholických nápojů, cigaret či jiných drog.

Tabulka č. 2 – Rizikové a protektivní faktory rizikového chování

	Rizikové faktory	Protektivní faktory
Individuální faktory	Zanedbávání a zneužívání dětí v dětství	Vysoká inteligence
	Poruchy chování	Sebeúcta a sebedůvěra
	Genetická zátěž	Pozitivní perspektiva pro budoucnost
	Nízká sebedůvěra a sebeúcta	Sociální schopnosti
	Chronické onemocnění, handicap	Schopnost sebekontroly
	ADHD	Vhodní přátelé
	Špatný školní prospěch a odchod ze školy	Pozitivní orientace na školu
	Nejisté perspektivy do budoucna	Pozitivní orientace na vlastní zdraví
	Nezaměstnanost	Religiozita
	Beznaděj	Dobrovolnictví
	Přátelé s problémovým chováním	Pocit sounáležití v rodině, škole
	Menší vazba na rodiče a větší na vrstevníky	Netolerantnost vůči negativním sociopatogenním jevům
	Příslušnost k menšinám	
Předčasné těhotenství		
Rodinné faktory	Významná ztráta v rodině	Dobré vztahy v rodině
	Konflikt v rodině	Otevřená komunikace v rodině
	Nemocní rodiče	Neautoritativní podpora dospívajícího
	Nedostatečná komunikace v rodině	Přijetí dospívajícího takového, jaký je
	Dysfunkční rodina	Soulad v hodnotách
	Nízký nebo velmi vysoký socio-ekonomický status	Orientace rodiny na jiné hodnoty než konzumní
	Nízký rodičovský dohled	Střední sociální třída

	Rizikové faktory	Protektivní faktory
	Příliš autoritativní nebo benevolentní rodiče	
	Rozpory mezi hodnotami	
Společenské faktory	Chudoba	Kvalitní školy
	Nezaměstnanost	Dospělí, kteří se věnují mládeži
	Příležitost k nelegálním činnostem	Pozitivní vzory
	Negativní vzory	Malá permisivita k negativním jevům
	Glorifikace rizikového chování	Pozitivní poselství v médiích
	Legální přístup ke zbraním	Vytváření příležitostí pro kreativní mládež
	Nepořádek v blízké komunitě	Přísné zákony o zbraních a drogách
	Dostupnost drog	Silná sociální kontrola a sankce za přestupky
	Příznivé zákony a normy pro užívání drog	

Zdroj: Hamanová a Csémy in Čerešník, 2021

1.3 Příčiny a prevence rizikového chování u dětí a mládeže

Příčinám vzniku rizikového chování je potřeba věnovat zvýšenou pozornost, protože jsou ukazatelem v jejich eventuálním rozvoji a klíčovým nástrojem v potenciálnostech prevence rizikového chování. Vždy je lepší rizikovému chování předcházet a vhodně cílenou prevencí je to možné. Prevence bude efektivní, pokud správně rozklíčujeme příčiny chování. Definování příčiny rizikového chování je tedy naprosto zásadní a zlomový bod.

Odborní autoři se shodují v důležitosti biologických a sociálních faktorů v možném vzniku a rozvoji rizikového chování. Nicméně je potřeba brát v úvahu také osobnostní charakteristiku každého jedince, protože každý z nás jsme originál a ani biologické a sociální faktory nejsou u každého jedince totožné. Stejně tak každého z nás formují jiné prožité okamžiky a temperament, které ovlivňuje naše chování nejen v rizikových situacích. Osobnost je významným činitelem spolu s prostředím, která ovlivňuje výskyt rizikového chování. Taktéž je prokázáno, že faktory ovlivňující riziko vzniku rizikového

chování se mohou prolínat a navzájem ovlivňovat, což vede k výskytu více forem rizikového chování zároveň (Maierová, 2014; Čerešník, 2021).

Miovský at el. (2010) dodávají, že nástupu rizikového chování není možno nikdy zcela zabránit. Je tedy důležité eliminovat rizika možnosti vzniku a usilovat o případném propuknutí v co nejvyšším věku. Jedince je nutno neustále motivovat, aby toto chování volně nepřešlo k životnímu stylu. Pokud však není možno zabránit, aby rizikové chování propuklo je důležité všemi dostupnými prostředky, avšak adekvátně, chránit před dopady, jak na jedince, tak na nejbližší okolí či společnost.

Česká školní inspekce (2021, online) uvádí, že pokud chceme dosáhnout kvalitní a cílené intervence, je důležité zjistit a rozlišit, zda v rodině existují funkční vztahy. Pokud rodiče dítě milují, mají k němu emočně kladný vztah, ale mají nedostatečné kompetence, bude se s nimi pracovat jiným způsobem, než když jsou vztahy mezi rodiči a dítětem chladné, ale rodiče dokáží zabezpečit jeho základní fyziologické potřeby. Pokud se jedná o rodinu s nefunkčními vztahy a dochází také k neplnění dalších základních lidských potřeb, prožívá dítě chronický stres, který má zásadní a negativní dopad na jeho psychické zdraví i na jeho zdravý vývoj.

Pokud chceme předcházet rizikovému chování je třeba znát jeho původ, příčinu. Zjištění a pochopení zdroje rizikového chování je logickým postupem při jeho řešení. Jedná se o nejnáročnější činnost a hledání faktorů, které stojí za vznikem jsou předmětem studií již desetiletí. Pokud se do 90. let minulého století hovořilo o sociálně-patologických jevech, kdy se jedná o zastaralý výraz, který byl nahrazen pojmem rizikové chování, hovořilo se o jednom faktoru, a to spouštěči rizikového chování. Od 90. let minulého století se však ve studiích začaly tvořit komplexnější teorie, které hovořily o působení více faktorů na vznik rizikového chování (Charvát, Nevorálová, 2015; Kraus 2014).

Příčiny související s rodinným prostředím můžeme rozdělit do tří kategorií:

- a) „krizová rodinná situace (rozvod rodičů, onemocnění, smrt);
- b) příčiny spojené s přístupem rodičů k výchově (nízké rodičovské kompetence, nepřiměřené nároky na výkon, nedostatek kontaktu a společného času, zanedbávání, násilí, zneužívání);
- c) příčiny spojené s podmínkami, ve kterých rodina žije (chudoba, nestabilita v bydlení)“ (Česká školní inspekce, 2021, online).

Jestliže chceme nalézt společný jmenovatel pro počátek a rozvoj rizikového chování u dětí a adolescentů, rozhodně by v popředí stála impulzivita. Impulzivita se projevuje náhlým sklonem reagovat či jednat v dané situaci bez logického rámce či přemýšlením do budoucna, např. nad důsledky svého jednání a chování. Jedinec jednající impulzivně může být ovlivňován emocemi, frustrací či agresivitou. Popudem může být i touha po dobrodružství, riskování a hledání vzrušení. V období adolescence se jedinec stále vyvíjí, a tudíž s impulzivitou neumí vhodně pracovat, což může vést právě ke sklonům rizikového chování. Impulzivitu řadíme do osobnostních rysů, je tedy zřejmé, že může být do jisté míry dědičná. V tomto vývojovém období dochází také k převratnému vývoji osobnosti, kdy si adolescent uvědomuje svou identitu, nastavené hranice rodiči a často tak dochází ke konfliktům a hádkám (Štefková, Dolejš, 2016; Dolejš, Orel, 2017).

Paradigma rizikového chování chápeme jako soubor jevů, které můžeme vědecky zkoumat a lze je ovlivňovat nejen preventivními, ale i léčebnými intervencemi. Za prevenci považujeme takové typy intervencí, které směřují k předcházení výskytu rizikového chování, zamezují jeho rozvoj, minimalizují již existující projevy rizikového chování nebo pomáhají při řešení jeho důsledků. Jako typy intervence máme na mysli např. edukační, zdravotní, sociální a terapeutické (Bártík, 2010; Doležalová, 2010).

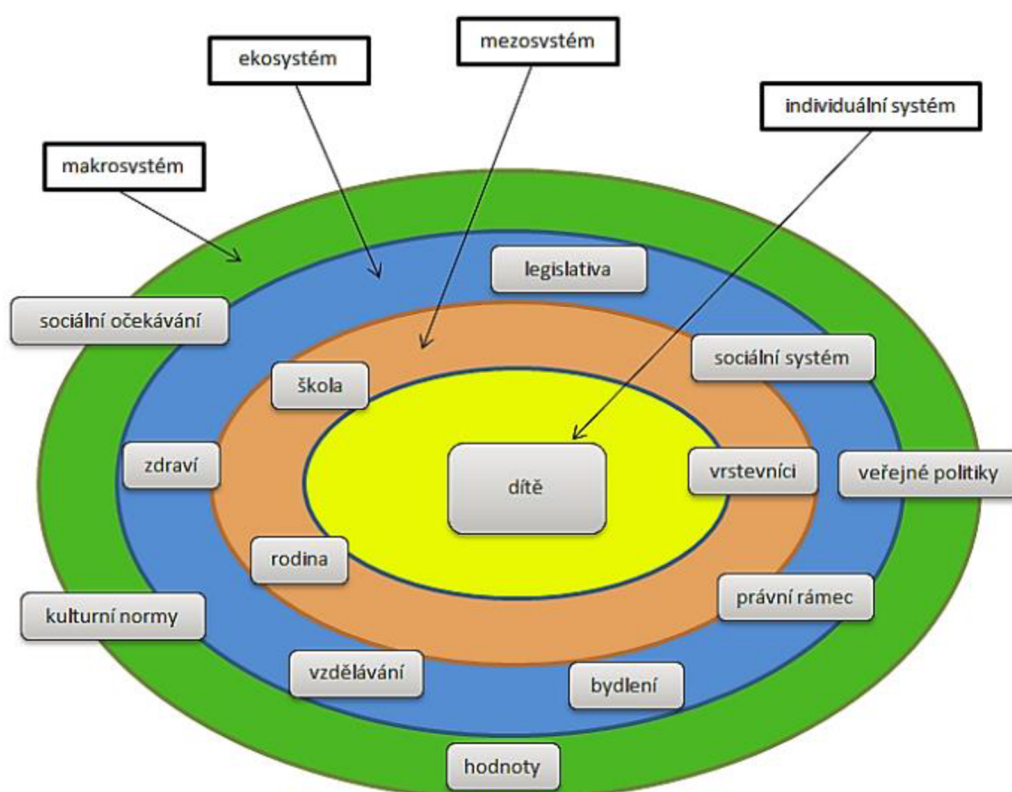
Termín primární prevence rizikového chování shrnuje Miovský (2015, s. 28) jako „jakýkoliv typ výchovných, vzdělávacích, zdravotních, sociálních či jiných intervencí směřujících k předcházení výskytu rizikového chování, zamezujících jeho další progresi, zmírňujících již existující formy a projevy rizikového chování nebo pomáhajících řešit jeho důsledky“.

Pokud bychom v dělení prevence měli postupovat horizontálně je třeba uvést základní dělení dle Světové zdravotnické organizace, která udává tradiční dělení prevence na primární, sekundární a terciární. Ústav pro lékařství Americké akademie věd inovoval model prevence na všeobecnou prevenci, která je zaměřena na celou populaci, selektivní prevenci na určité skupiny, u kterých je značné riziko vzniku rizikového chování a indikovanou prevenci u jednotlivců, kde hrozí značné riziko. MŠMT přistoupilo na základě svých potřeb k rozdělení primární prevenci dále na specifickou a nespecifickou. Kdy primární specifická prevence je zaměřena přímo na daný druh rizikového chování definovaný v standardech ministerstva (Hutyrová et al., 2013).

Inovativní model specifické primární prevence pro potřeby běžné praxe rozdělil Černý (2010) v souladu s dělením Gallá a to jako:

- a) „všeobecnou primární prevenci – zaměřená na běžnou populaci dětí a mládeže bez rozlišování na více a méně rizikové skupiny, rozlišuje jen její věkové složení, případně specifika a jako sociální faktory;
- b) selektivní primární prevenci – zaměřená na skupiny osob, u nichž jsou ve zvýšené míře přítomny rizikové faktory pro vznik a vývoj různých forem rizikového chování, pracuje se většinou s jednotlivci anebo s menšími skupinami;
- c) indikovanou primární prevenci – zaměřená na jedince vystavené působení výrazně rizikových faktorů nebo těch, u nichž se již vyskytly projevy rizikového chování“.

Obrázek č. 1 – Ekologický model primární prevence

Zdroj: Nadace Sirius, 2017, online

Ekologický model primární prevence na obrázku č. 1 rozlišuje základní okruhy prevence (individuální systém, mezosystém, ekosystém, makrosystém). Z obrázku je zřejmé,

že dítě je ve středu modelu, definováno jako individuální systém. Je obklopeno ostatními systémy, které na něj působí, a i dítě interaktuje na ostatní. V oblasti mezosystému se nachází rodina, škola a vrstevníci. Jedná se o nejbližší vlivy působící na dítě, tedy základní rámec. Byť je rodina nositelem kulturních norem a hodnot, tak kulturní normy a hodnoty jako takové se nachází až makrosystému, který na dítě působí, z hlediska uvedených možností, nejméně.

Pokud je již rizikové chování u dospívajícího rozběhlé, je velmi náročně jej zastavit. Ať už se to týká možných zásahů do integrity člověka, vztahů s nejbližší rodinou, přátel nebo také času, protože pokud to již trvá delší dobu, utnutí není otázkou jednoho okamžiku. Proto je zásadní prevence, na které je vhodné pracovat během celého dětství a dospívání, ať už se jedná o zdravý životní styl (zdravá výživa, tělesný pohyb), ale také budování zdravého sebevědomí v bezpečí funkční rodiny, kdy dospívající může odmítnou nabízený alkohol či nikotin, aniž by byl vrstevnickou skupinou napadán či dehonestován.

Samozřejmě, že v ideálním případě by bylo nejlepší, kdyby k rizikovému chování vůbec nedocházelo. Proto je velmi důležitá primární prevence, a to zejména v rodině. Podle Kabíčka (2008, zvukový záznam) spočítává především: „v pozitivním citovém, hodnotovém a sociálním formování dítěte v rodině“. Nicméně život člověka dětstvím nekončí a byť je období dospívání psychicky a mnohdy i fyzicky náročné pro dítě i rodiče, je potřeba, aby stále byly naplňovány základní potřeby, mezi které bezesporu patří i tvorba vlastní identity dospívajícího. Důležitým faktorem se stává také společenský a kulturní život, kdy se zejména ten společenský pojí čím dál více s vrstevnickou skupinou než s rodiči.

S tímto se ztotožňuje i Kopecký (2019, online), který jako hlavní nástroj prevence uvádí rodiče a jeho vztahy s dítětem. Protože primárně je důležité, aby se dítě se svým problémem svěřilo, případně s náznaky, které mohou vést k rozvoji rizikového chování. Toto však nenastane, pokud se dítě v prostředí rodiny a rodiče necítí bezpečně, vztahy nefungují na bázi důvěry, je narušen vztah rodič-dítě a celé fungování v rodině. Důležité také je, aby dítě cítil aktivní zájem o svou osobu ze stran rodičů, případně alespoň jednoho z nich. Role milujícího rodiče je v rámci prevence nezastupitelná. Podstatné také je, aby měl rodič dostatek kvalitních informací k danému rizikovému chování a dokázal tak

dítěte pomoci, ať už přímo s vyřešením či nasměrováním k řešení problémů v rámci dalších pomáhajících subjektů, ve kterých budou vystupovat společně.

Prvním a zásadním bodem je rizikové chování u dítěte zavčas rozpoznat. Toto je velmi těžké, protože každé dítě je jiné a příznaky se tudíž mohou lišit, někdy velmi výrazně. Při řešení je bezpodmínečně nutné spolupracovat s rodinou dítěte, což se může jevit jako největší problém, protože kolikrát je situace u dítěte způsobena právě fungováním rodiny, takže rodiče problém nevidí nebo vidět nechtějí, a tudíž nechtějí ani spolupracovat při nápravě. Je možné, aby se do řešení zapojily i další subjekty jako např. poradenská zařízení, škola, ale vše musí být vázáno na spolupráci s rodinou, aby byly viditelné pozitivní výsledky (Hutyrová et al., 2013).

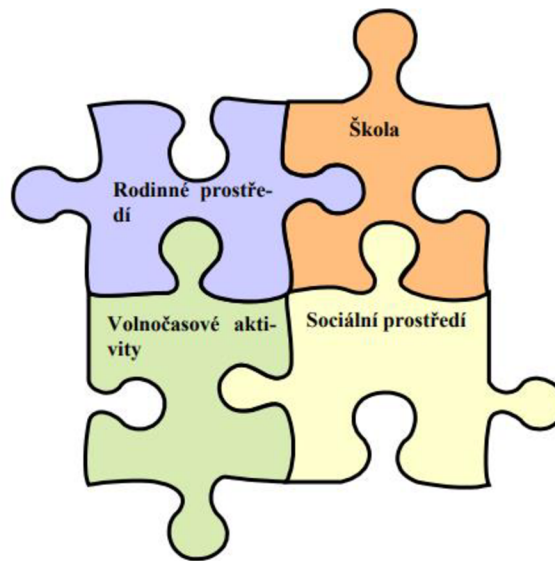
Obrázek č. 2 - Spolupráce subjektů při řešení rizikového chování

Zdroj: Hutyrová et al., 2013

Pokud rodiče nemají zájem spolupracovat je velmi těžké je namotivovat. Existují dvě možnosti, jak nastavit s rodinou spolupráci a často se prolínají. Jedná se o rovinu restriktivní a motivační. K restriktivní můžeme rozhodně zařadit OSPOD, který má možnost do rodiny zasáhnout nejzásadněji. Ve většině případů je potřeba změnit rodinné prostředí, upravit jej, aby lépe vyhovovalo řádnému vývoji dítěte. Další subjekty, které při nápravě rizikového chování s OSPOD spolupracují, jsou např. poradenská zařízení, kde jsou speciálně vyškolení odborníci, kteří se snaží rodinu motivovat ke změně životního stylu (Hutyrová et al., 2013).

Obrázek č. 3 - Správně nastavená a fungující primární prevence

Zdroj: Hutyrová at al., 2013

Z obrázku č. 3 je zřejmé, jak by měla vypadat správně nastavená a fungující prevence. Stejně jako u obrázku č. 2 je důležité, aby do sebe vše správně zapadalo a bylo funkčně propojeno. Jak již bylo řečeno, rodinné prostředí je při řešení rizikového chování naprosto zásadní. Druhým místem, kde dítě tráví většinu dne a probíhá zde spousta interakcí, jak s pedagogy, tak hlavně s vrstevníky, je škola. Pokud rodina nefunguje správně, je to právě škola, která nahlašuje na OSPOD podezření na rizikové chování či jiné problémy u dítěte. Stejně tak volnočasové aktivity jsou prospěšné jako prevence rizikového chování. Dítě tráví čas se stejně smýšlejícími vrstevníky, při oblíbené činnosti. Má vhodně vyplněný volný čas a nenudí se.

2 Vymezení problematiky rodiny jako systému

Každý z nás je součástí rodiny, rodíme se do ní, vyrůstáme a v dospělém životě zakládáme své vlastní rodinné jednotky. Rodina nám předává své hodnoty, vzorce chování i kulturní vzorce. Jedná se o primární socializační činitel, který významně ovlivňuje život svých členů, styl jednání a další směřování, včetně dospělého života. Socializace probíhá u člověka celý život, ale základ si každý neseme ze své rodiny. Prostředí a vztahy v rodině nás učí životu mimo rodinu, stavíme na nich naše sebevědomí, pocit bezpečí, své vlastní já. Tak jak se mění společnost, tak se mění i rodina. Rodina tedy reflektuje stav společnosti. Dětství je nejdůležitější období lidského života. Mladí lidé mají široké možnosti vzdělávání, cestování a za podpory rodiny mohou růst, jiní jsou však do dospělého světa vrženi nepřipraveni a nezkušení.

Socializací se rozumí přeměna člověka jako biologické bytosti v bytost společenskou. Tento proces probíhá celoživotně, ale také nahodile a zcela živelně. Pro socializaci je typické, že se vždy odehrává v nějakém prostředí. Primárním a nejdůležitějším prostředím je prostředí rodiny, které je bezpochyby rozhodující při celkovém rozvoji osobnosti. Cílem je přivést dítě do příslušné společnosti, kulturního prostředí a naučit jej správně se v tomto prostředí orientovat (Kraus, 2014).

Současná definice rodiny má mnoho podob. Matoušek definuje rodinu „jako společenství lidí, kteří se jako rodina cítí“ (Matoušek, Pazlarová, 2014, s. 17). V dnešní době, tím jak se společnost mění, není možné rodinu definovat na základě manželského sňatku. Samozřejmě je jasné, že rodina je nejlepším místem pro výchovu dětí a také pro dospělé, co se týče jejich naplnění potřeby uspokojení žít s partnerem ve vztahu. Pokud hovoříme o funkčnosti rodiny, tak na tom mají největší podíl dospělí, ale měla by uspokojovat potřeby všech jejích členů (Matoušek, Pazlarová, 2014).

Janiš a Loudová (2011) ze sociologického hlediska rodinou rozumí skupinu s malým počtem členů a nepřítomnost přísné hierarchie, byť je nutné rodinou stanovená pravidla dodržovat. Jedná se o první skupinu, jejímž členem se člověk po svém narození stává, o skupinu primární, ale také referenční, protože se s ní jedinec ztotožňuje. Rodina dítě vychovává, zabezpečuje jeho základní potřeby, poskytuje bezpečí, ale také jej nevědomky ovlivňuje, a to jak v pozitivní, tak i negativní formě.

Dle Sociologické encyklopedie (2018, online) je rodina nejdůležitější společenskou institucí a skupinou, která je základním článkem sociální struktury, ale také ekonomickou jednotkou. Jedná se o malou a intimní skupinu, která je relativně uzavřená a převládají zde důvěrné, osobní a silně emotivní vztahy, založené na vysokém stupni solidarity.

Kraus definuje rodinu jako „sociální útvar, sociální skupinu, která prošla a prochází vlastním vývojem, a to v souladu se společensko-politickými a kulturními změnami. Rodina přímo i nepřímo reflektuje stav společnosti a podmínky, které pro ni společnost vytváří“ (2015, s. 19).

Hudecová (2018) uvádí, že nikde jinde se člověku nedostane bezvýhradné akceptace jeho osobnosti jako v rodině. Pro rodinu je typické ochraňující prostředí, zajištění potřeb všem jejích členům a vzájemná podpora, která panuje mezi členy rodiny. Je tím spojovacím článkem pronikajícím do makrosociálního prostředí, respektive společnosti.

Životní styl rodiny se vyvíjel jako rodina samotná. Samozřejmě, že také závisí na lokalitě, kde rodina žije a kde nejvíce tráví svůj volný čas. Specifickým prostředím se stávají zejména nákupní zóny, kde se život mladých a rodin přesouvá, především o víkendech. Zde je velká pravděpodobnost podlehnoutí komerci. Způsob takto tráveného času není považován za kvalitní, a to jen podporuje nebo skýtá možnost sociálně deviantního chování (Kraus, 2014).

V rodinách je ustupováno od tzv. dítětrismu a dítě je více vnímáno jako součást rodiny, kde každý z jejích členů má právo na realizaci svých vlastních přání, cílů a očekávání. Také jednotlivé funkce rodiny procházejí díky transformaci společnosti změnami. Nejcitelněji se to dotýká funkce biologicko-reprodukční, která je nyní v České republice nejvíce ohrožena. Sociálně-ekonomická funkce rodiny je ovlivněna ekonomickou situací v České republice i ve světě (Sobotková Nielsen et al., 2014).

Kraus (2014) tvrdí, že i přes všechny změny, které ovlivnily a utvářely současný obraz rodiny, zůstává nenahraditelnou a nepostradatelnou institucí pro děti, ale také pro dospělé.

Je tedy zřejmé, že rodina jako jednotka tvoří samostatný systém, který je ale součástí širšího systému společnosti. Rodina jako systém má schopnost sebezáchovy, ale také sebeopravy, což podporuje celé její fungování. Její struktura je velmi rozmanitá, protože je dále členěna na podsystémy – manželský, rodičovský, sourozenecký. Tyto podsystémy mají svá pravidla a hranice. Panuje mezi nimi vzájemná a neustálá

interakce, hierarchie, zvyklosti či transformace rolí. Žena má např. roli matky a manželky (Matějček, Dytrych, 1999; Matoušek, 1997).

System rodiny je tvořen čtyřmi základními složkami:

- a) hodnotově normativní složkou – předávání norem, hodnot a zvyklostí rodiny;
- b) mezilidskou vztahovou složkou – interakce mezi členy rodiny, sociální učení, díky kterému si dítě může v rámci rodiny procvičovat své vlastní jednání, chování;
- c) rezultativní složkou – hmotný či duchovní produkt, který je přirozeně dítěti předáván;
- d) osobnostní složkou – osobnostní rozvoj, pochopení vztahového systému (Šulová, 2004).

2.1 Charakteristika struktury rodiny

Pokud vymezujeme strukturu rodiny je potřeba si objasnit základní ukazatele rodiny, které dnešní rodinu definují a charakterizují. Stejně tak funkce, které by rodina měla plnit, aby naplňovala potřeby všech svých členů. S jednou z funkcí, konkrétně socializačně výchovnou se váží výchovné styly, které mohou být při výchově uplatňovány.

2.1.1 Základní ukazatelé rodiny

Základní ukazatele členíme na:

Demografická situace

Mezi ukazatele demografické situace patří přirozený úbytek porodnosti a zrychlující se proces stárnutí populace. Posunul se i věk páru vstupujícího do manželství, s tím související odložené mateřství do pozdějšího věku a snížení počtu dětí v rodině. Na snížení porodnosti má vliv ekonomická situace, ale také bytová. Dítě je v mnoha případech vnímáno jako přepych, případně bariéra při profesním životě. Také názor a i reálná situace, že dítě nemusí vyrůstat a být vychovááno v kompletní rodině, je v současné době čím dál více běžnější. Ale například u chlapců toto může způsobit problém, protože naše školství, které je značně přefeminizované, neskýtá dostatek mužských vzorů. U dívek může nekompletní rodina vytvářet nesprávný či neúplný pohled na model budoucího partnera. Výzkumy z osmdesátých let také vykazovaly souvislost

mezi deviantním chováním a vícečetnými rodinami. Situace jedináčka je však v současné době ke vzniku deviantního chování stejně riziková (Kraus, 2014).

Demokratizace rodinného života

Zde můžeme zařadit emancipace žen a s tím klesnutí autority mužů, ale také změny i ve vztahu rodič-dítě, ve smyslu partnertějšího, kamarádčejšího přístupu, kdy dítě nevnímá autoritu rodiče, což může mít za následek likvidace jeho zábran v chování (Kraus, 2014).

Sociálně ekonomická situace rodin

Rodina je samostatná ekonomická jednotka. Rizikové rodiny jsou ty, které žijí v chudobě či na její hranici. Na druhou stranu mnoho rodin žije v blahobytu a dochází k tzv. zpeněžování dětství. Hrozbou jsou tedy oba extrémy. V minulosti platilo, že nejrizikověji se budou chovat děti a mládež z nejnižších společenských vrstev, kde i úroveň vzdělání je na nejnižší hranici, s nejnižší kvalifikací, a naopak nejvyšší nezaměstnaností. Dnes se rizikové chování objevuje i u lépe situovaných rodin, kdy rodiče svůj nezájem vůči dítěti či vysoké pracovní nasazení kompenzují neúměrně vysokým kapesným. Dítě se pak má tendenci chovat rizikově např. z důvodu nudy (Kraus, 2014).

Dezintegrace rodinného života

Charakteristické je ubývání společně trávených chvil rodiny, scházení se společně u jídla a celkově kvalitní trávení volného času. Členové rodiny žijí spíše vedle sebe než spolu. Nejcitlivěji tuto dezintegraci rodinného života pociťují děti. Nemají pocit bezpečí, citového zázemí, pocitu zájmu ze strany rodiče a často pak tento klidný přístav, kde mohou projevovat svou osobnost a názory hledají jinde, např. v partách, které pak představují živnou půdu pro vznik rizikového chování (Kraus, 2014).

Zde je důležité zmínit také resilienci rodiny. Krize prověří odolnost rodiny, některé rodiny stmelí a dokáží tak držet pohromadě ještě víc než v běžné situaci, ale bohužel některé rodiny krizi neustojí a stanou se dysfunkční (Kraus, 2014).

Kromě vnímání jednotlivých členů rodiny jako zdrojů pro individuální odolnost, koncept rodinné odolnosti odkazuje na schopnost rodiny jako funkční jednotky, odrazit se od nepříznivých událostí. Základním předpokladem tohoto systémového konceptu je, že vážné životní krize, rušivé změny a změny v životě mohou vést ke vzniku krizím

a přetrvávající životní problémy mají dopad na celou rodinu. Klíčové rodinné procesy pak ovlivňují zotavení rodiny a odolnost všech členů, jejich vztahů a celkových rodinných vztahů. Posílení resilience rodiny zvyšuje její vynalézavost k řešení budoucích výzev. Každá intervence je tedy také preventivním opatřením (Walsh, 2015, online).

Izolovanost rodin

Současné rodiny jsou také stále více izolovanější. Zmenšuje se počet členů uvnitř rodiny, ale také vazby mimo rodinu. Rodiče mívají ještě svůj druhý život, který je ovlivňován jejich zálibami a děti, jelikož nemají rodičovskou pozornost, jsou nuceny si svůj druhý život vytvářet taky. Nedostatek rodičovské pozornosti může mít za následek zvýšené riziko vzniku rizikového chování (Kraus, 2014).

Životní styl rodin v současnosti

Všechny zmíněné změny mají za následek, že se mění také životní styl rodiny, který je zaměřen zejména na konzumnost. Rodiče jsou zaměstnání zaměstnáním a svými koníčky, takže čas, který stráví mimo rodinu dětem kompenzují penězi a drahými dárky. Mění se také žebříček hodnot, ve kterém převažují materiální hodnoty nad duchovními (Kraus, 2014).

2.1.2 Rodinné funkce

Rodinné funkce charakterizujeme jako:

Biologicko-reprodukční

Podstata této jedné ze základních funkcí rodiny se v průběhu let nemění. Přesto dochází v biologicko-reprodukční funkci ke změně trendů. Dítě je v současné době vnímáno jako překážka v možnostech cestování, ale také kariérních. U nízkopříjmových rodin mohou být děti, případně i pouze jedno dítě, vnímáno jako přepych. Pokud tedy rodiny nespolehá na finanční zajištění z dávek poskytovaných státem.

Sociálně-ekonomická

Rodina je pro ekonomickou situaci důležitou a významnou jednotkou, nicméně tato funkce není vázána na přítomnost dětí. Porucha sociálně-ekonomické funkce se projevuje v hmotném nedostatku rodiny. Tento nedostatek může být zapříčiněn zvyšujícími životními náklady nebo také nezaměstnaností jednoho z partnerů, rodičů.

Funkce ochranná (zaopatřovací, pečovatelská)

Tato funkce slouží k zaopatření biologických, hygienických a zdravotnických všem členům rodiny. Po roce 1990 se na této funkci podílí především rodina samotná, namísto státu. Propouští se více do domácího léčení, ze škol vymizely zubní ordinace, rodina se musí více zajímat, starat se, což na ni klade vyšší nároky v této funkci. Pro některé rodiny, zejména neúplné, se jedná o zvýšenou zátěž, která může být na dospělého člena přespříliš a může se to negativně projevit právě na dětech (Kraus, 2014).

Emocionální funkce

Byť emocionální funkci jmenujeme ve výčtu až ke konci, jedná se o funkci nejdůležitější a naprosto nezastupitelnou. Žádná jiná instituce není schopna zajistit či vytvořit pocit bezpečí, pocit lásky, zázemí, důvěry jako právě rodina. Pokud tato funkce v rodině chybí má to neblahé dopady na vývoj dítěte, utváření jeho osobnosti, sebevědomí a vztahy v dětství, ale i v dospělosti

Pokud dítě nepocítuje dostatek zájmu a péče od matky, případně s jinou stálou pečující osobou, dochází k citové deprivaci. Laicky bychom mohli říct, že dítě citově strádá. Není naplněn pocit důvěry, bezpečí a toto emoční strádání může výrazně ovlivnit celkový vývoj osobnosti dítěte, jak ve vztahu k druhým lidem, tak i k sobě samému. Příčinou může být i střídání pečujících osob, což lze pozorovat např. v ústavní výchově. Citová deprivace je nejčastější u dětí z dysfunkčních rodin, byť to ne vždy musí být pravidlem (Vágnerová, 2012).

Socializačně výchovná

Rodina zaujímá ústřední a výraznou roli v socializaci dítěte. Výchova probíhá především v rodině a mezi rodičem a dítětem probíhá vzájemná interakce. Rodiče předávají dítěti své hodnoty, postoje, učí jej také pravidlům a hodnotám přetrvávajících ve společnosti a přenáší na dítě rovněž kulturní vzorce společnosti (Sobotková Nielsen et al., 2014; Langmeier, Krejčířová, 2006). V současné době bychom však měli zdůraznit také působení mladší generace na starší, např. při seznámení a využívání komunikačních technologií.

Ve správném případě, pokud máme v rodině dvě a více dětí, nelze u všech uplatňovat jednotnou výchovu. Samozřejmě, že základ a podstatné náležitosti jsou totožné,

ale správná výchova tkví právě v jemných nuancích, které reflektují osobnostní, charakterovou a temperamentní složku daného dítěte. Protože pokud pracujeme s termínem, že každý člověk je jiný, tak samo i každé dítě je jiné a je tedy, v rámci správně zvolené výchovy, důležité zvolit takový výchovný styl, aby bylo výchovné působení co nejefektivnější.

2.1.3 Výchovné styly

Při výběru výchovných stylů je důležité brát v potaz také emoční vztah mezi rodičem a dítětem. Protože emoční vazba, respektive emocionální funkce se řadí k těm nejdůležitějším. Emoční vazba je také klíčová ve vytváření výchovného stylu, který pak rodina uplatňuje, a tedy charakteristikou životního stylu rodiny.

Výchovným stylům, jejich pojmenováním a definováním se taktéž věnovalo více autorů, však podstata zůstává stejná. Je vhodné dítěti poskytnout bezpečné rodinné zázemí, vřelý cit, ale také nastavení hranic. U podstatných záležitostí není přípustná diskuze, ale u méně podstatných situací je vhodné a možné společně diskutovat a nacházet tak nová řešení. Případně, dle dané rodiny, nastavovat individuální pravidla, která budou respektována jak ze strany rodiče, tak ze strany dítěte. Díky tomuto bude panovat v rodině uvolněná atmosféra, dítě nebude mít strach se s čímkoliv svěřit a tím pádem bude minimalizováno riziko vzniku patologických událostí či činností.

Čáp a Mareš (2001) dali při definici modelu způsobu výchovy, viz obrázek 4, do vzájemné závislosti řízení a emoční vztah. Kdy řízení definuje důraz výchovného působení a emočním vztahem je myšlena dvojice rodič-dítě. Z tabulky je zřejmé, že za nejhorší možné výchovné působení je označováno záporné řízení se záporným emočním vztahem. Dítě je nejisté, není naplňována nejdůležitější složka a to emocionální a dítě se potom cítí odmítáno. Rodič nemá o dítě zájem, nechce se podílet na jeho výchově a formování. Dopady tohoto způsobu výchovy na dítě a jeho další vývoj mohou být fatální. Naopak nejoptimálněji se jeví střední způsob řízení s kladným až extrémně kladným emočním vztahem. Při uplatňování výchovy není důraz na naprostou direktivnost, ba naopak je možnost jisté benevolence, pokud se to netýká zásadních věcí. Jsou tedy správně nastaveny hranice. Vztah mezi rodičem a dítětem je milující, dítě cítí lásku, přijetí, cítí se bezpečně a je nastaven správný základ pro jeho další vývoj a růst sebevědomí.

Obrázek č. 4 – Modely způsobu výchovy

<i>Řízení</i>	silné	střední	slabé	rozporné
Emoční vztah				
záporný	1. tradiční autokratická patriarchální		2. liberální s nezájmem o dítě	3. nejhorší; rozporné s negativním vztahem
záporněkladný	9. emočně rozporná výchova; jeden z rodičů zavrhuje, druhý extrémně kladný nebo s dítětem v koalici			
kladný	4. přísná ale laskavá výchova	5. optim.; poroz.; přim. řízení	6. laskavá výchova bez pož. a hranic	8. rozporné řízení relativně vyvážené kladným emoc. vztahem
extrémně kladný			7. kamarádský vztah dobrovolné dodrž. norem	

Zdroj: Čáp, Mareš, 2001, s. 306

Fontana (1997) rozděluje výchovné styly na:

- a) autoritativní - rodiče jsou pro své děti vzorem, zároveň se očekává, že se budou chovat rozumně a dle svému věku, tj. rozumové vyspělosti. Rodič se o dítě zajímá, vyptává se ho na názor a pokud učiní rozhodnutí, tak je to dítěti dostatečně vysvětleno. Dítě čerpá a staví na tomto rodičovském přístupu a poté nemá problém prosadit se ve škole či kolektivu vrstevníků;
- b) autoritářský - rodič prosazuje požadavky ve výchově direktivně a od dítěte je vyžadována absolutní poslušnost, bez možnosti jakékoliv diskuze. Na dítě nejsou brány ohledy ani v jeho potřebách ani v jeho přáních. Dívky bývají ve všem závislé na rodičích, v dospělosti na svých partnerech, bez snahy samy cokoli zvládnout. Chlapci ventilují své emoce mimo rodinu, což vede k agresivitě vůči jejich vrstevníkům (např. ve škole);
- c) shovívavý - naopak nepředpokládá, že dítěti budou určovány hranice či normy, jak se má chovat. Rodiče jsou naprosto orientováni na dítě a jeho přání. Což je na jednu stranu žádoucí, ale dítě nezná hranici, za kterou již není možné jít, postrádá společenskou odpovědnost a očekává veškerou péči a starostlivost od rodičů, aniž by se dokázalo spoléhat samo na sebe;

- d) zanedbávající - rodiče jsou zaměstnání svým životem a svými potřebami, do kterého dítě není zahrnuto. Potřeby a zájmy dítěte je nezajímají. Dítě může vykazovat známky citové deprivace, je náladové, bez zájmu o cokoli a kohokoli. Často dochází ke vzniku rizikového chování (abúzus alkoholických nápojů, drog či záškoláctví).

Langmeier a Krejčířová (2006) uvádějí také naprosto nevhodné výchovné styly. Patří mezi ně nadměrně ochraňující styl, kdy rodič až přehnaně minimalizuje rizika, odstraňuje dítěti všechny překážky. To se pak při prvním problému dostává do úzkých, protože není zvyklé a neumí překonávat krize a vlastně ani neví, jak se v takových situacích zachovat. Dítě je nesamostatné a nedokáže si své problémy vyřešit samo. Taktéž perfekcionistická výchova není pro dítě vhodná. Rodiči je nuceno k nadstandartním výkonům, ať už ve školních výsledcích, sportu, hudbě či jiné oblasti, které se věnuje, ve většině případů ne z vlastního zájmu, ale z rozhodnutí rodiče. Dítě je přetěžováno a je zřejmé, že to není z dlouhodobého hlediska udržitelný přístup. Oba styly, byť se na první pohled mohou jevit jako prospěšné, dítěti naopak ubližují.

Je důležité, aby dítě bylo vychovááno v bezpečném prostředí, kde se může volně vyvíjet, jak po fyzické, mentální, tak emocionální stránce. Pokud jsou děti svými rodiči bezpodmínečně přijímány, respektovány, jsou uspokojeny všechny jejich potřeby, ale i přesto jsou vhodně nastaveny hranice, máme za to, že se jedná o vhodný výchovný styl. Je důležité, aby si rodina našla dostatek času, jak na výchovu, tak i na trávení volného času společně. Členové celé rodiny se o sebe navzájem zajímali, zejména pak o děti, jejich koníčky, kamarády, školní výsledky. S dětmi je mluveno a diskutováno, jsou účastni na rozhodnutí, úměrně svému věku a rozumovým možnostem.

2.2 Problematika funkčnosti a krize současné rodiny

Aby rodina prosperovala a byly naplněny všechny její potřeby a potřeby jejích členů je nutné, aby byla funkční. Pokud jedna či více funkcí nenaplňují svou podstatu, může se rodina stát nefunkční a docházet v ní ke krizím. Jednou z nejvýraznějších krizí dnešní rodiny je její rozpad.

2.2.1 Funkčnost rodiny a její poruchy

Rodič není nezúčastněný pozorovatel dítěte, ale je v jeho životě a vztahu k dítěti citově angažován, účastní se interakce s dítětem, podílí se na jeho výchově a prožívá jeho úspěchy i neúspěchy. Rodina s dospívajícími dětmi nutně musí zažívat pocity změny. V období dospívání je člověk k postojům a názorům svých rodičů, v podstatě většiny dospělých osob, kritický. Má tendenci jejich názory srovnávat se svými a se svými vrstevníky. Byť dochází k těmto rozkolům, stále jsou rodiče důležitými referenčními osobami. Čím jsou vztahy s rodiči, navázané v předchozí fázi vývoje dítěte, hlubší, tím méně dochází k výrazným rozkolům a silnému navázání se na vrstevnickou skupinu. Mnoho faktorů spojených s rodinným zázemím může oslabovat nebo naopak zesilovat možnost vzniku rizikového chování. Ať už se jedná o demografické a socioekonomické charakteristiky jako jsou úplnost rodiny, vzdělání rodičů, nezaměstnanost nebo faktory týkající se funkčnosti rodiny (vztahy v rodině, výchovné styly). Je důležité také přihlížet k charakteristice samotných rodičů, zda se u nich nevyskytuje antisociální chování, potlačovaný stres či depresivní pocity a poruchy (Sobotková Nielsen et al., 2014).

Pouze stabilní, prosperující a funkční rodina je zárukou vhodného prostředí, zázemí pro výchovu dětí. Pod pojmem funkční rodina se předpokládá rodina, která plní všechny své přirozené funkce. Bez rodiny plnící vhodně své základní funkce je ohrožena nejen rodina, ale i soudržnost společnosti. Rozvraty rodiny mají dopad nejen na děti, ale na všechny dotčené, a to zejména po stránce emocionální i sociální. Jakou mírou rozchod ostatní členy ovlivní závisí na schopnosti komunikace a schopnosti vypořádání se se zátěží. Nejen rozpadnutí rodiny, ale každý konflikt vyvolává u dítěte pocity strachu, stresu, úzkosti a nezřídka i pocit viny za vzniklou situaci. Vnějšími projevy reakcí na konflikty či rozvrat rodiny mohou být např. psychosomatické potíže, zhoršení prospěchu, záškoláctví i požívání alkoholu a drog (MPSVa, 2017, online).

Podle Plaňavy (2000) rozlišujeme míru stability a funkčnost rodiny na základě čtyř indikátorů, kterými jsou struktura rodiny, kde jsou zahrnuty vzájemné vztahy mezi členy rodiny, včetně jejich práv, ale také povinností. Poté intimita, emoce členů rodiny (např. emočnost sourozenecká, rodičovská a rodinná soudržnost. Důležité je také vzájemný respekt mezi členy rodiny, tolerance jejich osobních názorů a podpora pro jejich ambice a osamostatnění. Výrazným aspektem je také vnímat hodnotový systém

celé rodiny i jednotlivých členů, snažit se pochopit postoje, životní cíle či vzájemná očekávání.

Pro zdravé fungování rodiny je plnění rodinných funkcí naprosto zásadní. Pokud se v rodině vyskytne omezení či naprostá absence jedné z funkcí, má to dopady na fungování celé rodiny. Hovoříme tedy o poruchách funkcí:

- a) „funkční rodina (v té je zajištěn zdravý vývoj jedince);
- b) problémová rodina (zde se již vyskytují závažnější poruchy některých nebo všech funkcí rodiny (z hlediska společnosti rodina plní funkce biologické, ekonomické, sociální a psychologické). Rodina je schopna problémy řešit nebo je kompenzovat;
- c) dysfunkční rodina je taková rodina, ve které se vyskytují vážné poruchy některých nebo všech funkcí. Tyto poruchy ohrožují rodinu jako celek, ale i dítě a jeho vývoj. Rodina není schopna řešit problémy vlastními silami. V takové případě dysfunkční rodiny může dojít až k zbavení rodičovských práv;
- d) afunkční rodina - rodiny takového typu přestávají plnit svoje základní funkce. Dítěti rodina škodí, nebo jej dokonce může ohrožovat v jeho existenci. V případě afunkční rodiny je jediným řešením odebrání dítěte z rodiny a umístění ho do rodiny náhradní“ (Dunovský, 1999, s. 28).

Pokud rodina neplní své funkce a je považována za dysfunkční nebo afunkční dochází k ohrožení vývoje dítěte a problémy v jeho socializaci. Rodina se nachází v rozkladu. Zanedbávání potřeb dítěte může vést až k citové deprivaci. Citovou deprivaci dítěte tedy spojujeme se zanedbáváním dítěte a následky citové deprivace se mohou projevit negativně na chování dítěte, které může vést až ke vzniku rizikového chování (Kraus, 2014; Fischer, Škoda, 2014).

Samozřejmě, že nejlepším prostředím je rodina funkční. Jedná se o nejlepší záruku, že dítě bude vyrůstat a vyvíjet se, dle svých nejlepších možností, a nalezne pozitivní vztah i ke škole a vzdělávání. Bohužel funkčnost rodin bývá často narušena a v těchto případech hovoříme o rodině:

- a) nezralé - rodiče postrádají životní zkušenosti na základě kterých by dítěti vytvořili bezpečné a stabilní zázemí;

- b) přetížené – rodiče jsou zaneprázdněni z tlaku úkolů, které jsou na ně kladeny a dítě se tak dostává až na okraj jejich zájmu;
- c) ambiciózně perfekcionistické - rodiče na dítě kladou přehnané nároky, bez realistického odhadu a dítě je tak přetěžováno;
- d) autoritářské - dítěti se nedostává dostatek prostoru na to, aby mohlo nalézat svou vlastní individualitu a ujasňovat si svou osobní důstojnost;
- e) rozmazlující a protekcionistické – rodiče na sebe přebírají všechny problémy a dopady rozhodnutí dítěte. Dítě je natolik chráněno, že nemá zkušenosti s neúspěchem, problémy a tudíž není schopno si s nimi samostatně poradit;
- f) nadměrně liberální a improvizující - dítě nemá rodiči vymezeny pravidla a řád;
- g) odkládající - rodiče mají tendenci dítě opakovaně odkládat, svěřovat jej někomu jinému; dítě tak nemá dostatečný čas na správné navázání mezilidských vztahů v bezpečném prostředí domova
- h) disociované - vztahy mezi členy rodiny i vztahy členů s vnějším okolím jsou narušeny či narušovány neustálými kontakty a dítě tak nemá možnost realizovat soužití s lidmi, které se opírají o vzájemnou důvěru (Lašek, Loudová, 2013).

Je zřejmé, že je potřeba funkčnost rodiny podporovat. Aby rodina mohla naplňovat všechny potřebné funkce, je nutné, aby měla stabilní zázemí, a to ať už z pohledu zajištění bydlení či vztahů mezi jednotlivými členy, tedy tzv. teplo domova.

Pod pojmem podpora rodiny je možné si představit programy, které vedou a mají za cíl pomáhat rodině, jejím členům, aby uspokojovali a naplňovali své potřeby, s ohledem na zdravé fungování celé rodiny. Jednou z cílových skupin podpory rodiny je práce s mnohoproblémovými rodinami. Jedná se o rodiny, které mají problémy ve více oblastech, např. bydlení, péče o děti, závislost na návykových látkách apod. Každá rodina je jiná a takto je třeba k jejím problémům i přistupovat (Matoušek, Pazlarová, 2014).

Dle Sociologické encyklopedie (2017, online) selhávání rodiny v plnění tradičních funkcí, nazýváme krizí rodiny. Jedná se o proces, kdy se rodina vzdává svých výlučných činností, které jsou přenechávány jiným institucím, respektive státu. Výrazným projevem krize rodiny je považován růst míry rozvodovosti. Jedná se o zjednodušené vidění, které však nebere v potaz, že vývoj rodiny je součástí vývoje společnosti a tím, jak se společnost mění, mění se i potřeby rodiny. V této návaznosti se proměňuje i pojetí stability, nároky na mezilidské vztahy a hodnotová orientace.

2.2.2 Rozpad rodinného systému

Nepřítomnost jednoho z rodičů v rodině může mít také vliv na vznik rizikového chování u dětí. Běžnou součástí dnešních rodin jsou bohužel rozvody, které byť mohou paradoxně uklidnit napjaté rodinné vztahy, ale jsou nesmírnou zátěží pro dítě. Totéž platí i o rozpadu vztahu nesezdaného páru, protože narození dítěte mimo manželství dnes není neobvyklým jevem. V dnešní době je rozvod běžnou součástí společenského žití. Společensky je také přijímán rozdílně, např. oproti době před rokem 1989, byť existuje stále velká míra negativ. Společnost se nad rozvedenými lidmi nepohoršuje a nepovažuje je za méněcenné. Rodina je však stále základním socializačním činitelem. Vzory fungování v orientační rodině si přenášíme i do svého pozdějšího, partnerského života. Dětství a život v rodině nás formuje, utváří naše sebevědomí, rozvíjí naše schopnosti. Jedná se o nejdůležitější období lidského života.

Rodina prošla výraznou změnou, i co se týče institutu manželství. Singl život u nás tvoří již třetinu domácností. Pokud bychom za definici rodiny předpokládali manželský a pokrevní svazek, čím dál více soužití bychom za rodinu považovat nemohli. Také roste počet mladých lidí, kteří vnímají rodinu jako omezování osobní svobody (Kraus, 2014).

Manželství bývá velmi často úzce spojováno také se založením rodiny. Byť v dnešní době není moderní zakládat rodinu v mladém věku. Často je manželství odkládáno těsně před narozením dítěte, případně po jeho narození. Většina mladých lidí chce získat co nejvyšší vzdělání, obstarat si stabilní práci, mít zajištěné vhodné a samostatné bydlení, cestovat, věnovat se svým koníčkům a založení rodiny bývá odkládáno na pozdější dobu, věk, pokud vůbec. V roce 2021 bylo celkem uzavřeno 46 778 manželství (Kraus, 2015; Český statistický úřad, 2021, online).

Byť formálně uzavíráme manželství pouze s druhou osobou, v konečném důsledku tomu tak není. Manželství spolu nese spoustu dalších vazeb, např. s ostatními členy širší rodiny. Rozvod je radikální zásah do manželského a rodinného fungování, které narušuje psychickou pohodu v celé rodině a také mezi přáteli. Samozřejmě, že nejvíce jsou rozvodem či rozchodem poznamenány děti. Rozvod bývá, až na výjimky, dlouhodobě rozmyšlenou událostí, také právě z důvodu neblahého vlivu na děti. Navíc do rozvodu, pokud jsou v rodině děti, vstupují i další osoby a to může mít neblahý vliv na průběh řízení. Pokud hovoříme o dětech, jejich práva před soudem při rozvodu rodičů hájí

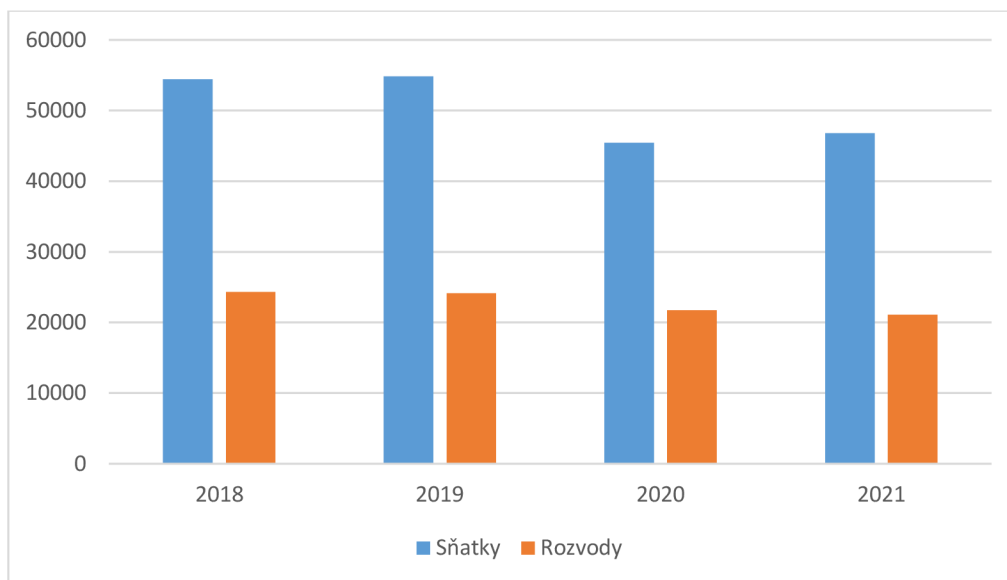
sociální pracovník OSPOD, kterého místně příslušný soud určí jako opatrovníka (Matoušek, Pazlarová, 2014).

Rozvod

Rozvod neboli ukončení manželství je v naší republice právním aktem, o kterém rozhoduje soud. Soud se k rozvodu přikloní, pokud je manželství nenávratně a trvale rozvráceno, poškozeno a již nemůže naplňovat své funkce. Pokud jsou v manželství nezletilé děti, soud rozhoduje v jejich nejlepším zájmu.

Za nejvíce ohrožené rozpadem rodiny jsou považovány děti. Celkem 83 % respondentů je toho názoru, že při rozvodu/rozchodu rodičů právě ony trpí nejvíce, a 66 % jich má za to, že rozvod/rozchod rodičů poznamená dítě na celý život (Palonciová et al., 2022).

Rozvedených manželství s nezletilými dětmi bylo v roce 2021 12 854 z celkových 21 107. Což činí 61 %. Samozřejmě, že zde nejsou započítány vztahy s dětmi, které se rozpadly, ale nebyly v rámci uzavřeného manželství, tudíž je není možné do statistiky zahrnout (Český statistický úřad, 2021, online).

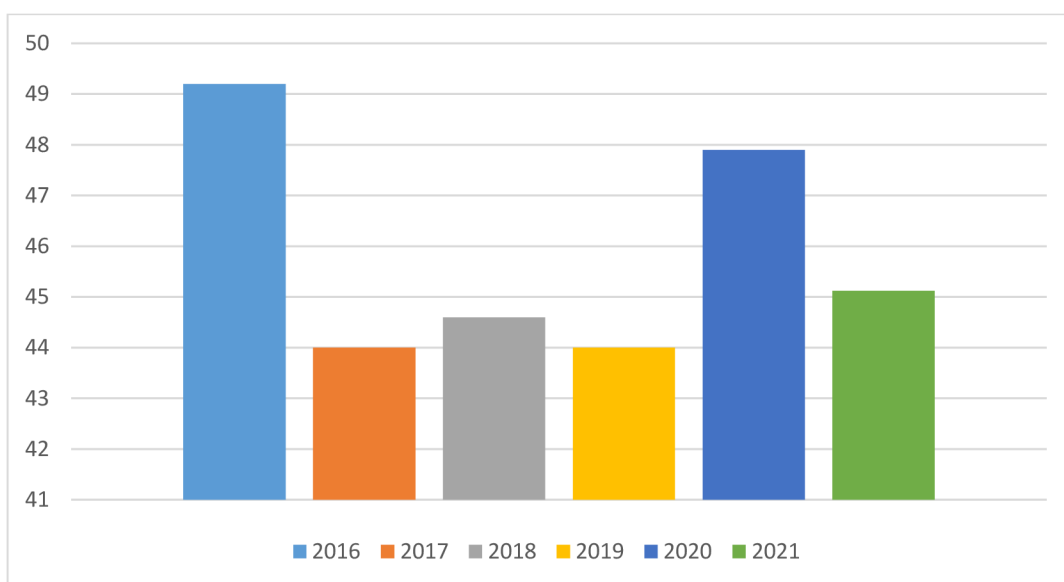
Graf č. 1 - Poměr uzavřených sňatků a rozvodů 2018-2021

Zdroj: ČSÚ, 2018-2021, online)

Zpracování: Vlastní

Výtahem dat z Demografických ročenek byl zpracován graf č. 1, který přehledně ukazuje poměr uzavřených sňatků a rozvodů v průběhu let 2018 až 2021. V letech 2020 a 2021 ubylo oproti letům 2018 a 2019 počet uzavřených manželství i počet rozvodů. Můžeme se pouze domnívat, co je příčinou. Jednou z možností může být i pandemie Covid-19, která omezila činnost matrik a soudů.

V Grafu č. 2 nalezneme přehledně zpracovanou rozvodovost v průběhu let 2016 až 2021, uvedenou v procentech. V letech 2016 a 2017 se jí významně přiblížila a to 49,20 % a 49 %. Oproti letům 2018 a 2019, kdy klesala na 44, 60 % a 44 %. V roce 2020 činila rozvodovost v České republice 47,90 % a v roce 2021 se jednalo o 45,12 % rozvedených manželství. Jak je z grafu zřejmé, rozvodovost manželství se v posledních pěti uváděných letech drží pod hranicí 50 %

Graf č. 2 – Rozvodovost v průběhu let 2016-2021 (v %)

Zdroj: ČSÚ, 2016-2021, online

Zpracování: Vlastní

Příčin, kvůli kterým dochází k rozvodu, může být celá řada a mnohdy nejsou ani soudy zjištěny. Laicky bychom vše shrnuli do jednoho slovo, a to je nevěra. Nicméně ze statistickým dat je zřejmé, že tomu tak není. V polovině případů rozvodu jsou uváděny rozdílnost povah, zájmů a názorů. Nevěra či alkoholismu se vyskytovaly ve stovkách případů, zlé nakládání pouze v desítkách (ČSÚ, 2021, online).

Při rozpadu rodiny je obvykle otcovo negativní chování vnímáno intenzivněji. Rozvodem, rozpadem rodiny a obvykle odchodem otce z rodiny klesá jeho otcovská aktivita, dítě cítí snižující se nebo až mizející zájem otce o něj, i s možným nárůstem negativního chování otce k dítěti.

Ze Zprávy o rodině vyplývá, že dotazovaní hodnotí rozvod či rozchod v rodině jako velmi špatný v 42,2 % případů a jako špatný v 46,6 % případů. Jedná se tedy o 88,8 % dotazovaných. Nicméně 79 % dotazovaných naopak kladně hodnotí zapojení otce do každodenního života dětí, starost o jejich základní potřeby, školní výsledky, osobní život a kvalitu stráveného času (MPSV, 2020, online). Což dokládá i níže uvedená tabulka, kdy je zřejmé, že dochází k nárůstu svěřeni nezletilého dítěte do společné péče, tj. do péče matky i otce.

Tabulka č. 3 – Svěření dítěte do péče rodičů po rozvodu (v tisících)

Dítě svěřeno po rozvodu do péče:	Rok				
	2010	2015	2018	2019	2020
matky	15148	17699	16490	15458	13837
otce	1597	1549	1479	1352	1182
obou rodičů	1220	3443	4203	4935	4912
jiných fyzických osob	80	59	37	45	33

Zdroj: ČSÚ, 2022, online

V tabulce můžeme sledovat, jak se v průběhu let měnilo a vyvíjelo soudem svěřeni nezletilého dítěte do péče rodičů. Je zřejmé, že v udávaných letech drtivě převažuje svěřeni dítěte po rozvodu do péče matky. Nižší počet ve všech formách péče v roce 2020 je příkládán pandemii Covid-19, kdy byla omezena činnost soudů. Svěřeni do péče fyzické osoby, mimo rodiče dítěte, je v průběhu let uváděno pouze v desítkách jednotek, což oproti svěřeni do péče matky, představuje naprosto mizivý poměr. Je však příjemným zjištěním že narůstá počet svěřeni do péče obou rodičů, tj. do společné péče. Rozdíl mezi lety 2010 a 2020 je více než čtyřnásobný. Opatrovnický soud schvaluje společnou péči na základě vzájemné dohody rodičů, která je doručena soudu. Můžeme to tedy považovat za známku zlepšení komunikace mezi rodiči, schopnosti se domluvit a soud tudíž respektuje společnou dohodu, která je v nejlepším zájmu dítěte.

Pokud je v rodině pouze jedno dítě, je zřejmé, že stojí v centru zájmu obou rodičů, pokud však mluvíme o dvou a více dětech, je možné, že je některé z nich v pozadí zájmů rodičů oproti mladšímu či staršímu sourozenci. Nezájem rodičů poté může mít za následek vznik

rizikového chování. Nicméně Lašek a Loudová (2013) ve svém výzkumu zjišťovali, zda má počet sourozenců vliv na rodičovské chování, a to jak v pozitivním, tak v negativním slova smyslu. Negativní chování otce nejvíce pociťují děti, které mají mladšího i staršího sourozence, nejméně jedináčci. Mladší sourozenci mají pocit nižší péče ze stran obou rodičů. Mnohdy se cítí být ve stínu staršího sourozence. Vzhledem k tomu, že se starším sourozencem bývají větší a závažnější problémy, je mu také rodiči věnována větší pozornost a péče. Mladší sourozenec to může vnímat jako přehlížení či odstrčení. Je nutné konstatovat, že vliv rodiny na vývoj dítěte je zcela nezastupitelný a nenahraditelný a skutečně, pokud tedy působí pozitivně, kultivuje osobnost dítěte jako celek.

Rizikové chování může také spustit narození mladšího sourozence. Dítě se ve svém chování může začít stahovat na protest proti ztrátě pozornosti rodičů. Sourozenecká rivalita tak vede k boji o moc, privilegia a postavení v rodině. Je důležité, aby rodiče děti nesrovnávali, a naopak nastavili jasná pravidla chování a jednání, a podporovali vzájemnou interakci mezi sourozenci.

Velkým problémem dnešních rodin s dětmi je nedostatek a využívání volného času, který by rodiče mohli dětem věnovat a který považují za důležitý. Příčin je celý komplex, vážou se na něj zejména rostoucí nároky na výkon povolání a v něm zaměření na úspěch. Dále pak malý podíl pracovní doby a možností flexibilních forem práce, ale také nedostatečná infrastruktura. V dnešní době je normální do práce cestovat i větší vzdálenosti, které v součtu mohou představovat i několik hodin pouze na cestě do/z povolání. Pokud si k tomuto přičteme péči o domácnost, tak je zřejmé, že množství volného času věnované čistě dítěti je nepatrné v poměru času, které zabírá povolání a s ním související. Rodiče však nechtějí s dětmi trávit pouze čas, kdy uspokojují jejich základní potřeby, ale jedná se o touhu trávení volného času, kdy se volně prožívá a naplňuje jejich rodičovská role. Protože pokud toto chybí promítá se to do vztahů mezi rodičem a dítětem, ale také do citového vývoje dítěte. Všechny typy rodin pociťují deficit času pro děti jako největší a více by si ho přálo 35-41 % dotazovaných (MPSV, 2020, online).

Tabulka č. 4 - Míra spokojenosti s časem věnovaným dětem v různých formách a podle typu rodin (v %)

	Vícedětné rodiny 2018				
	<i>příprava do školy apod.</i>	<i>povídání si s dětmi</i>	<i>společné stolování</i>	<i>společné volnočasové aktivity</i>	<i>čas pro děti celkem*</i>
tak akorát	68,2	67,6	65,8	56,4	50,7
přání mít více času	19,2	19,5	28,2	37,0	47,5
	Rekonstituované rodiny 2018				
tak akorát	71,4	69,7	65,3	59,0	54,0
přání mít více času	16,0	22,4	28,8	34,7	45,3
	Samoživitelé 2019				
tak akorát	67,0	66,8	60,6	53,1	50,0
přání mít více času	21,7	25,5	32,9	40,9	49,3

Zdroj: MPSV, 2020, online

Z tabulky je zřejmé, že přání mít více času na trávení společné volnočasové aktivity s dětmi převládá u všech kategorií, tj. vícedětné rodiny, rekonstituované rodiny i u samoživitelů. U samoživitelů se jedná oproti druhým skupinám o vyšší procento. U vícedětných a rekonstituovaných rodin se jedná o 37 % a 34,7 %, zatímco u samoživitelů by si více času na trávení společných aktivit přálo přes 40 % dotázaných. U celkového času pro děti se samoživitelé taktéž vyslovují s vyšším procentuálním výsledkem.

3 Orgán sociálně-právní ochrany dětí a jeho role v prevenci a intervenci rizikového chování

SPOD garantuje stát, nicméně provozována je na lokální úrovni. Je nutné, aby se SPOD odehrávala v místní příslušnosti, protože při spolupráci sociálního pracovníka a rodiny dítěte je nutná znalost, jak dítěte a rodiny, ale taky bydliště, lokality a širších sociálních souvislostí daného regionu, které se rodiny přímo dotýkají (např. školské zařízení). Proto stát přenáší působnost státní správy na samosprávy. Při správném výkonu SPOD je bezpodmínečně nutné osobní setkávání.

OSPOD tedy jsou: „obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady, krajské úřady (v Praze Magistrát hl. města Prahy), Ministerstvo práce a sociálních věcí a Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí“. SPOD mohou zajišťovat také „obce a kraje v samostatné působnosti, komise pro sociálně-právní ochranu dětí a další právnické a fyzické osoby, jsou-li výkonem sociálně-právní ochrany dětí, avšak nejsou orgánem sociálně-právní ochrany dětí“ (MVSP, 2023, online).

Dle § 6, zákona č. 359/1999 Sb., o SPOD se „sociálně-právní ochrana zaměřuje zejména na děti,

- a) jejichž rodiče 1. zemřeli, 2. neplní povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti, nebo 3. nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské odpovědnosti;
- b) které byly svěřeny do výchovy jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její výchovy;
- c) které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, jsou ohroženy závislostí, žíví se prostitucí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky podle zákona upravujícího přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití;
- d) které se opakovaně dopouští útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte;
- e) na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, svobodu, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezření ze spáchání takového činu;

- f) které jsou na základě žádostí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte opakovaně umísťovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců;
- g) které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte, popřípadě násilím mezi dalšími fyzickými osobami;
- h) které jsou žadateli o udělení mezinárodní ochrany, azylanty nebo osobami požívajícími doplňkové ochrany, a které se na území České republiky nacházejí bez doprovodu rodičů nebo jiných osob odpovědných za jejich výchovu; pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí“ (Zákon č. 359/1999 Sb.).

SPOD je základním bodem moderní a funkční rodinné politiky. Většina z nás, intuitivně, ale laicky tuší, co je správné, jak se chovat, co dělat, proč se tak rozhodovat. Bohužel toto nelze brát jako dogma, protože nastavení normality každého člověka se může lišit, byť je hranice normality dané společností nastavena stejně. Na našich dojmech nemůže být stavěn profesionální výkon sociálního pracovníka.

Sociální pracovník, který vykonává SPOD musí být profesionálem ve svém oboru. Při řešení rizikového chování nebo i jiného problému týkajícího se rodiny vstupuje do jejich intimní zóny, získává důvěrné informace na základě, kterých vyhodnocuje základní životní situaci dítěte a potažmo celé rodiny. Je potřeba nastavit potřebné hranice, protože při práci s rodinou je pracovník vystaven etickému i profesnímu dilematu, a to ve smyslu podpory a ochrany dítěte, ale také sociální kontroly. Pemová a Ptáček (2012) považují správné nastavení ochrany a kontroly mezi nejproblematictější oblast sociální práce.

Stěžejním bodem sociálně-právní ochrany je chránění nejlepšího zájmu dítěte. Ochrana dítěte, jeho práv a oprávněných zájmů je upravena v různých právních odvětvích, ale také v různých právních předpisech, které mohou mít rozdílnou právní sílu. Stejně tak ochrana dítěte nespadá pouze do jedné oblasti, proto je zřejmé, že skupina předpisů a zákonů bude široká. Je důležité zmínit minimálně Deklaraci práv dítěte, která byla přijata Valným shromážděním OSN, a taktéž Úmluvu o právech dítěte. V České republice je dítě chráněno mimo jiné Listinou základních práv a svobod a zákonem č. 359/1999 Sb., o SPOD.

Významným bodem v zákoně o SPOD je §7, který uvádí, že „každý je oprávněn upozornit OSPOD na porušení povinností nebo zneužití práv vyplývajících z rodičovské odpovědnosti nebo na skutečnost, že rodiče nemohou plnit povinnosti vyplývající z rodičovské odpovědnosti“ (Zákon č. 359/1999 Sb., §7, odst. 2).

Důležitým faktem je také zmínit zachování mlčenlivosti zaměstnanců SPOD, a to i po skončení pracovního poměru. Zaměstnanci jsou povinni zachovávat mlčenlivost i o osobě, která učinila oznámení o zanedbávání rodičovské odpovědnosti (zákon č. 359/1999 Sb.).

Subjekty, které jsou státními orgány, pověřenými osobami, školou či školským zařízením a poskytovateli zdravotních služeb, případně další zařízení, která jsou určena pro děti, jsou povinny, bez zbytečného odkladu, hlásit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností skutečnosti, že jde o děti uvedené v § 6, zákona SPOD. Pokud tak neučiní, dopouštějí se přestupku a je možno jim ve správním řízení uložit pokutu až do výše 50.000 Kč (zákon č. 359/1999 Sb.)

Rodičovská kompetence a odpovědnost

Rodičovské kompetence nebo také výchovné předpoklady rodičů pramení především z jejich osobnosti, z pohledu duševního zdraví. Mezi další kritéria patří vztah rodiče s dítětem, kdy je jako indikátor uváděna míra péče o dítě. Samozřejmě nelze zapomínat, že kladný vztah musí být vzájemný, tudíž nejen rodič-dítě, ale také dítě-rodič. Je potřeba brát v potaz také inteligenci rodiče, jeho vzdělání, rozsah rodinného zázemí či socioekonomickou situaci rodiče. Chování rodiče je pro dítě vzor a v podstatě dogma. Je tedy potřeba správným vzorem posilovat zdárný vývoj dítěte. Jako velké riziko a oslabení rodičovských kompetencí vidíme navádění dítěte proti druhému z rodičů v době rozvodu, a to jak v akutní, tak v doznívající fázi (Matoušek, Pazlarová, 2016).

Rodičovská odpovědnost je komplexní soubor práv a povinností vůči nezletilému dítěti obou jeho rodičů. Toto je velmi důležité zdůraznit, protože laická veřejnost bývá často mylně přesvědčena o tom, že rozvodem a svěřením do výlučné péče jednoho rodiče je omezena rodičovská odpovědnost druhého z rodičů. Tak tomu rozhodně není. Dle zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník vzniká rodičovská odpovědnost narozením dítěte a zaniká nabytím plné svéprávnosti. Soud může na základě závažných důvodů omezit rodiče v rodičovské odpovědnosti nebo mu ji celou odebrat.

Podstatu rodičovské odpovědnosti definuje § 858 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník a tj: „péči o dítě, zahrnující především péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj“ (zákon č. 89/2012 Sb.).

Mezi hlavní principy SPOD patří výše zmíněné blaho dítěte, ochrana rodiny, rodičovských práv a kompetencí s objektivním posouzením celkové širší sociální situace a prostředí dítěte. SPOD je poskytována bezplatně a všem nezletilým dětem, bez rozdílu či diskriminace. Za ochranu dítěte je zodpovědný stát, proto také centralizovaně garantovaný výkon. Důraz je také položen na ochranu před rizikovým chováním a minimalizací jejich důsledků na dítě (MPSV, 2023, online).

Obecným faktem SPOD je, že se jedná o velmi psychicky náročnou práci, kde je potřebné specifické vzdělání, které je upravováno zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Spolu s nízkým finančním ohodnocením a vzhledem k náročnosti práce je v tomto oboru vysoká fluktuace zaměstnanců a tím stoupá počet případů na jednoho sociálního pracovníka. Což může vést k přetížení, zvýšené pravděpodobnosti chyb či přímo syndromu vyhoření. Pokud však má pracovník moc rozhodovat nad osudem dítěte a v tom případě celé rodiny, mělo by se možné riziko chyb snížit na absolutní minimum. Dle Ročního výkazu SPOD pro rok 2021 (MPSV, 2022, online) vykonává SPOD celkem 2 711 zaměstnanců.

Tabulka č. 5 – Počet případů rodin řešených OSPOD k 31.12.2021

Rok	Počet případů rodin řešených OSPOD
2021	141 455
2020	151 340
2019	167 053
2018	179 616

Zdroj: MPSV, 2022, online
Zpracování: Vlastní

Z tabulky č. 5, která znázorňuje počet případů rodin, které byly řešené OSPOD k 31.12.2021, je zřejmé, že počet rodin v evidenci OSPOD postupem posledních čtyř let klesá. Nicméně být se může tento trend zdát jako pozitivní, nic to nemění na faktu,

že případy jsou náročnější a kolikrát dlouhodobější. Nebývá výjimkou, že se případy rodin řeší i několik let a vyřešení nastane až při zletilosti dětí.

V roce 2021 bylo nejvíce rodin z evidence OSPOD v Ústeckém kraji a to 32 000 rodin z celkových 141 455. Naopak nejméně rodin v evidenci OSPOD bylo v Pardubickém kraji a to 3 471 (MPSV, 2022, online). Jednou z možnou příčin snížení počtu řešených případů je také dopad pandemie Covid-19, respektive zavedených restrikcí a s tím spojené omezené fungování úřadů a soudů.

3.1 Výchovná opatření jako intervence rizikového chování

Možnou represí SPOD jsou výchovná opatření, která mohou ukládat jako sociální pracovníci SPOD, respektive obecní úřad obce s rozšířenou působností nebo také soud. Pokud hovoříme o možnost ukládání výchovných opatření OSPOD pohybujeme se v zákoně č. 359/1999 Sb, o SPOD. Nastíníme také výchovná opatření, která jsou uvedena zákoně č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (dále jen „zákon o soudnictví ve věcech mládeže), pokud se dítě do 15 let dopustí činu jinak trestného nebo mladistvý trestného činu.

Výchovná opatření mohou obecní úřady obce s rozšířenou působností, tudíž pracovníci OSPOD ukládat ve správním řízení, případně mohou návrh podat přímo k místně příslušnému soudu. Tyto opatření jsou mířena vůči nezletilým dětem, jejich rodičům nebo jiným osobám, které mají nezletilé dítě svěřeno do svojí péče a své povinnosti si neplní vhodným způsobem, tudíž je narušena řádná výchova dítěte. Vždy je potřeba ke každému dítěti a řešenému případu přistupovat individuálně a stejným způsobem volit i výchovné opatření. Pokud si to situace vyžaduje je potřeba bezodkladně zasáhnout a využít opatření vyšší intenzity, jinak se zpravidla výchovná opatření ukládají od mírnějších k direktivnějším. Můžeme hovořit o tom, že výchovná opatření slouží jako prevence před tvrdými sankčními opatřeními jako je např. odebrání dítěte z rodiny.

Pokud je výchovné opatření uloženo obecním úřadem obce s rozšířenou působností, možnosti odvolání jsou u krajského soudu. Obecní úřad obce s rozšířenou působností může místně příslušné obecní úřady pověřit dozorem nad výkonem uloženého opatření. Pokud opatření nefungují či jsou nastavena špatně obecní úřad obce s rozšířenou působností je může zrušit a zažádat o jejich uložení soud. Pokud osoba, které je uloženo

výchovné opatření maří jeho výkon, dopouští se přestupku a může jí být uložena pokuta do výše 50.000 Kč (Macela at el., 2015; Novotná, 2014).

Dle § 13, zákona 359/1999, Sb., o SPOD může obecní úřad obce s rozšířenou působností uložit „vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte:

- a) napomenutí vhodným způsobem dítě, rodiče, jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte, případně toho, kdo narušuje řádnou péči o dítě;
- b) stanovit nad dítětem dohled a provádět jej za součinnosti školy, případně dalších institucí a osob, které působí zejména v místě bydliště nebo pracoviště dítěte;
- c) uložit dítěti, rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte omezení brání působení škodlivých vlivů na výchovu dítěte, zejména zákaz určitých činností, návštěv určitých míst, akcí nebo zařízení nevhodných vzhledem k osobě dítěte a jeho vývoji;
- d) uložit dítěti, rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte povinnost využít odbornou poradenskou pomoc nebo uložit povinnost účastnit se prvního setkání se zapsaným mediátorem v rozsahu 3 hodin nebo terapie“ (zákon č. 359/1999, Sb.).

Pokud výchovná opatření nesplnila svůj účel, ale naopak dochází k zhoršování dané situace může soud přistoupit k tvrdšímu opatření a tím je, dle §13a „dočasné odejmutí dítěte z péče rodičů nebo jiné osoby odpovědné za výchovu. Přitom dítěti nařídí nejdéle na 3 měsíce pobyt ve:

- a) středisku výchovné péče nebo v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc;
- b) zařízení poskytovatele zdravotních služeb nebo v domově pro osoby se zdravotním postižením“ (zákon č. 359/1999, Sb.).

Těmito výchovnými opatřeními soud velmi výrazně zasahuje do integrity dítěte i celé rodiny a měly by být tedy ukládány až poté, co opatření mírnějšího charakteru nevedla k nápravě. Soud je ukládá po dobu nejdéle 3 měsíců, ale ve výjimečných případech je může prodloužit až na dobu 6 měsíců. Zejména se jedná o případy, kdy rodič nestihl napravit svou situaci či upravit své poměry tak, aby nezletilé dítě mohl převzít zpět do své péče (Novotná, 2014).

Tabulka č. 6 – Počty uložených výchovných opatření

Rok	Uložená výchovná opatření					
	Dětem mladším 15 let			Mladistvým		
	Celkem	Chlapci	Dívky	Celkem	Chlapci	Dívky
2017	930	770	160	613	503	110
2018	907	719	188	535	442	93
2019	991	813	178	506	424	82
2020	912	710	202	456	394	62
2021	781	632	149	400	355	45

Zdroj: MPSV, 2022, online

Zpracování: Vlastní

Mladistvým rozumíme osobu starší 15 let, ale mladší 18 let, která je již trestně odpovědná. Pokud spáchá trestný čin, hovoříme u něj o provinění. Za provinění lze mladistvému uložit výchovná opatření, ochranná a trestní opatření. U osob mladších 15 lze za čin jinak trestný uložit opatření na základě návrhu státního zastupitelství.

Srovnáním statistických výkazů o výkonu SPOD v letech 2017-2021 je zřejmý vývoj ukládání výchovných opatření, jak dětem mladším 15 let, tak mladistvým. Ukládaná opatření jsou podle § 15 zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže u mladistvých a u opatření uložených dětem mladším 15 let se rozhoduje na základě § 93 zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. Výchovná opatření, která ukládá obecní úřad obce s rozšířenou působností ve správním řízení zde evidovaná nejsou, protože ne každý obecní úřad tuto činnost vykonává.

Z tabulky č. 6 je zřejmé, že počet ukládaných výchovných opatření postupem let 2017-2021 klesá a že jsou výchovná opatření v drtivé většině ukládána chlapcům, a to jak do 15 let, tak i mladistvým. U výchovných opatření dětem do 15 let byl výrazný rok 2019, kdy bylo uloženo téměř tisíc opatření. Poté u dívek rok 2020, kdy počet opatření překonal hranici dvou set. Co se týče výchovných opatření ukládaných mladistvým je zřejmé, že jejich počet od rok 2017 kontinuálně klesá, bez větších výkyvů. Nejsilnějším uvedeným rokem byl rok 2017, kdy bylo uloženo nejvíce výchovných opatření v daném rozmezí let 2017-2021 a stejně tak byla u dívek překonána hranice sta uložených výchovných opatření. Srovnáním můžeme vidět, že jsou ve větší míře ukládána výchovná opatření dětem do 15 let než mladistvým.

3.2 Sanace rodiny jako nástroj prevence rizikového chování

OSPOD je výrazným činitelem při práci s rodinou u řešení rizikového chování. Na základě zhodnocení, posouzení situace je zpracován individuální plán, pokud se jedná o tzv. šestkové dítě, dítě, které spadá do §6, zákona č. 359/1999 Sb., o SPOD. Kontaktování se žádostí o zprávu jsou pediatři, školské zařízení, případně je doporučeno další vyšetření odborníkem, dle posouzení aktuální situace. Nebývá výjimkou ani spolupráce s dalšími subjekty, pokud je to potřeba pro získání komplexního pohledu na situaci rodiny. Spolupráce subjektů musí být aktivní a na základě jejich množství je zřejmé, že se jedná o spolupráci multidisciplinární. Každá rodina je individuální, taktéž je potřeba přistupovat i k práci s ní. Jedním z cílů SPOD je sanace rodiny.

„Sanace rodiny je soubor opatření sociálně-právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen. Základním principem sanace rodiny je podpora dítěte prostřednictvím pomoci jeho rodině. Cílem sanace rodiny je předcházet, zmírnit nebo eliminovat příčiny ohrožení dítěte a poskytnout rodičům i dítěti pomoc a podporu k zachování rodiny jako celku“ (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 18).

Vždy se jedná o multidisciplinární spolupráci. Vhodně sanovat nemůže pouze jeden subjekt. Je nutné rodiče považovat za partnery, neznevažovat jejich rodičovskou odpovědnost a nepovyšovat se na ně. Koordinátorem bývá zpravidla pracovník OSPOD a souvisle probíhá také vyhodnocení situace dítěte a potažmo stavu celé rodiny a nastavení individuálního plánu s časovým limitem. Jsou také organizovány případové konference jako jeden z nástrojů sociální práce a podpory rodiny. Při posuzování efektivit je měřitelné snižování zanedbávání dítěte. Pokud v časovém limitu nedochází k pozitivním změnám, je třeba přetransformovat dohodnutý cíl podle aktuálních potřeb dítěte a rodiny (Nadace Sirius, 2011, online).

Vhodně nastavenými podmínkami je potřeba sanaci rodiny podpořit. Fungování rodiny závisí na spoustě faktorů, které musí být ve vzájemné symbióze. Jejich vzájemné působení ovlivňuje míru ohrožení funkcí rodiny. Jedná se o rizikové faktory rodiny, prostředí, aktuální sociální situaci rodiny. V případě rizikových faktorů rodiny rodiče sami prožili dětství v dysfunkční rodině nebo byli v dětství umístěni v ústavu výchovné péče. Tito rodiče zpravidla nemají vysoké vzdělání, vhodný vzor v dětství, nedůvěřují

sociálním pracovníkům ani institucím. Nemají objektivní a správný náhled na svou situaci. Rizikové faktory prostředí se týkají toho, v čem rodina žije. Pokud rodinu chceme sanovat, je třeba znát aktuální situaci a znát faktory rizikovosti. Je nutné posoudit i celkový vývoj dítěte, vztahy v rodině, schopnosti rodičů zaopatřit potřeby dítěte pro zdravý růst a vývoj. Je důležité znát historii rodiny, včetně organizací, které už s rodinou spolupracovaly. Samozřejmě je nutné respektování pravomocného i nepravomocného rozhodnutí soudu o nařízení výchovných opatření (Bechyňová, Konvičková, 2008).

Při řešení situace rizikového chování u dítěte OSPOD spolupracuje s mnoha dalšími subjekty, které s rodinou mohou spolupracovat již před řešením daného problému u OSPOD nebo naopak se mohou přidat později, když je již dítě s rodinou pracováno. Soud se rozhoduje, mimo jiné, na základě souhrnné zprávy, kterou vypracovává pracovník OSPOD o dítěti a rodinném prostředí ve kterém se vyvíjí a vyrůstá, a kde spolupracující subjekty mohou dokreslit danou situaci. Z tabulky 7 níže, je zřejmé, že se jedná o mnoho kategorií se kterými OSPOD spolupracuje a které zastupuje ještě větší množství organizací. Toto jen dokresluje složitost a rozvětvenost řešení rizikového chování u dětí.

Tabulka č. 7 – Subjekty spolupracující s OSPOD

Kategorie	Typy organizací
Státní správa a samospráva	policie
	soudy
	probační a mediační služba
	státní zastupitelství
	úřady práce
	úřady obcí (komise, ospod, sociální a zdravotní odbory
	krajské úřady
Resort zdravotnictví	dětský psychiatr
	dětská lékařství
	dětské léčebny
Resort školství	pedagogicko psychologické poradny
	školy
	střediska výchovné péče
	dětské domovy
Sociální služby	organizace pracující s lidmi se závislostí
	organizace realizující terénní programy podpory rodiny

Kategorie	Typy organizací
	zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc organizace pomáhající lidem s duševním onemocněním nizkoprahové kluby azylové domy občanské poradny intervenční centra pro osoby ohrožené domácím násilím
Jiné neziskové organizace a typy programů	komunitní centra dobrovolnické programy podpory rodin dobrovolnické vrstevnické programy rodinná/mateřská centra mediační centra a mediátoři organizace podporující pěstounské rodiny organizace zajišťující asistovaný kontakt místní neziskové organizace celostátní neziskové organizace české pobočky mezinárodních neziskových organizací
Odborná poradenská zařízení/odborníci	krizová centra manželské a rodinné poradny dětský psycholog rodinní terapeuti

Zdroj: Matoušek, Pazlarová, 2016

4 Pohled pracovníků orgánu sociálně-právní ochrany dětí na vliv rodiny pro vznik rizikového chování

První až třetí kapitola obsahovala teoretické poznatky z odborné literatury obohacené o statistické údaje. Čtvrtá kapitola diplomové práce se však již zabývá samotným výzkumným šetřením. Ústředním bodem výzkumného šetření je stanovení výzkumného cíle, kterého chceme dosáhnout. Tohoto cíle dosahujeme volbou vhodného typu výzkumu, použité metody a relevantním výběrem respondentů.

4.1 Cíl výzkumného šetření

Cílem diplomové práce a potažmo výzkumného šetření je zjistit, zda má rodina vliv a případně jaký, na vznik rizikového chování u dětí z pohledu sociálních pracovníků OSPOD. Zaměřila jsem se přímo na OSPOD sídlící ve městě Hranice a sociální pracovnice zde pracující. Výzkumnou metodou pro získání podstatných informací bylo využití kvalitativního způsobu šetření, které bylo uskutečňováno formou interview se sociálními pracovníci OSPOD Hranice.

Uvedený cíl diplomové práce je přetvořen do hlavní výzkumné otázky (HVO):

Je rodina rozhodujícím faktorem pro vznik rizikového chování u dětí z pohledu OSPOD?

Hlavní výzkumná otázka je dále rozdělena na dalších pět dílčích otázek (DVO), které jsou vhodně formulovány jako otázky tazatelské (TO) k interview pro respondenty.

DVO I. *Jaké faktory vnímají pracovníci OSPOD jako významné pro vznik rizikového chování?*

TO 1. Jaké jsou, podle Vás, nejčastější projevy rizikového chování u dětí, se kterými se v rámci své profese setkáváte?

TO 2. Je, podle Vás, možné blíže specifikovat věk dítěte, kdy u něho dochází k rozvoji rizikového chování?

TO 3. Je, dle Vašich zkušeností, možné určit, u jakého pohlaví se častěji vyskytuje rizikového chování?

TO 4. Kdo je z Vašeho pohledu tím, kdo OSPOD nejčastěji upozorňuje na rizikové chování dětí?

TO 5. Jakou roli, dle Vašeho názoru, hraje při vzniku rizikového chování rodina a rodinná resilience?

TO 6. Jakou roli, z Vašeho pohledu, hraje vrstevnická skupina při vzniku rizikového chování?

TO 7. Jakou roli, z Vašeho pohledu, hraje škola při vzniku rizikového chování?

TO 8. Jakou roli hraje, z Vašeho pohledu, způsob trávení volného času při vzniku rizikového chování?

TO 9. Jakou roli hrají, z Vašeho pohledu, média při vzniku rizikového chování?

TO 10. Jaké další faktory vzniku rizikového chování vnímáte jako podstatné?

DVO II. Jak probíhá spolupráce OSPOD s dítětem a rodiči při řešení rizikového chování u dítěte?

TO 11. Jak si myslíte, že rizikově se projevující dítě hodnotí jednání s OSPOD?

TO 12. Kde, podle Vašeho názoru, vidí rizikově jednající dítě příčinu svého rizikového jednání?

TO 13. Domníváte se, že si dítě uvědomuje své chování jako rizikové a jaký je jeho postoj k takovému jednání?

TO 14. Jak vnímáte spolupráci rodičů s OSPOD při řešení rizikového chování jejich dítěte?

TO 15. Jaký je Váš názor na rodinu a její vliv na rozvoj rizikového jednání u dítěte?

DVO III. Jak častá a efektivní jsou výchovná opatření ukládaná k potlačení rizikového chování?

TO 16. Jak často dochází při řešení rizikového chování u dítěte k návrhům výchovných opatření?

TO 17. Jaké jsou nejčastější důvody k návrhům výchovného opatření?

TO 18. Jak hodnotíte efektivitu výchovných opatření na dítě s rizikovým chováním?

DVO IV. *Má způsob trávení volného času dítěte vliv na vznik rizikového chování?*

TO 19. Jaká jsou, z Vašeho pohledu, specifika trávení volného času u rizikově jednajících dětí?

TO 20. Jaký je, podle Vás, vztah rodičů rizikově jednajících dětí k jejich volnému času?

TO 21. Můžete nějak zhodnotit, zda jsou tito rodiče aktivním činitelem těchto aktivit?

TO 22. Jak časté je aktivní trávení volného času rodiče s dítětem?

DVO V. *Jaké situace v rodině způsobují rizikové chování?*

TO 23. Můžete, z Vaší zkušenosti, uvést specifické znaky rodin, ve kterých dochází u dětí k rozvoji rizikového jednání?

TO 24. Jaký je, podle Vás, vztah rozvoje rizikového jednání dětí a rozvodu/rozchodu jejich rodičů, případně způsob uspořádání péče rodičů o dítě po rozvodu/rozchodu?

TO 25. Jaký je, podle Vás, vztah rizikového jednání u dětí a rizikového jednání jejich rodičů?

TO 26. Považujete rizikové chování za jeden ze znaků nefunkční rodiny?

TO 27. Jaký výchovný styl byl nejčastěji uplatňován u dítěte, které se chovalo rizikově?

TO 28. Jak, podle Vás, ovlivňuje ekonomická situace rodiny vznik rizikového chování u dítěte?

TO 29. Co vy samy považujete za nejčastější důvod vzniku rizikového chování dítěte?

Tabulka č. 8 – Proměna stanoveného cíle do hlavní otázky, dílčích a tazatelských otázek

Hlavní výzkumná otázka	Dílčí výzkumné otázky (DVO)	Indikátory	Tazatelské otázky (TO)
Je rodina rozhodujícím faktorem pro vznik rizikového chování u dětí z pohledu OSPOD?	DVO I. Jaké faktory vnímají pracovníci OSPOD jako významné pro vznik rizikového chování?	formy rizikového chování	TO 1. Jaké jsou, podle Vás, nejčastější projevy rizikového chování u dětí, se kterými se v rámci své profese setkáváte?
		faktory ovlivňující vznik rizikového chování	TO 2. Je, podle Vás, možné blíže specifikovat věk dítěte, kdy u něho dochází k rozvoji rizikového chování?
			TO 3. Je, dle Vašich zkušeností, možné určit, u jakého pohlaví se častěji vyskytuje rizikového chování?
			TO 4. Kdo je z Vašeho pohledu tím, kdo OSPOD nejčastěji upozorňuje na rizikové chování dítěte?
		prostředí ovlivňující vznik rizikového chování	TO 5. Jakou roli, dle Vašeho názoru, hraje při vzniku rizikového chování rodina a rodinná resilience?
			TO 6. Jakou roli, z Vašeho pohledu, hraje vrstevnická skupina při vzniku rizikového chování?
			TO 7. Jakou roli, z Vašeho pohledu, hraje škola při vzniku rizikového chování?
			TO 8. Jakou roli hraje, z Vašeho pohledu, způsob trávení volného času při vzniku rizikového chování?
			TO 9. Jakou roli hrají, z Vašeho pohledu, média při vzniku rizikového chování?
		etiologie	TO 10. Jaké další faktory vzniku rizikového chování vnímáte jako podstatné?
	DVO II. Jak probíhá spolupráce OSPOD s dítětem a rodiči při	hodnocení spolupráce	TO 11. Jak si myslíte, že rizikově se projevující dítě hodnotí jednání s OSPOD?

Hlavní výzkumná otázka	Dílčí výzkumné otázky (DVO)	Indikátory	Tazatelské otázky (TO)
	řešení rizikového chování u dítěte?	stanovisko dítěte k rizikovému chování	TO 12. Kde, podle Vašeho názoru, vidí rizikově jednající dítě příčinu svého rizikového jednání?
			TO 13. Domníváte se, že si dítě uvědomuje své chování jako rizikové a jaký je jeho postoj k takovému jednání?
		hodnocení spolupráce	TO 14. Jak vnímáte spolupráci rodičů s OSPOD při řešení rizikového chování jejich dítěte?
		vliv rodiny	TO 15. Jaký je Váš názor na rodinu a její vliv na rozvoj rizikového jednání u dítěte?
	DVO III. Jak častá a efektivní jsou výchovná opatření ukládaná k potlačení rizikového chování?	četnost a efektivita výchovných opatření	TO 16. Jak často dochází při řešení rizikového chování u dítěte k návrhům výchovných opatření?
			TO 17. Jaké jsou nejčastější důvody k návrhům výchovného opatření?
			TO 18. Jak hodnotíte efektivitu výchovných opatření na dítě s rizikovým chováním?
	DVO IV. Má způsob trávení volného času dítěte vliv na vznik rizikového chování?	volný čas	TO 19. Jaká jsou, z Vašeho pohledu, specifika trávení volného času u rizikově jednajících dětí?
		postoj rodičů k organizaci volného času	TO 20. Jaký je, podle Vás, vztah rodičů rizikově jednajících dětí k jejich volnému času?
			TO 21. Můžete nějak zhodnotit, zda jsou tito rodiče aktivním činitelem těchto aktivit?
			TO 22. Jak časté je aktivní trávení volného času rodiče s dítětem?
	DVO V. Jaké situace v rodině způsobují rizikové chování?	Okolnosti v rodině ovlivňující vznik	TO 23. Můžete z Vaší zkušenosti uvést specifické znaky rodin, ve kterých dochází u dětí k rozvoji rizikového jednání?

Hlavní výzkumná otázka	Dílčí výzkumné otázky (DVO)	Indikátory	Tazatelské otázky (TO)
		rizikového chování	TO 24. Jaký je, podle Vás, vztah rozvoje rizikového jednání dětí a rozvodu/rozchodu jejich rodičů, případně způsob uspořádání péče rodičů o dítě po rozvodu/rozchodu?
			TO 25. Jaký je, podle Vás, vztah rizikového jednání u dětí a rizikového jednání jejich rodičů?
			TO 26. Považujete rizikové chování za jeden ze znaků nefunkční rodiny?
			TO 27. Jaký výchovný styl byl nejčastěji uplatňován u dítěte, které se chovalo rizikově?
			TO 28. Jak, podle Vás, ovlivňuje ekonomická situace rodiny vznik rizikového chování u dítěte?
			TO 29. Co vy samy považujete za nejčastější důvod vzniku rizikového chování dítěte?

Zpracování: Vlastní

4.2 Zvolený druh a použitá metoda výzkumného šetření

Zvoleným druhem výzkumného šetření je kvalitativní způsob sběru dat, konkrétně data získaná metodou interview. Interview bude mít formu polostrukturovaného rozhovoru a analýza získaných dat bude probíhat na základě indikátorů. Indikátory pro jednotlivé tazatelské otázky jsou přehledně uvedeny v Tabulce č. 8 - Proměna stanoveného cíle do hlavní otázky, dílčích a tazatelských otázek.

Kvalitativní výzkum je založen na kontaktu s druhým člověkem. Jedná se o společně strávený delší čas na základě, kterého máme dostatek prostoru, abychom od informanta získali relevantní informace a odpovědi na naše otázky. Ideální metodou vedení kvalitativního výzkumu je právě rozhovor neboli interview (Hendl, 2005).

Disman (2000) jako výhodu kvalitativní metody zkoumání vidí rozhodně v možnosti pochopení problému do hloubky, protože určený záměr či cíl zkoumáme

v jeho přirozeném prostředí. Tím získáváme hluboký vhled do zkoumané problematiky. Nevýhodu naopak spatřuje v tom, že získané výsledky nelze generalizovat, často jsou lokálně či specificky zaměřeny a sběr dat i jejich analýza a interpretace jsou časově velmi náročné.

Při interview je potřeba si vytvořit vzájemnou důvěru mezi tazatelem a informantem, je potřeba, aby z tazatele vyzařovala vstřícnost a zájem o danou problematiku. Kladené otázky můžeme podpořit i sondážními otázkami, které více přiblíží inkriminovanou situaci, případně blíže dovysvětlí již řečené. Je potřeba pozorně naslouchat a dotazovanému tedy necháváme na odpověď dostatek prostoru a času. Sdělovaná data neposuzujeme a nehodnotíme, vyvarujeme se subjektivního zaujmutí postoje (Hendl, 2014).

Polostrukturovaný rozhovor, jak již název napovídá, má svou pozici mezi rozhovory nestrukturovanými a strukturovanými. Výhodou je, byť máme předem připravené otázky, možnost změny jejich pořadí, případně dokonce vynechání otázky. Je možné naopak přidávat přidružené otázky, což je velmi efektivní a flexibilní. Zaznamenáním rozhovoru na nahrávací zařízení si zajistíme kvalitní a úplné uložení všech odpovědí, které nám slouží jako podklad pro přepis, ať už částečný, doslovený nebo v podobě poznámek, na základě, kterého se poté provádí analýza získaných dat (Wildemuth, 2009).

Kódování získaných dat bude probíhat na základě stanovených indikátorů. Švaříček et al. (2014) je považují za reálně existující fragment, který je obsažen v získaných datech a obecně informuje o podstatě definovaného jevu.

4.3 Výzkumný vzorek respondentů

Cílem výzkumného šetření je zjistit, zda má rodina vliv a případně jaký, na vznik rizikového chování u dětí z pohledu sociálních pracovníků OSPOD. Je tedy zřejmé, že výzkumný vzorek respondentů bude zastoupen sociálními pracovníky OSPOD, a to konkrétně sídlícího v Hranicích. Podmínkou, která byla bez problémů splněna, byla praxe sociálních pracovníků s rizikovým chováním, v jakékoliv formě, a jeho řešením. Případně praxe s případem, kde se rizikové chování u dítěte vyskytuje a je aktuálně řešeno. Z důvodu zajištění anonymity zveňčí bylo respondentům přiřazeno číslo, aby následná analýza dat byla přehlednější. Tím, že se jedná o oddělení s 11 pracovníci, bude používáno označení v ženském rodě a zároveň, z důvodu

nízkého počtu respondentek je anonymita mezi nimi samotnými značně omezená. Toto bylo s každou z respondentek probráno. Všechny zúčastněné s tímto limitem souhlasily a jejich souhlas je zaznamenán na diktafonu před počátkem interview.

Tabulka č. 9 - Přehled respondentek OSPOD Hranice, včetně praxe (v letech)

Označení respondentek	Délka praxe
R1	4
R2	20
R3	39
R4	10
R5	5
R6	18
R7	11
R8	2
R9	1
R10	3
R11	20

Zdroj: Vlastní zpracování

V tabulce č. 9 jsou uvedeny také vedoucí oddělení SPOD a kurátorka pro děti a mládež. Obě funkce jsou vykonávané pouze jednou osobou, takže z důvodu zachování větší anonymity nejsou respondentky specifikovány. Obě respondentky o tomto byly informovány a souhlasí. Tato informace i jejich souhlas jsou zaznamenány na diktafonu před zahájením samotného rozhovoru. Vedoucí oddělení SPOD má pracovní úvazek rozdělený, a to v poměru 0,6 SPOD a 0,4 vedoucí funkce.

Na SPOD v Hranicích působí pouze jedna kurátorka, ale není výjimkou, že rizikové chování řeší přímo i terénní sociální pracovníce, dle rozdělení správního obvodu ORP Hranice, na základě trvalého pobytu nezletilých dětí. Případy nezletilých dětí se rozdělují, za běžné situace, podle jednoduchého klíče. Pokud se jedná pouze o problém na straně dítěte, případ si přebírá kurátorka pro děti a mládež. Pokud se jedná o problém v rodině, případ řeší terénní sociální pracovníce.

Oddělení SPOD v Hranicích se skládá z vedoucí oddělení, dvou pracovníků náhradní rodinné péče, kurátorky pro děti a mládež a terénních sociálních pracovníků. V posledních dvou letech probíhá na oddělení velká fluktuace pracovníků, a proto se mnohdy stírá rozdělení funkcí. Ačkoliv se pracovníce potýkaly s velkým podstavem, bylo potřeba zajistit kvalitní a řádný výkon SPOD. Třebaže jsou v současné době (březen 2023)

všechna funkční místa SPOD obsazena, je potřeba brát v potaz, že 2 sociální pracovníce mají praxi pouze do 2 let. Tudíž jejich znalosti a zkušenosti nedosahují kvalit ostatních kolegyň a je mnohdy potřeba větší součinnost dalších kolegyň na případu, což však způsobuje vyšší pracovní zátěž pomáhajících kolegyň. To také souvisí i s držním pohotovosti v rámci SPOD, které je možné až po vykonání zkoušky odborné způsobilosti, kterou je eventuálně možné vykonat do 18 měsíců po nástupu do funkce. Ačkoliv je oddělení SPOD takto vnitřně rozděleno, uskutečnily se interview se všemi pracovníci, protože za dobu své praxe se místa různým způsobem měnila a každá z pracovníků má zkušenost s tzv. terénní prací a s rizikovým chováním se v současné době, v rámci svých řešených případů, všechny setkávají.

4.4 Průběh vlastního výzkumného šetření

Vlastní výzkumné šetření bylo zahájeno v březnu 2023. Formou e-mailu byly osloveny všechny sociální pracovníce, včetně vedoucí oddělení SPOD, které je součástí odboru sociálních věcí Městského úřadu v Hranicích. Elektronická korespondence obsahovala seznámení s cílem a tématem diplomové práce a žádost o součinnost při výzkumném šetření. Všechny oslovené sociální pracovníce i vedoucí oddělení byly velmi vstřícné a souhlasily s uskutečněním rozhovorů. Sladění termínů konání interview probíhalo průběžně a odvíjelo se od aktuální pracovní vytíženosti pracovníků, protože Hranice patří mezi obce s vyšší mírou náročnosti výkonu SPOD. Před domluveným termínem byly respondentkám zaslány otázky, aby se s nimi mohly seznámit a při samotném interviewu se již plně soustředit na odpovědi, a ne na pochopení otázky. Všechny uvedené respondentky byly na samotné rozhovory výborně připraveny a měly k jednotlivým otázkám nachystány poznámky, aby jejich odpovědi obsahovaly vše, co k dané problematice chtěly uvést.

Rozhovory byly vedeny v kanceláři jednotlivých respondentek, což bylo ze strany vedení povoleno. V místnosti byla vždy pouze jedna respondentka a tazatelka. Před samotným začátkem pokládání tazatelských otázek, byly respondentky opětovně informovány o záměru výzkumného šetření a jeho cíle. Probrána byla také otázka anonymity z důvodu nízkého počtu respondentek a také, že se jedná o pracovníce pouze jednoho oddělení. S tímto respondentky neměly problém a svůj souhlas stvrdily ústně na nahrávací zařízení. Souhlas udělily také s nahráváním celého interview z důvodu doslovného přepsání rozhovorů pro důkladnou analýzu získaných dat. Anonymita pro vnější okolí je zajištěna

nespecifikováním funkce jednotlivých účastnic výzkumného šetření. Byť je autorka diplomové práce kolegyní respondentek, rozhovory byly přepsány ve zdvořilostní formě (vykání), aby byla zachována formálnost výzkumného šetření a potažmo celé diplomové práce. Osobní angažovanost autorky při výzkumném šetření může být vnímána jako limitující prvek práce.

Všechny rozhovory trvaly přibližně stejně dlouho, a to kolem jedné a půl hodiny. Po ukončení interview byly doslovně přepsány, na základě nahrávek. Jeden z rozhovorů je uveden také v Příloze A. Přepsané rozhovory sloužily jako podklad pro následnou analýzu dat, které je věnována následující kapitola této diplomové práce. Určitá získaná data jsou místy úzce lokálně zaměřena, a to na město Hranice. Výsledky tak nelze generalizovat či je považovat za dogma i pro jiné lokace. Nicméně cíl výzkumného šetření je celorepublikového charakteru. Limitem práce může být i zaměření na vybranou lokaci, nicméně je potřeba se na to dívat jako na tu nejlepší možnou příležitost k případné změně.

5 Analýza a interpretace získaných dat

V páté kapitole diplomové práce probíhá samotná analýza zjištěných dat, vytěžených metodou polostrukturovaných interview, které byly uskutečňovány s výzkumným vzorkem respondentek. Získané poznatky jsou členěny do pěti dílčích otázek, kdy na konci každé z nich je uvedeno shrnující zjištění získaných dat.

5.1 Dílčí výzkumná otázka I

DVO I. *Jaké faktory vnímají pracovníci OSPOD jako významné pro vznik rizikového chování?*

K zodpovězení první dílčí výzkumné otázky slouží tazatelské otázky 1 až 10 uvedené v Tabulce č. 8 - Proměna stanoveného cíle do hlavní otázky, dílčích a tazatelských otázek. Otázky jsou koncipovány na zjištění nejčastějších forem rizikového chování u dětí, se kterými se sociální pracovníce OSPOD Hranice během své praxe setkávají. Dále pak na faktory, které mohou ovlivňovat vznik a rozvoj rizikového chování a možnosti různých prostředí, které také mohou hrát, při vzniku rizikového chování, svou roli.

TO 1. Jaké jsou, podle Vás, nejčastější projevy rizikového chování u dětí, se kterými se v rámci své profese setkáváte?

Úvodní tazatelská otázka zjišťuje výběr forem rizikového chování a poměr výskytu, který sociální pracovníce OSPOD Hranice uvádějí na základě své praxe. Nejčastěji uváděná forma rizikového chování byla jednoznačně záškoláctví. Respondentky k této formě rizikového chování neuváděly žádné doplňující informace. Záškoláctví se také objevuje jako nejčastěji uváděná forma rizikového chování u dětí, v poměru škol, jak je uvedeno v Tabulce č. 1 – Podíl škol s výskytem rizikového chování v průběhu školních let 2016-2019 (v %). Ve svém výčtu jej vynechala pouze jedna respondentka.

Dalším nejčastěji se vyskytujícím rizikovým chováním, z praxe sociálních pracovníc, byly drobné krádeže. Tuto formy rizikového chování uvedlo shodně osm respondentek. Zajímavostí u krádeží může být informace, kterou uváděla respondentka R5: „*Jako jasně, přes rok nám to hlásí tak nějak průběžně, ale je třeba zajímavý, že pak přijde období, kdy chodí jenom krádeže a mladších dětí, než jsme třeba zvyklé. Bylo to tak třeba loni ke konci školního roku. Ob den hlášení od policajtů, že děcka v Penny kradou čokoládové*

tyčinky. Už jsem si říkala, že se snad uzavírají nějaké sázky nebo tak něco.“ Tazatelka se poté doptala na upřesnění věku těchto dětí. R5 uvádí: „...no jako, normálně třeba 8 až 10 let starý děcka, což mě osobně teda překvapilo, protože ve většině případů se ty krádeže odehrávají v pozdějším věku.“

Velmi častou uváděnou formou rizikového chování byla také šikana a kyberšikana. Zmiňovalo ji 8 respondentek. R5 ke kyberšikaně uvádí: „...se nám to trošku rozjelo. Děcka se na tom internetu neumí vůbec chovat, neznají nějaké základy bezpečné komunikace, takže pak se stávají i oběťmi sexuálního obtěžování. Stírá se jim ta realita s prostředím na internetu, které reálně fakt není a myslí si, že jsou přece hrozně cool a co se může stát!?“ Ohledně stírání reality a virtuálního prostředí hovořila i R4: „Hodně si tam posílají urážlivé videa, sdílejí to nebo si někoho nahrajou a posílají si to mezi sebou. Potom, když to praskne, tak se hrozně diví. Přece je to naprosto v pohodě a normální, dělají to všichni.“ Respondentka R7 se shoduje ve výše popsaném ohledně nebezpečí na síti, navozování nevhodných kontaktů a sdílení nevhodných videí. Zmiňuje však ještě jeden velký faktor: „...hlavně tam jako tráví hroznýho času, až nepřiměřeného. Dříve se mlátily na hřišti, ale teď je člověk vidí, v lepším případě, když na tom hřišti sedí, pokud nejsou rovnou doma, ale všichni čumí do svého mobilu a koukají se na stejně tupý video, případně si píšou mezi sebou.“

V jednotkách případů se jako další formy rizikového chování, se kterými se sociální pracovnice OSPOD Hranice během své praxe setkávají, objevovalo předčasné zahájení sexuality, poruchy příjmu potravy nebo také agresivita ke zvířatům, okusování nehtů, trhání vlasů či manipulace. Okusování nehtů nebo také trhání vlasů můžeme v určité míře zařadit pod sebepoškozování. U rizikového chování se často prolíná několik forem dohromady, jak uvádí také R2: „Měly jsme loni partičku holek, asi 14 let, které se řezaly na rukách, natáčely si to a pak si to ještě posílaly. Některé se tím pak i vydíraly, jakože, když něco neuděláš, tak to pošlu tvým rodičům. Takže tady se ty dvě formy rizikového chování hezky protmuly.“

Doplňující otázka – Domníváte se, že by nárůst kyberšikany mohl být způsobem pandemií Covid-19 a přesunutí veškeré osobní komunikace a výuky do on-line prostředí?

Osmi respondentkám, které uváděly kyberšikanu jako častou formu rizikového chování, byla položena tato doplňující otázka. Šest z nich se vyslovilo jako rozhodně ano.

R5 uvádí: „Rozhodně, vždyť se všechno zakázalo. Ze začátku jsme nikdo nevěděli, co a jak bude, takže se všechno poslušně dodržovalo a všichni jsme seděli doma na mobilech a počítačích. Najednou nebyly žádné kroužky, hřiště byly oblepené páskou, takže za mě rozhodně ano.“ Respondentky R2 a R3 se však domnívají, že přesun veškerého života do on-line prostředí jen urychlilo to, k čemu dnešní společnost a zejména mládež směřuje. R3 tvrdí: „Hele ne, my jsme k tomu stejně směřovali. Ty děcka jsou teďka úplně jiné, než jsme byli dříve my. Mají jiné možnosti. Covid to jen urychlil.“ R1 však upozorňuje na ještě jedno nové negativum: „Co bych rozhodně řekla že způsobil Covid, tak to, že nám na těch mobilech seděly i děcka ze školek. Takhle jsme se mohli bavit o základce a výše, ale najednou jsme měli doma 4 leté děcko, věčně na tabletu, protože rodiče pracovali z domova a potřebovali na to chvilku klid. Takže rozhodně bych zmínila tohle ...hodně se posunula věková hranice a to bohužel směrem dolů.“

TO 2. Je, podle Vás, možné blíže specifikovat věk dítěte, kdy u něho dochází k rozvoji rizikového chování?

Pokud bychom měli na základě této tazatelské otázky určit období, kdy dochází k rozvoji rizikového chování, tak rozhodně puberta. R8: „Rozhodně puberta, to je takové to období, kdy se děcko chce vymezit vůči rodičům a zabodovat mezi kámošema.“ Respondentky R9 a R11 však shodně uvádějí již vstup na základní školu. Prepubertu zmiňuje i R4 a R10, jsou to však jednotky případů. R7 zase upozorňuje na nový element, který může vstoupit do života dítěte a způsobit vznik rizikového chování: „...kolikrát se to stane třeba v 7 letech nebo v 17 letech. Většinou, jak přijde nějaká taková pecka, tak to to dítě může rozhodit a je jedno, jestli už není v tom „tabulkovém“ věku. Třeba takový nový partner matky dokáže udělat pěknou paseku.“

Ve většině uváděných odpovědí však figurovalo věkové rozmezí 11-15 let. R6 uvádí, že: „Začíná to tak ve 12 letech. Těch 12 let mi přijde takových zlomových, kdy ty děcka začínají experimentovat.“

TO 3. Je, dle Vašich zkušeností, možné určit, u jakého pohlaví se častěji vyskytuje rizikového chování?

Zda je jeden z faktorů pro vznik rizikového chování pohlaví, to bylo předmětem třetí tazatelské otázky

Respondentky ze své praxe uvádějí v sedmi případech jednoznačně chlapce. Pouze čtyři respondentky udávají, že pohlavní rozhodně nehraje roli při výskytu rizikového chování.

Zajímavé však je, že určité formy rizikového chování jsou připisovány přímo danému pohlaví. Upozorňuje na to R1, ale také R5. R1 uvádí, že: „...určité formy rizikového chování jsou přímo typické pro jednotlivé pohlaví. Třeba u těch krádeží v mladším věku to jsou chlapci...kyberšikana, to je zase doména holek.“ R5 taktéž blíže specifikuje: „Ty fyzické a agresivní projevy jsou doménou kluků.“ R1 reflektuje změny ve společnosti a tím souvisejí projevy rizikového chování na základě pohlaví: „Dříve jsme znaly, že když se nám nějaké děcko opilo, tak to byli většinou kluci, ale teďka je holky zdatně dohnaly a rozhodně bych nemohla říct, že je alkohol pouze doménou kluků. Srovnalo se to, ony se ty holčičky nezdají, kolikrát mi přijdou horší jak ti kluci.“

Doplňující otázka - Jaký je Váš názor na spojení určité formy rizikového chování a věku? Lze toto dávat do souvislosti?

Na základě odpovědí, kdy respondentky přisuzovaly určité formy rizikového chování jednotlivému pohlaví, jim byla položena doplňující otázka, zda ze své praxe mohou uvést spojení vybraných forem rizikového chování a daného věku, zda mezi tímto existuje souvislost.

Zde respondentky zmiňovaly kumulaci forem rizikového chování. A tedy, že původně se v prvotní situaci řeší zjištěné či hlášené rizikové chování a na základě pohovorů s dítětem a rodiči či další práce s rodinou, byly zjištěné další formy rizikového chování. Do souvislosti formy rizikového chování a věku dítěte, uváděly respondentky typizované stereotypy. R4: „Tak určitě můžeme říct, že třeba kolem těch 15-17 let děti často chodí hlášení od Policie ČR, že je někde nachytali s alkoholem.“ Toto potvrzují i další respondentky, mimo jiné R8: „Jo jo, ten konec základky, začátek střední, to je většinou alkohol. Chtějí to vyzkoušet, ale ještě nejsou kolikrát tak chytrí, aby se někde schovali.“ R4 upozorňuje na užívání alkoholu a kouření: „Policajti je chytanou s alkoholem a cigaretou, a byť si i ty cigarety do 18 let nemají sami kde koupit, stejně tak alkohol, tak se vlastně řeší jen ten alkohol.“ R11 zase uvádí souvislost rizikového chování a vzorů v rodině: „Ty děcka to taky kolikrát vidí doma, oba dva rodiče kouří, takže si dítě ve 13 řekne, že to zkusí taky a pak třeba kouří taky. Když vidí doma, že rodiče často popíjejí alkohol, přijde mu to prostě normální a má často tendence to zkusit třeba dříve než vrstevníci, kteří to doma tolik nevidí.“ R7 navazuje na R4, která uváděla absenci

řešení kouření u dětí: „*Cigarety se neřeší, ale jakmile je to marihuana, tak už je to jiné. Ale většinou se právě na těch cigaretách začíná a postupuje dále.*“

TO 4. Kdo je, z Vašeho pohledu, tím, kdo OSPOD nejčastěji upozorňuje na rizikové chování dětí?

Z odpovědí respondentek můžeme jednoznačně uvést, že nejčastějším oznamovatelem rizikového chování OSPOD je Policie ČR. Příčinu, proč tomu tak je hezky shrnula respondentka R7: „*...je to tím, že je to v rámci daného úředního postupu. Děje se to prostě automaticky a policajti nemusí zvažovat, jestli to podají, jaké to bude mít důsledky, jako třeba ztrátu důvěry, odebrání dítěte, o sekundární viktimizaci oni taky nějak sáhodlouze nepřemýšlí a i kdyby, tak co, stejně si řeknou, že je to náš problém se s tím vypořádat.*“

Pokud bychom hovořili pouze o záškoláctví, tak tam je zřejmým a jediným oznamovatelem škola, protože to vychází z jejich daných postupů. Ale často to probíhá pro OSPOD i latentně, protože do situace vstupují i další faktory, takže se více promýšlí, kdy a jestli vůbec vlastně oznamovat. Upozorňuje na to respondentka R1: „*Škola hlásí dost s křížkem po funuse. Běžně se stává, že se probudí, když má dítě 170 neomluvených hodin a čekají zázraky na počkání. Někteří mají dosti zkreslené představy o tom, jak OSPOD vlastně funguje. Stigmatizace jako řemen, což by člověk spíš čekal od laické veřejnosti než od učitelů, kteří by měli mít větší povědomí, ale tak co, jsou to prostě a zase jenom lidi.*“

V jednotkách případů se objevovaly odpovědi, že hlásí rizikové chování např. sousedé, známí, lékařské či ústavní zařízení či dokonce rodiče dětí, které se chovají rizikově. Tři respondentky zmiňují také anonymní hlášení, kterým se OSPOD musí zabývat vždy. Nicméně je to oproti hlášení od Policie ČR a školy v menšině, protože si lidé hodně rozmyslí, jestli budou něco hlásit nebo ne. Respondentka R7 zmiňuje zejména přehození zodpovědnosti na jinou osobu: „*Je to takový, že já vlastně nevím, jestli to tak opravdu je, a raději to neohlásím, protože nechci nikomu přidávat starosti a jestli mám pravdu, tak to někdo jiný uvidí a nahlásí to za mě.*“ S podobnými zkušenosti přichází také R1, která uvádí, že: „*Většinou to u těch anonymních hlášení bývá tak, že co by se mělo hlásit, tak se nehlásí a co by se hlásit nemělo, tak se naopak vehementně hlásí. Je to spíš taková forma msty než o situaci, kterou by se měl OSPOD opravdu zabývat.*“

TO 5. Jakou roli, dle Vašeho názoru, hraje při vzniku rizikového chování rodina a rodinná resilience?

Rodinné prostředí a rodinná resilience jsou obsahem této tazatelské otázky, která se snaží zjistit, jakou roli hrají při vzniku rizikového chování. A zda, dle názorů sociálních pracovníků OSPOD Hranice, a zejména jejich praxe, může toto prostředí hrát zásadní vliv. Všechny dotazované respondentky se shodují, že rodina zastává velkou, zásadní a nezastupitelnou roli, co se týče vzniku rizikového chování. Nastavení vztahů již v raném dětství, otevřená komunikace, ať už rodič-dítě, dítě-rodiče, budování důvěry, zajištění bezpečí a intimity, vzory chování a jednání, to vše je důležitý základ pro správný vývoj dítěte. Pokud jsou všechna tato kritéria funkční, není ohrožena ani rodinná resilience a v případě výskytu problému či krize, dokáže rodina nastalou situaci ustát, bez větších potíží.

Rodiče svým chováním a jednáním určují vzory a hranici normality, kterou dítě přejímá. Respondentka R6 uvádí, že: *„Rodiče jsou pro dítě ti naprosto nejbližší, pokud se dítě začalo chovat rizikově, snaží se tím většinou na sebe upoutat pozornost rodinných příslušníků, které se mu prostě nedostává v takové míře, jak by potřebovalo.“* Rodiče také nastavují hranice a určují tím, co ještě bude tolerováno a co již nikoliv, a jaká bude odezva na rizikové chování dítěte. Zde to již jde ruku v ruce s funkčností rodiny. Respondentka R5: *„...protože když je funkční, bez abnormalit, tak je ta záchranná síť v pohodě. Pokud prostě funkční není, tak v té síti jsou díry a dítě propadne a pak nastává ten pravý průšvih.“*

TO 6. Jakou roli, z Vašeho pohledu, hraje vrstevnická skupina při vzniku rizikového chování?

Vrstevnická skupina, kamarádi, spolužáci, jsou dalším možným vlivem při vzniku rizikového chování. Respondentky se v poměru 10:1 shodují, že vrstevnická skupina hraje podstatnou roli při vzniku rizikového chování. Pouze R3 se domnívá, že poměr vlivu je okolo 20 %. Zbylé respondentky v žádném případě nepodceňují kamarády dítěte, které se chová rizikově. Zvláště, když puberta je typickým obdobím osamostatňování se, vymanění se z přímého vlivu rodičů, potřeby někam zapadnout, najít si své místo ve společnosti a v partě, a názor kamaráda je víc než ochranné řeči rodičů. Složení vrstevnické skupiny, která dítě obklopuje může mít zásadní vliv na propuknutí rizikového

chování. Stejně jako udává R4: „*U vrstevníků se toho dá odkoukat hromada. Hodně tedy záleží na složení té vrstevnické skupiny.*“

TO 7. Jakou roli, z Vašeho pohledu, hraje škola při vzniku rizikového chování?

Zde je velmi důležité definovat, co přesně pod pojmem škola může být podnětem pro vznik rizikového chování. Protože jednotlivé skupiny lze oddělit velmi těžko. Škola není jen budova, do které dítě denně dochází, ale jsou to především lidé. Ať už pedagogové nebo právě spolužáci, kteří patří do vrstevnické skupiny, kterou se zaobírala předchozí tazatelská otázka. Ve školním prostředí se dítě může setkat právě s různými formami rizikového chování, případně nároky školy, respektive pedagogů mohou být následkem vzniku rizikového chování záškoláctví. Dnešní doba je velmi rychlá, uspěchaná a zaměřená na výkon. Což potvrzují i respondentky R6, R8 a R11, kdy zejména R11 uvádí, že: „*...ta orientace na úspěch je v dnešní době ohromná, pořád se všude musí nutně měřit a porovnávat dítě s druhými. Děti pořád v něčem soutěží. Každý na to ale není a prostě ho to semele a znechutí.*“

Škola by měla dítě vzdělávat, ale také vhodně společensky vychovávat, příhodně stimulovat a dbát na vhodnou prevenci. Ne vždy však k tomuto dochází a pak nám vznikají situace, které popisují dvě z respondentek. Respondentka R2 uvádí, jak je důležité vhodné klima školy: „*Škola může pozitivně ovlivnit žáka a eliminovat rizikové chování. Dokonce v případě kvalitních a vnímavých učitelů se stává, že dokáží nahradit to, co v rodině chybí a dítě to hledá – teď mám na mysli tu důvěru.*“ Respondentka R9 vnímá celou situaci z té negativní stránky: „*Jelikož většina škol zanedbává prevenci ve všech oblastech, ať už je to kyberšikana, šikana, závislosti, může tak přispívat ke vzniku rizikového chování. Navíc, když se tohle vůbec neřeší jako prevence, tak se to víceméně neřeší už ani jako problém, když to nastane. Dítěti se nedostává pomoci a svou frustraci si může vybijet různými způsoby.*“

Škola má tedy velký potenciál být výrazným preventivním faktorem pro vznik rizikového chování, ale bohužel ne vždy se to daří, jak bychom si přáli. Přece jenom je to stále o lidech, kteří na škole působí a jejich zájmu o děti a vztahy s nimi. Správné preventivní působení a vhodné řešení rizikového chování, pokud nastane, je pouze spíše vzácnou výjimkou o konkrétních lidech než o samotné instituci.

TO 8. Jakou roli hraje, z Vašeho pohledu, způsob trávení volného času při vzniku rizikového chování?

Odpovědi respondentek na to, zda způsob trávení volného času může být příčinou vzniku rizikového chování měly stejného jmenovatele, a tím byla nuda. Je důležité dítěti ukázat, jaké má možnosti, a jak může smysluplně trávit volný čas. Za dnešním vyplněním volného času stojí ve velké míře informační technologie, kterým se těžko odolává, případně odnaučuje, pokud dítě již předtím nemělo volný čas strukturovaně vyplněno. Nicméně, nelze zase dogmaticky tvrdit, že pokud dítě netráví volný čas v libovolné volnočasové instituci, tak se u něj projeví rizikové chování. Jak uvádí R10: *„Pokud budeme mít z dětí, tzv. děti ulice, tak je tam prostě větší pravděpodobnost sklouznutí k rizikovému chování.“*

Je vhodné volný čas vhodně vyplnit a nastavit pravidla pro jeho smysluplné využití. Nicméně, je příhodné nechat část volného času i pro nicnedělání, případně pro volnou hru, kterou si dítě vybere. Hezky danou problematiku shrnula respondentka R5: *„Nestrukturované trávení volného času má důležitý pozitivní význam ve vývoji psychiky dítěte a jeho vztahu s okolím. Učí ho to objevovat svoje schopnosti, nedostatky a zkoumat volně okolí, prostě se naučí pracovat s nudou. Což je pro něho důležité a hromada dětí to neumí. Na druhou stranu, vše musí být vyvážené nějakým, nejlépe koníčkem, který dítě baví a přináší mu radost, ocenění a pozitivní vztahy s ostatními členy či vedoucím.“*

Pozitivní, přátelský vztah s vedoucím kroužku může dítěti, v určité míře, nahrazovat důvěrnou a blízkou osobu, která tam může být prevencí před vznikem rizikového chování.

TO 9. Jakou roli hrají, z Vašeho pohledu, média při vzniku rizikového chování?

Média v dnešní době patří neodmyslitelně do našeho života, i do života našich dětí. Zde je potřeba klást velký důraz na prevenci, protože děti kolikrát nedokáží rozpoznat realitu a fikci v on-line prostředí. Nedomyšlejí následky činů, které vidí v krátkých videích, případně ve sci-fi filmech. S tím jdou ruku v ruce také počítačové hry a sociální sítě, zejména Tik-Tok, který je u současné mládeže velmi oblíbený. Ukázkou špatného příkladu napodobování uvádí R9: *„Jednou jsem viděla, že děcka dělaly pokus na nějakou výzvu, kdy měly vdechovat skořici a točit se u toho. Samozřejmě, že je to přece výzva a dělají to i ostatní, tak to vyzkoušeli, i když je to prostě nebezpečné, ale to jim prostě nedochází a dopadlo to samozřejmě blbě a takových videí je prostě plno.“*

Zrádným bývá u dětí hlavně možnost velkého ovlivnění. To zmiňuje hned sedm respondentek. Média mohou také velmi výrazně ovlivnit vnímání sama sebe, což pak může vést ke špatnému vnímání vlastní osoby, identity až k poruchám příjmu potravy. Média mají velkou moc, protože stejně jako mohou škodit, tak mohou být i prospěšná, což uvádí např. R7: „...*zákaz reklamy na tabákové výrobky nebo zařazování modelek a hereček s normálními lidskými proporcemi a vzhledem...*“

Důležité je také sledovat, na jakých stránkách se dítě pohybuje, co často sleduje a zejména s kým komunikuje.

TO 10. Jaké další faktory vzniku rizikového chování vnímáte jako podstatné?

Předchozí tazatelské otázky dokázaly vyčerpávat mnohé z faktorů, které mohou stát za vznikem rizikového chování. Nicméně existují i mnohé další se kterými se sociální pracovnice OSPOD Hranice při své práci setkávají.

Pět respondentek uvádí genetickou výbavu dítěte, jeho povahu, s tím související osobnost a vlastní míru resilience. Domnívají se, že byť přes podnětné prostředí, funkční rodinné zázemí a vztahy mohou geny zastínit vše zmíněné a rizikové chování se může rozvinout. Je důležité neopomínat ani intelekt.

Pouze v jednotkách případů bylo zmíněno bydliště, respektive rozdíly mezi městem a venkovem, které se však v dnešní době, vzhledem k možnostem stírají. Jako další v předchozí otázce zmíněné sociální sítě či zlomové body v životě dítěte. Respondentka R10 je definuje jako: „...*ztráta rodiče nebo kamaráda, studijní neúspěch dítěte...*“

Shrnutí I. dílčí otázky

Shrnutí první dílčí otázky nám dává základní informace ohledně hlášených formách rizikového chování a možných faktorech, které jsou schopny ovlivnit jeho vznik. Dále pak vliv sociálních skupin či možnou míru různých prostředí, které také mohou stát za vznikem rizikového chování.

Ze získaných dat je zřejmé, že mezi nejčastěji hlášené formy rizikového chování patří jednoznačně záškoláctví, které je následováno šikanou, kyberšikanou a drobnými krádežemi. V jednotkách případů se objevují také poruchy příjmu potravy, sebepoškození a předčasné zahájení sexuálního života. Výrazný podíl na časté hlášení

a řešení kyberšikany má také pandemie Covid-19, která převedla osobní vztahy do on-line prostředí, a to i u mladších dětí.

Typickou dobou pro vznik rizikového chování je vývojové období puberty, respektive mezi 11-15 roky, ale nezdá se, že se respondentky setkávají i s mladším dětským věkem. Ze své praxe uvádějí, že je rizikové chování častější u chlapců, ale taktéž je z dosažených výsledků zřejmé, že určité formy rizikového chování jsou typické pro dané pohlaví. Ať už se jedná o agresivní fyzické násilí nebo drobné krádeže u chlapců nebo kyberšikana u dívek. Zatímco např. při požívání alkoholu se poměr pohlaví stírá, a nelze jej definovat pouze u jednoho vybraného.

Respondentky také dávaly do souvislosti věk s vybranou formou rizikového chování. Zejména se to týká užívání alkoholu a kouření, obzvláště konopí, v období 15-17 let, kdy se většina hlášení Policie ČR týká těchto forem rizikového chování.

Subjektem, který hlásí nejčastěji rizikové chování je jednoznačně Policie ČR, které tato povinnost vychází z úředního postupu. Dalším významným subjektem je škola, a to zejména při hlášení záškoláctví, byť to hlásí později než by, dle daného postupu, měla. Mezi další subjekty můžeme zařadit zdravotnické či ústavní zařízení, sousedy, známé rodiny, anonymní hlášení nebo také rodiče dětí, které se chovají rizikově.

Co ty týče vlivu prostředí, rodiny a vrstevnické skupiny na vznik rizikového chování respondentky uvádějí naprosto shodně nezastupitelnou a zcela zásadní roli rodiny. Rodina je základním kamenem, ze kterého nám vystupují, jak vrstevníci, tak škola, média a způsob trávení volného času. Stejně tak, jako se formy rizikového chování prolínají, tak se prolíná i působení sociálních skupin a vliv prostředí, nelze je striktně separovat.

Vrstevnická skupina hraje v období puberty svou nezastupitelnou roli, protože dítě se chce vymanit z vlivu rodiny, chce si určitým způsobem vybojovat své místo ve společnosti i v partě. Názory vrstevníků jsou pro něj mnohdy důležitější než názory rodičů. S vrstevníky se setkává jak ve škole, tak i mimo ni, ať už se jedná o strukturovanou organizaci volného času nebo nestrukturovanou. Je vhodné, když se dítě věnuje vybrané volnočasové aktivitě nebo sportu, ale taky je potřeba, aby dokázalo správně pracovat s nudou. Zde se nám opět prolíná rodina, protože jak s vrstevníky, tak při trávení volného času je možnost vyzkoušet spoustu z forem rizikového chování. Pokud jsou však vztahy v rodině v pořádku, dítě se cítí bezpodmínečně přijímáno a milováno, má vštípené zásady

a zná hranice, pak na něj může mít vrstevnická skupina menší vliv, než pokud by dítě pocházelo z nefunkční rodiny a vše výše popsané, co by nenalezlo v rodině, tak by hledalo právě v partě. Škola a stejně tak média mohou hrát velkou roli při možném vzniku rizikového chování. Pokud ale stavíme na pevných základech v rodině, kdy rodiče mají zájem o dítě, nedostanou škodlivé vlivy dostatek prostoru.

Nelze opomenout ani další možné faktory vzniku rizikového chování, které mohou na dítě působit či jej ovlivňovat. Zejména je nutné vyzdvihnout genetickou výbavu dítěte, osobnost dítěte, ale také intelekt.

5.2 Dílčí výzkumná otázka II

DVO II. Jak probíhá spolupráce OSPOD s dítětem a rodiči při řešení rizikového chování u dítěte?

K zodpovězení druhé dílčí výzkumné otázky slouží tazatelské otázky 11 až 15 uvedené v Tabulce č. 8 - Proměna stanoveného cíle do hlavní, dílčích a tazatelských otázek. Otázky jsou koncipovány na zjištění hodnocení spolupráce dítěte a rodičů při řešení rizikového chování se sociálními pracovníky OSPOD Hranice, z pohledu jejich praxe. Dále pak zjištění stanoviska dítěte, které se chovalo rizikově na to, že je řešen OSPOD a zda si vůbec uvědomuje, že se něčím provinilo. Je potřeba také zhodnotit, zda má posuzovaná rodina možný vliv na vznik rizikového chování u dítěte, či stojí tzv. bokem a dítě se chová rizikovým způsobem i přes pozitivní působení.

TO 11. Jak si myslíte, že rizikově se projevující dítě hodnotí jednání s OSPOD?

Pokud se dítě chová rizikově a jeho chování je hlášeno OSPOD je vždy potřeba se tímto oznámením zabývat. Prvotním krokem bývá pozvání dítěte i zákonného zástupce k podání vysvětlení přímo k OSPOD. Pohovor probíhá s dítětem i zákonným zástupcem zvlášť a poté i dohromady.

Každý člověk je originál, stejně tak každé dítě, je tedy potřeba vždy k dítěti přistupovat individuálně a s ohledem na jeho věk. Respondentky se taktéž shodují v tom, že bývá velký rozdíl v tom, pokud se rizikové chování u dítěte vyskytlo poprvé nebo se jedná o opakující se činnost. Dle chování dítěte a jeho přístupu je možno odhadnout i to, zda se bude rizikové chování opakovat. Pokud bychom tedy chtěly zhodnotit, jak dítě přistupuje k tomu, že se jeho osoba a situace, ve které se ocitl, probírá, je potřeba

zohlednit výše zmíněné faktory. R1 zmiňuje právě tu prvotnost činu: „...*pokud ho při něčem přistihli poprvé, tak je většinou vyplašené, stydí se...často brečí a hlavu má vraženou mezi ramena*“, zatímco R5 poukazuje na opak: „*když už ho tam mám potřetí, jde vidět, že mě má totálně na háku. Podle grimas tuším, že si o mě nemyslí nic moc inteligentního. Hrozně ho tím obtěžuju, všechno zveličuju a takhle to přece vůbec nebylo.*“

Pokud bychom chtěli danou situaci zobecnit, tak dítě hodnotí jednání s OSPOD rozhodně negativně. Dle R7: „...*si připadá jako na koberečku*“, R11: „...*naprostá ztráta času a hrozná pruda*“, případně R4: „...*je mu to úplně jedno...*“ Často tedy při jednání převládá ze strany dítěte naštvanost, nevhodná gesta v obličeji, rozladěnost a se sociální pracovníci téměř nekomunikuje, případně jen útržkovitě, odsekáváním či jak uvádí R10: „...*jo...ne...asi...nevím...hmmm...*“

TO 12. Kde, podle Vašeho názoru, vidí rizikově jednající dítě příčinu svého rizikového jednání?

Tato tazatelská otázka zjišťující, kde samotné dítě vidí příčinu svého rizikového chování vyvolala u všech respondentek okamžité pobavení a prvotní odpovědi se naprosto shodovaly R1-R11: Všude jinde a u všech, jenom ne u sebe! Nicméně poté se rozpovídaly podrobněji a opět panovala víceméně shoda. Opakovaly se odpovědi typu rodina, rodiče a kamarádi. V jednotkách případů byli zmíněni i učitelé, což je zajímavé, protože je potřeba si uvědomit, že odpověď byla učitelé a ne škola. Jak již bylo zmíněno v tazatelské otázce č. 7 ohledně role školy při vzniku rizikového chování a jednotlivých odpovědí respondentek, bylo nadmíru jasné, že se nejedná o instituci jako takovou, ale o konkrétní lidi, kteří na škole působí. Pokud se u dítěte např. projevovalo rizikové chování záškoláctví, které je způsobeno nadměrným tlakem a zátěží, tak se nejedná o nároky kladené školou, ale nároky kladené jednotlivými vyučujícími. Toto je potřeba velmi důrazně rozlišovat.

Další z příčin rizikového chování může být i snaha upoutat pozornosti, ať už jen z touhy po větším trávení volného času s rodiči, většího zájmu ze strany rodičů či voláním o pomoc. Častým jevem je i touha začlenit se mezi vrstevníky, vyrovnat se jim, případně dokázat, že jsem hoden být právoplatným a uznávaným členem party.

TO 13. Domníváte se, že si dítě uvědomuje své chování jako rizikové a jaký je jeho postoj k takovému jednání?

Stanovisko dítěte ohledně jeho uvědomění si nastalé situace a zaujmutí určitého postoje, je opět velmi individuální. Záleží na rozumové vyzrálosti dítěte, jeho věku i na tom, zda se jedná o ojedinělý výskyt rizikového chování nebo naopak opakovaný. Pokud se nejedná o dítě protřelé rizikovým chováním, tak si v prvotní fázi není příliš vědomo až do jakých následků může rizikové chování vyeskalovat. Samozřejmě čím je dítě starší, tak už má větší povědomí, že dělá něco, co není společností pozitivně přijímáno, často ale obavy svého okolí bagatelizuje. Ohledně bagatelizace se zmiňuje i R5, ale naopak ze strany rodičů: „*Ten postoj rodičů je prostě zásadní. Pokud dítě vidí, že sám rodič jeho chování bagatelizuje, má tendenci jeho chování zrcadlit.*“ Častým jevem bývá také, že dítě bere rizikové chování jako běžné. Což dokládá například i R10: „*To dítě to bere jako naprostou normu. Vždyť to tak přece dělají všichni, tak proč se nad tím vůbec někdo podivuje?*“ Je zřejmé, že děti nemají na svou situaci objektivní náhled, což je na jednu stranu naprosto logické a normální. Na druhou stranu je zde velmi dobře vidět, jak fungují vzory chování v rodině.

TO 14. Jak vnímáte spolupráci rodičů s OSPOD při řešení rizikového chování jejich dítěte?

Pokud jsme tazatelskou otázkou č. 11 zjistili, že dítě, které se chová rizikově vnímá jednání s OSPOD v drtivé většině negativně, nelze rozhodně takto generalizovat i vnímání spolupráce rodičů s OSPOD. Zde je situace samozřejmě také rozdělena na dva tábory, ale přece jenom ten pozitivnější převládá. Opět záleží, zda se jedná o prvotní rizikové chování dítěte a jeho projednávání v rámci OSPOD nebo se jedná o dítě, respektive celou rodinu se kterou je pracováno dlouhodoběji, případně se nejedná o prvotní výskyt rizikového chování.

Je také důležité brát v potaz, jak celá rodina funguje a zda jsou naplněny všechny potřeby. Jako uvádí R1: „*...pokud se jedná o normálně fungující rodinu, tak se rodiče většinou stydí, omlouvají se a jsou z toho dost špatní a už jenom dostavení se k podání vysvětlení je pro ně neuvěřitelný stres.*“ Potvrzuje to i R5: „*...Jak říkám, pokud se mi v kanclu matka ostudou rozbrečí, do toho se stydí i to dítě samotné, tak je v rodině pravděpodobně výchova s rozumnými hranicemi.*“ Na druhou stranu se sociální pracovníce setkávají i s rodiči, kteří ne, že by problémovou situaci bagatelizovali, i když i takoví jsou, ale spíš

se od ní distancují. Upozorňuje na to R2: „*Rodiče většinou očekávají, že dovedou dítě na OSPOD a OSPOD jim ho opraví. Nechtějí se podílet na tom řešení, protože nechtějí být oni ti špatní.*“ Respondentky se setkávají také s rodiči, kteří jsou v šoku z toho, jak se dítě chová, protože to např. není poprvé a z celé situace jsou vysílení. Zde se objevuje často zoufalství a bezmoc.

Velmi skloňovaným slovem je zde labeling a stigmatizace. R6: „*OSPOD jako strašák...co by tomu řekli lidi, sousedi a známí, kdyby to věděli, že neumím vychovat děcko a musím chodit na OSPOD.*“ R4: „*Na OSPODU se přece řeší jen grázli, co se jim nikdo nevěnuje, kašle na ně, a nebo cikáni.*“. I s rodiči a dětmi jiného rasového etnika sociální pracovníce spolupracují a zde je bohužel reakce rodičů většinou shodná a to, že se jedná o rasovou diskriminaci. Rodiče ji zmiňují zejména, co se týče hlášení rizikového chování ze strany školy či anonymních udání.

Velmi se mi líbilo shrnutí ohledně vnímání spolupráce rodiče s OSPOD a spolupráci samotné v jedné větě od R5: „*Primárně totiž musí být o tom, že jde o rizikové chování, přesvědčen samotný rodič.*“

TO 15. Jaký je Váš názor na rodinu a její vliv na rozvoj rizikového jednání u dítěte?

Již v tazatelské otázce č. 5 jsme zjišťovali jaký vliv má rodina a rodinná resilience obecně na vznik rizikového chování u dítěte, nicméně tato tazatelská otázka je koncipována na zjištění vlivu rodiny na dítě se kterým sociální pracovníce zrovna aktuálně pracuje. Laicky řečeno, zda je možné poznat, že zrovna to dítě, které sedí naproti nám, pochází z nám známých poměrů, případně aktuálně zjištěných, má předpoklad pro vznik a rozvoj rizikového chování.

Zde je potřeba uvést, že je nutností kvalitní osobnostní předpoklad sociální pracovníce pro práci s lidmi. Protože pokud rodina a dítě se kterou pracuje poprvé má jakékoliv další problémy, kromě aktuálně hlášeného a řešeného rizikového chování, může být obtížné situaci správně odhadnout. Prvotní setkání a získávání potřebných informací může být mnohdy dost nepřehledné. Navíc rodiče i dítě mohou aktuální situaci bagatelizovat nebo např. zatajovat podstatné informace, které by mohly vést k určení správné příčiny rizikového chování dítěte a poté i ke vhodné intervenci. Avšak v drtivé většině řešených případů dokáží respondentky, kolikrát po pár desítkách minut rozhovoru, odhadnout, zda je příčina rizikového chování dítěte v rodině či nikoliv. R1 uvádí: „...*většinou po pár*

minutách dokážu odhadnout, jak to v té rodině nejspíš funguje a podle toho vedu rozhovor a takové ty promluvy do duše... “

Všechny respondentky shodně uvádějí, že pokud pracovaly s dítětem, u kterého se vyskytlo rizikové chování, tak prvotní impuls pocházel vždy z rodinného prostředí. Jak uvádí R8: „...*nikdy to nebyl blesk z čistého nebe, kdy vše fungovalo, bylo zalité sluncem, ale jen to dítě jim to kazilo a zlobilo.*“ Prvotní impulz však může být výrazně překryt jiným subjektem či sociální skupinou. Toto může zkomplikovat nalezení vhodného řešení.

Shrnutí II. dílčí otázky

Druhá dílčí otázka hledala odpovědi na to, jak vlastně probíhá samotná spolupráce dítěte a rodičů s OSPOD při řešení rizikového chování u dítěte. Ze zjištěných dat je zřejmé, že vnímání spolupráce dítěte s OSPOD a rodičů s OSPOD se diametrálně liší. Dítětem je obecně spolupráce vnímána negativně. Dítě se domnívá, že sociální pracovníci do jeho záležitostí nic není, bagatelizuje své chování a nechce se o něm více bavit. V mladším věku nebo také pokud se jedná o ojedinělý případ rizikového chování, tak u dítěte převládá strach, stud, při jednání se sociální pracovníci pláče. Pokud hovoříme o starších dětech, případně řešené recidivě rizikového chování, tak ti se cítí být nad věcí a jakékoliv intervence vnímají s nevolí.

Dítě příčinu svého chování vidí ve všem kolem něj, ale rozhodně ne v sobě samém. Dítě si není z počátku vědomo důsledků, které mohou z důvodu rizikového chování, nastat. Výrazným problémem také je, že své chování vnímají jako běžné, jako normu, protože vzorce chování z domova se s rizikovým chováním shodují. Prvotní impuls rizikového chování u dětí vychází, dle relevantních dat, vždy z rodiny a na ně se pak mohou, efektem sněhové koule, nabalovat další formy rizikového chování. Dítě se snaží upoutat pozornost, případně se může jednat o tzv. volání o pomoc. Pokud nenachází potřebu zájmu, bezpečí a emocionálního naplnění v rodině je vysoký předpoklad, že se to bude snažit nalézt ve vrstevnické skupině, partě.

Ohledně uvědomění se dítětem, že se chová v rozporu s nastavenou normalitou společnosti, je potřeba přihlédnout k věku dítěte a jeho rozumovým schopnostem. Mladší děti si toho z počátku vědomy nejsou, pokud se opět bavíme o starších dětech, tak ti již mají přehled o tom, co je vnímáno rodiči a společností rizikově. Jejich postoj

se opět liší v závislosti na tom, pokud se jedná o jednorázovou rizikovou činnost, případně opakovanou. Taktéž záleží, jaké vzory a normy chování si přinášejí z rodiny.

Rodiče se ke spolupráci s OSPOD ohledně řešení rizikového chování jejich dětí staví o poznání pozitivněji než děti samotné. Samozřejmě, že se najdou výjimky, kdy si rodiče žádný problém nechtějí připustit či danou situaci bagatelizují. Záleží ovšem, jak již bylo zmíněno výše na celkovém nastavení a fungování rodiny. Častým jevem bývá i labeling a stigmatizace, kdy se rodiče stydí za to, že musí s OSPOD řešit rizikové chování svého dítěte, protože se domnívají, že OSPOD řeší pouze těžší případy, případně problémy jiného rasového etnika.

Respondentky se shodují, že po několika desítkách minut rozhovoru jsou schopny rozpoznat vztahy a poměry v dané rodině a tím nastavit vhodnou intervenci. Také se shodují na tom, že dítě, pokud se chová rizikově, tak tím reaguje na podněty, které přicházejí právě z rodiny, byť se mohou s OSPOD řešit až sekundární formy rizikového chování, které mohou prvotní problémy v rodině překrývat. Podstatným faktorem při řešení rizikového chování je, aby si primárně rodiče uvědomili, že se jedná o rizikové chování a přijali to.

5.3 Dílčí výzkumná otázka III

DVO III. Jak častá a efektivní jsou výchovná opatření ukládaná k potlačení rizikového chování?

K zodpovězení třetí dílčí výzkumné otázky slouží tazatelské otázky 16 až 18 uvedené v Tabulce č. 8 - Proměna stanoveného cíle do hlavní, dílčích a tazatelských otázek. Otázky jsou koncipovány na zjištění četnosti ukládání výchovných opatření a také, pokud jsou nakonec uložena, tak jejich efektivnosti při řešení rizikového chování u dětí.

TO 16. Jak často dochází při řešení rizikového chování u dítěte k návrhům výchovných opatření?

Opět je třeba zdůraznit, že každé dítě a řešená situace je individuální a stejně tak je potřeba k tomu přistupovat. OSPOD v Hranicích neukládá výchovná opatření na základě zákona č. 359/1999 Sb., o SPOD, a pokud je potřeba výchovné opatření uložit, obrací se na místně příslušný okresní soud v Přerově. K těmto výchovným opatřením se snaží přistupovat až jako k poslední možnosti. Ve většině případech postačí ohledně rizikového

chování dítěte pouze jedno setkání, kdy se uskuteční pohovor. Pokud se jedná o recidivu, tak již probíhá intenzivnější spolupráce, která může vyústit i k podání návrhu na výchovné opatření. Správně výchovné opatření podává za OSPOD kurátorka pro děti a mládež, nicméně OSPOD v Hranicích má pouze jednu, takže není nic neobvyklého, že rizikové chování řeší i terénní sociální pracovnice OSPOD, kdy samozřejmě spolupracují s kurátorkou pro děti a mládež. Ze statistických údajů OSPOD Hranice dochází k návrhům výchovného opatření max. v 15 % řešených případech. Jak uvádí R5: „*Nejčastěji přistupujeme k návrhu okresního soudu na dohled. Pokud dohled neplní svůj účel a rizikové chování dál trvá a je závažné, tak navrhujeme ústavní výchovu.*“ Návrhy na výchovné opatření jsou podávány po dlouhodobé a neúspěšné spolupráci s dítětem a rodinou.

TO 17. Jaké jsou nejčastější důvody k návrhům výchovného opatření?

Výchovná opatření jsou ukládána zejména při opakujícím a stupňujícím rizikovém chování. R1 doplňuje: „*... dítě nemá zájem o nápravu a rodina taktéž nespolupracuje*“. Často se k prvotnímu rizikovému chování přidávají i další formy. V polovině případů respondentky uvádějí také zanedbání péče o dítě, byť se nejedná o rizikové chování, tak se jedná o častý výskyt, který je vhodné v interpretaci získaných dat zmínit.

TO 18. Jak hodnotíte efektivitu výchovných opatření na dítě s rizikovým chováním?

Pokud bychom měli na základě výpovědí respondentek zhodnotit efektivitu výchovných opatření, tak jí můžeme označit za minimální. OSPOD Hranice neukládá žádná výchovná ve správním řízení, protože je to, dle jejich vyjádření, personálně i byrokraticky zatěžující a bez potřebného efektu. Okresní soud v Přerově se kterými mají kolegiálně nastavené vztahy toto respektuje a netlačí je do ukládání výchovných opatření, které by předcházela návrhům k soudu. Toto potvrzuje i R4: „*... kdybychom daly nějaké výchovné opatření my, tak to pro ty rodiče ani dítě nemá takovou váhu, jak když ho vydá soud. Přece jenom rozsudek soudu má vyšší váhu než nějaké naše usnesení ve správním řízení.*“

I efektivitu výchovných opatření je třeba zhodnotit individuálně. Nejnižší výchovné opatření, které sociální pracovnice OSPOD Hranice navrhuje je ustanovení dohledu. Pokud se efekt nedostaví, přistupuje se k návrhu na ústavní výchovu. R7 uvádí: „*... ústavka už ze své povahy něčemu stoprocentně zamezí, ale zase něco jiného rozvine.*“ R5 poukazuje na to, že pokud je problém rizikového chování v rodině, tak po ukončení

ústavní výchovy se dítě vrací zpět do rodiny a jede se od začátku: „...*zásadní je změnit výchovný styl rodičů, což je velmi složité, ne-li přímo nemožné.*“ Nutností změny v rodině zmiňovalo 8 respondentek. Tazatelka tedy vytvořila podotázku zaměřenou na sanaci rodiny s dítětem umístěným v ústavní výchově, aby bylo možné zjistit, zda nastávají v rodině změny, případně zda je možné změnit výchovné prostředí tak, aby zamezilo recidivě rizikového chování u dítěte.

Doplňující otázka – Probíhá, z Vaši zkušenosti, sanace rodiny s dítětem umístěným v ústavní výchově? Pokud ano, jakým způsobem a pokud ne, tak z jakého důvodu?

Zde respondentky odpovídaly naprosto shodně. Není v jejich personálních kapacitách a časových možnostech provádět ještě sanaci v rodině, kde bylo dítě umístěno do ústavní výchovy, případně je to velmi náročné i před tímto umístěním. Je možno k sanaci přizvat sociálně-aktivizační službu, ale jejich spolupráce je založena na dobrovolnosti a ochotě rodiny, což bohužel nebývá zvykem. Soud může rodině nařídít např. návštěvu mediátora, spolupráci s psychologem, psychiatrem či spolupráci s poradnou pro rodinu, k čemuž se uchyluje, pokud to povaha případu vyžaduje, případně v nejvyšší aktuálnosti řešené situace. Pokud již došlo ze strany soudu k nařízení ústavní výchovy, soud rodině nepřikazuje spolupracovat s jinými subjekty, a jak již bylo řečeno výše, záleží na rodině samotné, její ochotě a dobrovolnosti spolupracovat. R8 k tomu dodává: „...*ono by to chtělo, aby se s tou rodinou pracovalo, stejně jako se pracuje v ústavce s dítětem, ale prostě to tak není a pak se to dítě vrací do stejného, ne-li horšího prostředí, kde se prostě nic nezměnilo a co je horší není ochota se cokoliv změnit.*“

Shrnutí III. dílčí otázky

Třetí dílčí otázka zjišťovala, jaká je četnost a efektivita ukládaných výchovných opatření k potlačení rizikového chování u dětí, z pohledu praxe respondentek. OSPOD v Hranicích neukládá výchovná opatření na základě zákona č. 359/1999 Sb., o SPOD ve správním řízení, z důvodu personální kapacity, byrokratické zátěže a neefektivity těchto opatření. Pokud je to potřeba, podává návrh k uložení výchovného opatření k místně příslušnému okresnímu soudu v Přerově. OSPOD přistupuje k návrhu výchovného opatření max. v 15 % výskytu rizikového chování. Mezi nejčastěji navrhované výchovné opatření patří uložení dohledu a pokud se toto výchovné opatření jeví jako nedostatečné, tak poté přichází na řadu nařízení ústavní výchovy. Uložení nižších forem výchovných opatření se v minulosti ukázalo jako naprosto neefektivní.

Už tak je efektivita ukládaných výchovných opatření v podstatě minimální a záleží na konkrétním dítěti a rodině. Stejně tak je velmi nízká efektivita sanace rodiny před návrhem na uložení výchovného opatření k okresnímu soudu a stejně tak, při nařízené ústavní výchově. Je nutné zdůraznit, že se jedná o dobrovolnou účast rodiny, kdy je potřeba její aktivní součinnost, což není zrovna obvyklým jevem.

5.4 Dílčí výzkumná otázka IV

DVO IV. Má způsob trávení volného času dítěte vliv na vznik rizikového chování?

K zodpovězení čtvrté dílčí výzkumné otázky slouží tazatelské otázky 19 až 22 uvedené v Tabulce č. XXY - 8 stanoveného cíle do hlavní, dílčích a tazatelských otázek. Odpověďmi na tazatelské otázky se snažíme nalézt společný ukazatel trávení volného času u rizikově jednajících dětí a také určení postoje rodičů a jejich míra trávení volného času s dětmi.

TO 19. Jaká jsou z Vašeho pohledu, specifika trávení volného času u rizikově jednajících dětí?

Společným specifickým znakem rizikově jednajících dětí je rozhodně nenaplnění volného času vhodnou aktivitou, ať už v rámci školy nebo i mimoškolní činnosti. Společným jmenovatelem je také nuda a absence povinností, např. v domácnosti. R1 potvrzuje: „... dítě neví, co s volným časem...“ R11: „... neumí pracovat s nudou, nemá žádné zájmy a jen ten volný čas zabíjí.“ Většinu volného času tráví dítě spolu se svými vrstevníky, bez aktivní náplně. R7 k tomuto uvádí: „První věc, co si představím je dítě, které sedí na lavičce v parku s kámošema, poslouchají vyřvanou hudbu z mobilu, pokuřují a občas do něčeho nebo někoho kopnou.“ Častým jevem totiž bývá, že dítě tráví volný čas v partě, kde se s kamarády společně věnují rizikovému chování. Častým opačným jevem je naopak příliš tuhá kázeň a přetěžování dítěte. R9: „Dítě má naplánovanou každou minutu, rodiče ho zahltní kroužky nebo zvýšenými nároky na učení a školu a ono pak nemá žádnou volnou chvíli.“ Rodiče nemá v dítěte důvěru, vše mu zakazují. Tuto teorii potvrzuje i R8: „...všechno má zakázaný, nic nesmí a pak se urve ze řetězu a problém je na světě. Rodiče se pak velice diví, jaktože se to dítě chová špatně.“

TO 20. Jaký je, podle Vás, vztah rodičů rizikově jednajících dětí k jejich volnému času?

V odpovědích na tuto tazatelskou otázku se respondentky taktéž shodovaly ve svých zkušenostech. Rodiče se o volný čas svých rizikově jednajících dětí příliš nezajímají, jsou benevolentní a v drtivé většině jim to je jedno. Objevují se však, v jednotkách případů, také jiné faktory, které ovlivňují vztah rodičů k naplnění volného času dětí, a to je jejich vlastní zaneprázdněnost či workoholismus. R8 ještě uvádí, že: „...je jim jedno, co děčka dělají, hlavně, když je od nich klid a neobtěžují.“

TO 21. Můžete nějak zhodnotit, zda jsou tito rodiče aktivním činitelem těchto aktivit?

Zde se opět odpovědi respondentek shodovaly a byly velmi stručné. Rodiče rozhodně nejsou aktivními činiteli aktivit ve volném čase svých dětí, které se chovají rizikově. R10: „...rodiče jsou zcela pasivní...“, R3: „...rodiče jsou pasivní, dítě nemotivují a sami kolikrát pro dítě nejsou dobrým vzorem...“, R11: „...kolikrát sami žijí tímto způsobem nebo jsou přezaměstnaní a své děti prostě nestíhají.“

TO 22. Jak časté je aktivní trávení volného času rodiče s dítětem?

Aktivní trávení volného času rodiče s dítětem je individuální, ale víceméně minimální. R6: „V dnešní době většina dětí tráví svůj volný čas prostřednictvím internetu a hraní her. K tomu rodiče opravdu nepotřebují.“ Pokud se jedná o rodinu, která je řešena OSPOD, tam platí rozhodně odpověď minimální či vůbec žádný. Někteří rodiče se domnívají, že pod pojmem aktivní trávení volného času s dítětem je nachystání svačiny do školy, případně vyzvednutí dítěte z družiny. Samozřejmě existují i výjimky, ale ty jsou velmi vzácné. Některé z respondentek je ani za svou praxi nezažily. R2: „Dělám to dvacet let a jestli jsem to zažila jednou? Fakt to není vůbec časté, spíš taková bílá vrána.“

Shrnutí IV. dílčí otázky

Čtvrtá dílčí otázka hledala odpovědi na otázky týkající se společného ukazatele trávení volného času u dětí, které se chovají rizikově a také postoj a aktivitu jejich rodičů, co se týče naplnění volného času dětí či společného trávení volného času rodiny. Analýzou zjištěných dat je zřejmé, že u dítěte chovajícího se rizikově není žádné strukturované vyplnění volného času, ať už školní, mimoškolní či sportovní aktivitou. Za společný jmenovat můžeme rozhodně považovat nudu a absenci povinností, např. práce v domácnosti. Převažuje trávení volného času venku s vrstevníky

bez smysluplné náplně a často naopak společné páchaní rizikového chování. Opakem je přetěžování dítěte, příliš tuhá kázeň, direktivní výchovný styl či naplánovaný volný čas rodiči, aniž by dítě samotné mělo prostor si svoje volno zorganizovat. Je důležité, aby rodiče našli rovnováhu mezi řízeným volným časem a časem, který může dítě využít dle svého rozhodnutí. Toto však lze uskutečnit pouze v rodinách, kde funguje komunikace a důvěra mezi dítětem a rodiči.

Vztah rodičů k volnému času jejich rizikově jednajících dětí je velmi benevolentní či žádný. Rodiče se o náplň volného času nezajímá, je jim to jedno, případně jsou sami velmi zaneprázdněni a nezbyvá jim čas zabývat se či zjišťovat, jak jejich dítě tráví volný čas. Sami se také aktivně nepodílejí na aktivitách ve volném čase jejich dětí. Rodiče tedy rozhodně nejsou aktivními činiteli aktivit ve volném čase svých dětí, které se chovají rizikově. Rodiče aktivně tráví s dítětem volný čas minimálně, kolikrát bychom mohli říct, že aktivní trávení volného času zde není vůbec žádné. Samozřejmě existují i výjimky, ale ty jsou natolik vzácné, že nemají absolutně žádný vliv na vyhodnocení získaných dat.

5.5 Dílčí výzkumná otázka V

DVO V. Jaké situace v rodině způsobují rizikové chování?

K zodpovězení poslední dílčí výzkumné otázky slouží tazatelské otázky 23 až 29 uvedené v Tabulce č. 8 - Proměna stanoveného cíle do hlavní, dílčích a tazatelských otázek. V této dílčí otázce se zaměřujeme na okolnosti v rodině, různé situace, které ovlivňují vznik rizikového chování u dítěte.

TO 23. Můžete, z Vaší zkušenosti, uvést specifické znaky rodin, ve kterých dochází u dětí k rozvoji rizikového jednání?

Děti, u kterých se vyskytlo rizikové chování, pocházejí z rodin, kde bychom mohly najít určitá specifika, která jsou společná pro rodiny, které danou situaci řeší. Respondentky v devíti případech, jako časté specifikum, uvádějí ekonomickou situaci rodiny. Toto bychom mohli dále rozvinout do třech nejčastějších příčin, které ovlivňují ekonomickou situaci rodiny. Jedná se zejména o nižší dosažené vzdělání rodičů, nezaměstnanost jednoho nebo dokonce obou z rodičů a nižší inteligenční kvocient rodičů. Dalšími možnostmi mohou být také, dle R7: „...je tam určitá ekonomická závislost na státu... bez těch dávek by to bylo ještě mnohem horší.“, nebo, dle R10: „Setkala jsem

se s tím i u samoživitelů, respektive spíše u samoživitelek. Přece jenom tam je ta ekonomická situace taky kolikrát docela tristní, ale nemusí to být dogma, to je jasné.“

Stejně, jak zmiňovaly respondentky nízkou ekonomickou situací rodiny, tak ve stejném poměru uváděly jako další výrazné specifikum rodin s dětmi, které se chovají rizikově, abúzus či dokonce závislost na alkoholu či jiných návykových látkách. Na toto specifikum však můžeme navázat i nízkou ekonomickou situací, domácí násilí či minimální trávení společného volného času. Nelze jednotlivá zjištěná specifika oklešťovat, protože spolu navzájem souvisí, prolínají se a ovlivňují se. Dítě poté zrcadlí chování rodičů a přenáší na sebe nevhodné vzory chování.

Výrazným činitelem, byť ne tak častým, zmiňuje ho šest respondentek, je také společné trávení volného času. Rodina, kde se dítě chová rizikově spolu téměř netráví společný čas, ať už se jedná o nezáměr rodičů či jejich pracovní vyčerpání. R4: *„Rodiče jsou celý den v práci a nemají na děti čas, a taky jako neví, jak tráví ten volný čas to samotné dítě.“*

TO 24. Jaký je, podle Vás, vztah vzniku a rozvoje rizikového jednání dětí a rozvodu/rozchodu jejich rodičů, případně způsob uspořádání péče rodičů o dítě po rozvodu/rozchodu?

Rozvod či rozchod rodičů je velký zásah do fungování celé rodiny a také do vzájemných vztahů. Velmi záleží na způsobu, jakým spolu rodiče komunikují a jednají, jak jejich odloučení probíhá a jak ohledně něj komunikují s dítětem. Důležitým aspektem je věk dítěte, kdy k odloučení či rozvodu rodičů dochází. Pokud hovoříme o předškolním věku je samozřejmé, že to bude mít na dítě dopad, případně se mohou objevit následky, ale zřejmě to nepřeroste do rizikového chování. V analýze získaných odpovědí nemůžeme jistě říct, že rozvod či rozchod má nebo nemá významný vliv na vznik a rozvoj rizikového chování u dětí. Dle odpovědí respondentek je to velmi individuální a každá se během své praxe setkala z různými případy. Škála odpovědí byla velmi pestrá, od R4: *„Nemyslím si, že by to mělo spolu nějak souviset, vztah tam není téměř žádný“*, přes R3: *„...ono hodně záleží na tom způsobu rozvodu. Takže pokud jsou konfliktní rozvody, tak to má svůj vliv“* až k R2: *„...jak jsem už říkala, rozvod má velký vliv na budoucí rizikové chování dítěte.“*

Více se respondentky přikláněly ne, jestli má nebo nemá rozvod či rozchod vliv na vznik a rozvoj rizikového chování u dítěte, ale k způsobu rozvodu či rozchodu.

Zde se shodovaly ve 100 %, že velmi záleží, jak odluka rodičů probíhá, zda vše bylo dítěti pořádně vysvětleno a bylo ujištěno, že ono za to nemůže, jak budou nastaveny jejich vztahy v budoucnu, jak vlastně celá rodina bude nyní fungovat. Co všechny respondentky velmi zdůrazňovaly, tak byla manipulace s dítětem proti jednomu z rodičů. R7 také upozorňuje na dlouhodobé dopady komplikovaného rozvodu: *„Pokud je rozvod komplikovaný, není tam shoda a je dítě používáno jako nástroj dosažení svého, tak to má dopady hrozný. A nejen na rizikové chování děcka jako takového, ale na celý jeho další rodinný život v budoucí jeho vlastní rodině.“*

O tom, jestli má uspořádání péče o dítě v době po rozchodu či rozvodu se respondentky již shodovaly více. Po ukončení rozvodového či rozchodového období se z jedné rodiny stanou dvě, z jedné domácnosti, dvě domácnosti a nezřídka do ní přicházejí noví členové. V rodině se mohou promítat dva odlišné výchovné styly či jiná ekonomická situace u každého rodiče. Pokud navíc přetrvávají konflikty z doby rozvodu, rozchodu je zde zvýšené riziko, že se dítě začne chovat rizikově.

Doplňující otázka – Domníváte se, že příchod nových členů (nový partner rodiče, nový sourozenec, aj.) může způsobit možný vznik rizikového chování u dítěte?

Protože při předchozí otázce byla nastíněna péče o dítě v době po rozvodu či rozchodu rodičů a rozdělení na dvě nové rodiny, respondentky upozorňovaly na vznik nových, rekonstruovaných rodin a s tím související příchod nových členů do rodiny. V prvotním případě nový partner rodiče, dále pak jeho vlastní děti či společný potomek, tedy vlastní sourozenec dítěte. Toto může být zlomovým bodem pro vznik rizikového chování. Byla proto položena doplňující otázka, zda se respondentky, ze své praxe, domnívají, zda může nově příchozí člen do rodiny způsobit vznik rizikového chování u dítěte. Pokud bychom srovnaly odpovědi na předchozí tazatelskou otázku a tuto doplňující otázku, je možno konstatovat, že příchodu nového člena do rodiny přikládají nejvyšší význam, oproti rozvodu, rozchodu či uspořádání péče po tomto období. Ze získaných odpovědí lze vyvodit závěr, že rekonstruovaná rodina má vyšší podíl na možný vznik rizikového chování u dítěte.

TO 25. Jaký je, podle Vás, vztah rizikového jednání u dětí a rizikového jednání jejich rodičů?

Jak již bylo řečeno, dítě si od svých rodičů fixuje vzorce chování a přenáší si je i do svého jednání a života. Je tedy zřejmé, že pokud se rodiče chovají rizikově, bude se stejným způsobem chovat i dítě, protože dochází k zrcadlení chování. Jeho nastavení normality bude posunuté od majority společnosti. Dítě nezná jiné chování, než které vidí v rodině a poté ho považuje za standart. Všechny respondentky udávají totožné odpovědi a to že, rozhodně existuje příčinná souvislost mezi rizikovým jednáním rodičů a dítěte. R5 navíc uvádí situaci ze své praxe, kdy se dítě dokonce podílí na rizikovém chování se svým rodičem: „*Zažila jsem případ, kdy dítě kradlo v obchodě spolu se svými rodiči, pak je opravdu velmi těžké s takovými rodiči řešit, že dítě krade a pracovat na nějaké nápravě.*“

TO 26. Považujete rizikové chování za jeden ze znaků nefunkční rodiny?

Dle odborné literatury by mělo být považováno rizikové chování za jeden ze znaků nefunkční rodiny, ale praxe se od teorie mnohdy diametrálně liší. Respondentky se v šesti případech v rámci odpovědi přiklání k individuálnímu hodnocení dané situace. Pouze dvě z nich odpověděly, že se nedomnívají, že by rizikové chování dítěte označovalo rodinu jako nefunkční, případně je potřeba zvážit o jaké rizikové chování se jedná. Tři z nich naopak odpovídají, že se jedná o jeden ze znaků nefunkční rodiny. Zbylých šest respondentek se kloní k individuálnímu posouzení. Je možné, k nim přiřadit i dvě respondentky, které sice odpověděly záporně, ale taktéž se přiklání k individuálnímu posouzení. Můžeme tedy zkonstatovat, že většina respondentek nepovažuje rizikové chování za jeden ze znaků nefunkční rodiny a přiklání se k celkovému posouzení rodiny. Takto to shrnuje R1: „*...ale nemyslím si, že to je až tak pravda. Přece jenom puberta je šílené období, kdy je to kolikrát ode zdi ke zdi, dítě zkouší, co může, co si může dovolit, co mu jako projde a co už ne. Většinou se nechá blbě chytit, třeba u toho alkoholu policii. Pokud se to stane jednou, tak to ještě neznamena, že ta rodina nefunguje. Spíš je problém, pokud se to stává opakovaně, případně se to stupňuje nebo se k tomu nabalují další formy rizikového chování, pak už je jasné, že v té rodině je asi nějaký problém, že tam něco třeba až tak nefunguje.*“

TO 27. Jaký výchovný styl byl nejčastěji uplatňován u dítěte, které se chovalo rizikově?

Touto tazatelskou otázkou zjišťujeme, zda lze specifikovat, jaký výchovný styl byl nejčastěji uplatňován u dítěte, které se chovalo rizikově. Ze získaných dat můžeme určit, že se jedná o dva typické výchovné styly, které u těchto dětí byly rodiči uplatňovány. Z odpovědí respondentek se u dětí uplatňoval buďto naprosto benevolentní výchovný přístup, bez určení pravidel a hranic nebo naopak direktivní výchovný styl, kde nebývá výjimkou ani uplatňování fyzických trestů. Tento direktivní výchovný styl byl také orientován na úspěch, zaměřený na výkon, což vedlo k přetěžování dítěte. Všechny dotazované respondentky se shodovaly v tom, že se jedná o extrémní na obou stranách uplatňovaných výchovných stylech. R2 ještě zmiňuje tzv. helikoptérové rodiče: „...rodiče nad dítětem stále krouží, dohlíží na něho, umetávají mu cestičku. Vidět je to hlavně ve škole...hlavně, aby jejich dítě nezažilo neúspěch, nemuselo řešit žádné překážky. Mají až patologický strach. A nakonec právě promítají svoje, často nesplněné, ambice do dítěte.“

TO 28. Jak, podle Vás, ovlivňuje ekonomická situace rodiny vznik rizikového chování u dítěte?

Většina respondentek již v tazatelské otázce č. 23 označily ekonomickou situaci rodiny jako jeden ze specifických znaků rodin, kde se u dítěte projevovalo rizikové chování. Je tedy zřejmé, že odpovědi na tuto tazatelskou otázku budou totožné, byť jedna respondentka uvedla, že ekonomická situace rodiny není podstatná při vzniku rizikového chování u dítěte. Jedná se o R10: „Dítěti se můžu věnovat v parku, na procházce v přírodě, při výstupu na Lysou horu. Je příjemné rozšířit obzory dítěte lyžováním nebo návštěvou aquaparku, ale rozhodně to není podstatné při vzniku rizikového chování.“ Je tedy zřejmé, že pro respondentku je podstatnější smysluplné trávení volného času s dítětem. Jak již bylo řečeno výše, všechno tyto faktory se prolínají a ovlivňují a nelze je od sebe separovat. Vždy je podstatné se na situaci podívat a zhodnotit ji komplexně. Stejně tak to hodnotí i R7: „...ekonomická situace souvisí s možnostmi rodiny a jejich způsobem trávení volného času.“

Zbylých deset respondentek se shoduje, že se jedná o významnou okolnost ovlivňující vznik rizikového chování u dítěte. Ať žije dítě v nedostatku, ale i v přebytku, má to vliv na jeho chování a možný rozvoj rizikového chování. R5 zmiňuje v této souvislosti lokaci bydliště: „...taky, když se jedná o vyloučenou lokalitu, tak to tomu rizikovému chování

nahrává“, R8 zase upozorňuje na vrstevníky a srovnávání se s nimi: „...*dítě chce mít to co ostatní, nechce nějak vystupovat z řady, takže chce stejně značkový boty nebo třeba mikinu a neuvědomuje si nebo si taky kolikrát nechce uvědomovat, že ta rodina na to prostě nemá*“. R7 zase naopak odkazuje na přebytek finančních prostředků v rodině: „*Máme holčimu, která měla všechno. Značkový oblečení, v zimě lyžování, v létě moře, vysoký kapesný, a i přesto je z ní narkomanka. Rodiče workoholici a to, že nebyli doma vyvažovali penězma, no a jak to dopadlo.*“

TO 29. Co vy samy považujete za nejčastější důvod vzniku rizikového chování dítěte?

Poslední tazatelská otázka se zaměřuje přímo na názor sociálních pracovníků, co ony samotné považují za nejčastější důvod vzniku rizikového chování u dítěte. Byť se odpovědi respondentek různily, měly společný jmenovatel a tím byla rodina. Se všemi zmíněnými odpověďmi jsme se setkali v rámci předchozích tazatelských otázek. Ať už se jedná o nefunkční rodinu, rekonstruované rodiny, rizikově se chovající rodiče a tím související nevhodné vzory. R6 zmiňuje také trávení času s vrstevníky, kteří se sami chovají rizikově a nízkou ekonomickou situací rodiny: „...*nevhodní kamarádi, kteří to dítě strhnou, případně naučí něco z toho rizikového chování...často to souvisí i s tím, že rodina nemá dostatek financí, aby třeba nějak strukturovaně vyplnila volný čas dítěte...ale pořád se točíme kolem té rodiny, kdyby to v rodině bylo v pořádku, tak se podstatně snižuje riziko toulání se dítěte po ulicích s kámošema, a dělání nevhodných věcí.*“

Vhodným a zdravým rodinným zázemím dokážeme eliminovat vznik rizikového chování, případně snižovat dopady, pokud již rizikové chování propuklo. Takto to shrnuje i R1: „*Rodina, rodina a zase jenom rodina...to je alfa a omegou. Samozřejmě to neznamená, že pokud je rodina funkční a pohodová, že se rizikové chování u dítěte nevykytne, ale je tam prostě nižší riziko, případně se bude jednat o ojedinělý případ. Taky je jasné, že spousta rizikového chování probíhá skrytě a nepřijde na něj škola ani rodiče. Bere se to jako klasický průběh puberty a období zkoušení a objevování. Důležité však je, aby to byla jen úsměvná epizoda z mládí, která nebude mít zásadní dopady na člověka.*“

Shrnutí V. dílčí otázky

Poslední dílčí otázka se zabírala okolnostmi v rodině, které mohou mít za následek vznik rizikového chování u dítěte. Analýzou zjištěných dat je zřejmé, že se jedná o kombinaci více okolností, ale zásadní je vliv rodiny.

Mezi specifické znaky rodiny, kde se u dítěte vyskytlo rizikové chování můžeme zařadit ekonomickou situaci, která je zapříčiněna zejména třemi podstatnými faktory a to, nižším dosaženým vzděláním rodičů, nezaměstnaností jednoho nebo dokonce obou rodičů a nižším inteligenčním kvociem rodičů. Ekonomická situace rodiny je taktéž významnou okolností, která ovlivňuje vznik rizikového chování u dítěte. Ať už je to finančním strádáním v touze vyrovnat se vrstevníkům či bydlením v sociálně vyloučené lokalitě nebo naopak přemrštěným blahobytem, kterým rodiče vynahrazují svému dítěti absenci společného trávení volného času či zájmu. Dalším výrazným specifickým znakem je také abúzus či závislost na alkoholu, eventuálně jiných návykových látkách, a často se také vyskytující domácí násilí. Rodina, kde se dítě chová rizikově spolu netráví téměř žádný společný čas, a to z důvodu nezájmu rodičů o dítě a jeho volný čas nebo workoholismu rodičů. S těmito extrémny souvisí i uplatňovaný výchovný styl k dítěti, které se chová rizikově. Buďto se jedná o benevolentní styl, kdy nejsou nastavena pravidla ani hranice nebo naopak o příliš direktivní výchovný styl, kdy zase nejsou výjimkou fyzické tresty. V mnoha případech je direktivní styl výchovy zaměřen na výkon a kladení vysokých požadavků na dítě, které je tak přetěžováno.

Pokud se v rodině u dítěte vyskytne rizikové chování nepovažují jej respondentky za znak nefunkční rodiny, ale naopak se přiklání k posouzení rodiny v kontextu kompletního fungování. Je však důležité sledovat, zda dítě vzor rizikového chování nepřebírá od svých rodičů. Zde je zřejmá příčinná souvislost mezi rizikovým chováním rodiče a dítěte. Dítě pak své jednání bere jako normu. Nebezpečná je taktéž situace, kdy se dítě podílí na rizikovém chování spolu s rodiči.

Mezi významnou krizi rodiny patří rozvod. Téměř polovina manželství v České republice se rozvádí, a tudíž je zřejmé, že si touto zkušeností projde velké množství dětí. A to je potřeba také brát v potaz partnerství s dětmi, které se rozcházejí, ale které nemůžeme statisticky vyčíslit. Co se rozchodu či rozvodu týče, nemůžeme pevně říci, zda mají významný vliv na vznik a rozvoj rizikového chování u dítěte. Jedná se o individuální případy. Je taky důležité, v jakém věku dítěte k odluce rodičů dochází

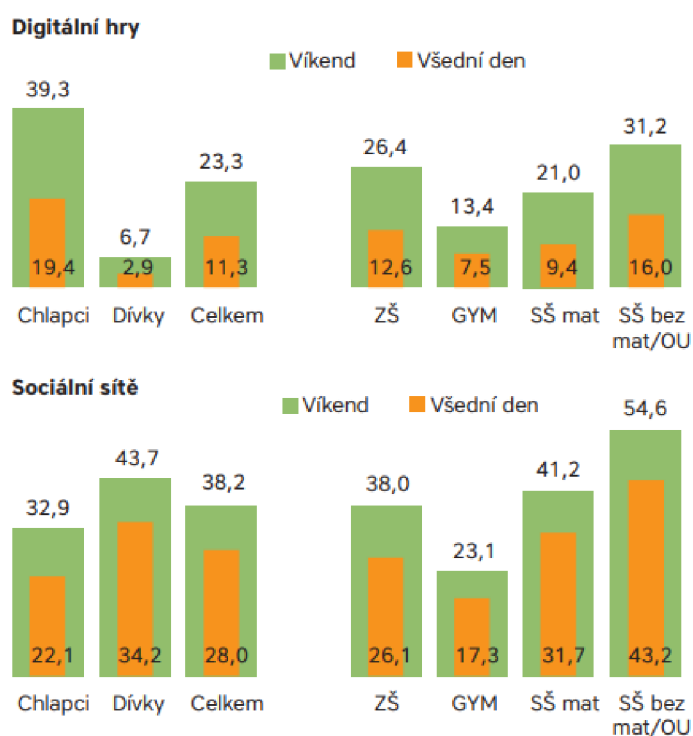
a také, jak celá situace probíhá. Zda bylo dítěti vše popravdě vysvětleno a nastíněna podoba dalšího soužití s každým rodičem. Významným negativním jevem však bývá manipulace s dítětem jedním z rodičů proti druhému rodiči. Taktéž komplikované rozvody a rozchody mohou mít dlouhodobé a závažné dopady na dítě. Důležité je také zmínit rozdílné výchovné styly či rozdílnou ekonomickou situaci, kterou dítě má u každého rodiče. Zde může být prostor pro možný vznik rizikového chování. Rozhodně nemůžeme také opomenout ani rekonstruované rodiny, tj. situaci, kdy do rodiny přichází nový člen, většinou v prvním případě nový partner rodiče. Dítě se musí vypořádat s novou nastalou situací a také s novým člověkem, který může, výrazným vlivem, ovlivňovat jeho výchovu nebo také způsobit zvýšený výchovný tlak druhého rodiče.

Samy respondentky se ztotožňují s výše zjištěnými údaji a samy za sebe uvádějí již dříve uvedené. Za nejčastější důvod vzniku rizikového chování u dítěte považují nefunkční a rekonstruovanou rodinu. Dále pak rodiče, kteří se chovají sami rizikově a tím předávají dítěti nevhodné vzorce chování. A samozřejmě je potřeba vzít v úvahu i trávení volného času s vrstevníky, kteří v období puberty získávají větší prostor v životě dítěte.

Dle zjištěných dat je tedy naprosto zřejmé, že rodina a rodinné prostředí podstatně ovlivňují vznik rizikového chování u dítěte, byť je samozřejmě potřeba vzít v potaz i další působící faktory, které mohou rizikové chování zesilovat. Pokud však hovoříme o silném a zdravém rodinném zázemí, tak ostatní nevhodné faktory budou právě těmito vlivy tlumeny.

6 Diskuze

Z realizovaného výzkumného šetření je zřejmé, že trávení času na počítači, mobilu či jiném elektronickém zařízení je mezi dětmi a mladistvými velmi častým jevem, který dává prostor možnému vzniku kyberšikany. Trávení volného času se přesunuje postupně do on-line prostředí a i při osobním kontaktu s vrstevníky hraje mobilní telefon výrazný dominující prvek. Velmi časté je také trávení času na sociálních sítích. Což potvrzuje i výzkum Czech children on the internet (Bedrošová et al., 2018, online), který se zabýval právě příliš dlouhým trávením času na internetu. Třetina dětí je na mobilním telefonu „skoro pořád“. Během pracovního týdne, kdy probíhá výuka, tráví 35 % dětí on-line 4 a více hodin denně. O víkendech hovoříme dokonce o 51 % dětí. Dívky častěji inklinují k sociálním sítím, zatímco chlapci dávají přednost hrám, sledováním videí nebo si vytvářejí svá vlastní. Tento trend potvrzuje i studie ESPAD, realizovaná v roce 2019.

Graf č. 3 – Nadměrné trávení času (4 a více hodin denně) hraním digitálních her a na sociálních sítích (v %)
Zdroj: Chomynová et al., 2020

Pokud se ve výše uvedeném grafu zaměříme na rozdíl pohlaví, co se týče hraní digitálních her, chlapci dívky velmi výrazně převyšují. A to zejména o víkendu, kdy se jedná o rozdíl 32,6 %. U trávení času na sociálních sítích jsou naopak dominantnější dívky než chlapci,

ale již tam není tak markantní rozdíl, ať už bereme v potaz všední den či víkend. Víkendové trávení volného času on-line převyšuje všední dny ve všech uvedených kategoriích.

Respondentky taktéž uváděly ve výzkumném šetření jako možný vliv vzniku rizikového chování nízkou vzdělanost rodičů, o té se zmiňuje taktéž odborná literatura. Pokud bychom se zaměřili, stále v grafu č. 3, na vzdělání mladistvých, tedy aktuálně studovaných škol a pomíneme-li školu základní je zde vidět trend, že čím nižší možnost dokončeného vzdělání ve škole, tím vyšší procentuální podíl hraní digitálních her a času tráveného na sociálních sítích. Zejména rozdíl ve víkendovém trávení volného času na sociálních sítích mezi studenty gymnázií a odborných učilišť či středních škol bez maturity činí rozdíl 31,5 %. Odborná učiliště a střední školy bez maturity dosahují nejvyšších hodnot ve výčtu škol, ale taktéž v obou sledovaných oblastech a stejně tak ve všedních dnech i víkendech.

Jako významný faktor vzniku rizikového chování zmiňují nízké vzdělání rodičů ve své studii také Lustigová a Džurová (2015), navíc tento faktor spojují s kouřením, abúzem alkoholu a marihuany u dětí. Přidavkem udávají, že slabá finanční situace rodiny nemá vliv na vznik a rozvoj těchto forem, ba naopak. Výrazným protektivním faktorem byla právě průměrná finanční situace rodiny, na rozdíl od finančně lépe situovaných rodin. Upozorňují také na zřejmý protektivní faktor prevence rizikového chování, kterým je pozitivní vztah s oběma rodiči.

Respondentky se v dosažených výsledcích shodují. Rozpor však nastává ve finanční situaci rodiny, kdy udávají ze své praxe, že nízká ekonomická situace rodiny je výrazným faktorem ovlivňující vznik rizikového chování. Velmi výrazným prvkem jsou také vzory v rodině, které dítě přebírá a tudíž mu přijdou jako norma. Což může být právě nadměrné konzumování alkoholických nápojů, kouření či užívání omamných látek. Dle zjištěných dat se také rizikové chování může projevit v neúplných rodinách, byť se jedná o individuální případy, které jsou závislé na dalších faktorech jako je např. průběh odluky rodičů, vzory v rodině, vzájemné vztahy rodič-dítě.

Podle šetření RSF 2016 mezi rodiči dětí školního věku a starších nezaopatřených dětí mají přibližně ve čtvrtině rodin děti zkušenost s některými negativními jevy. Častěji je to problém dětí z neúplných rodin (byť se slabou statistickou významností). Prokazatelně se však s tímto problémem potýkají vícedětné neúplné rodiny (MPSVb,

2017, online). Respondentky však nezmiňují souvislost mezi rizikovým chováním a počtem dětí v rodině. Nicméně připouštějí možnost, že vyšší riziko doléhá právě na rodiny neúplné či rekonstruované.

Míra rizikového chování se zvyšuje s rostoucím věkem. Rizikové chování je poměrně rovnoměrně rozloženo po celé období adolescence, i když nejtypičtější věk pro tento jev je 13 až 15 rok věku. Ve věku mezi 11 až 15 let má zkušenosti s alkoholem více než 31 % dospívajících. Tento výskyt pravděpodobně souvisí s touhou vyzkoušet něco nového a získat nové zkušenosti (Skopal, et al., 2014; Tomšík et al., 2017). V určení věku se shodují taktéž respondentky, které uvádějí nejčastější období adolescence a věkové rozmezí 11-15 let. Byť pro užívání alkoholických nápojů, dle své praxe a hlášení Policie ČR, uvádějí věk 15-17 let. Je však časté, že se nejedná o první zkušenost, ale o první tzv. nachytání, které souvisí s touhou vyrovnat se vrstevníkům a pocitem nové zkušenosti vyzkoušet něco zakázaného.

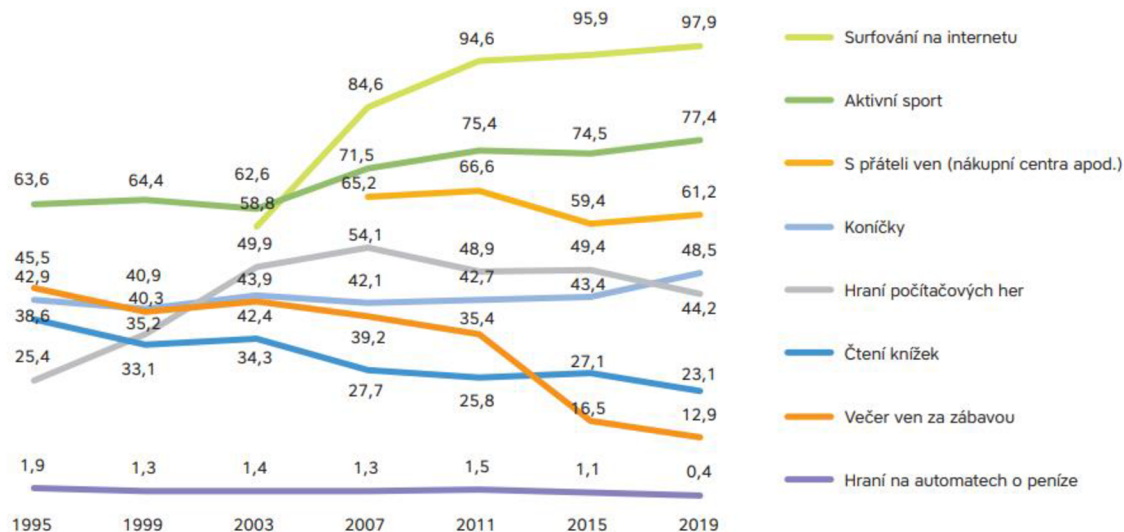
Podle ESPAD, která provedla průzkum o alkoholu a jiných drogách ve skupině patnáctiletých a šestnáctiletých dětí je celoživotní prevalence užívání tabáku 32,0 %, užívání nelegálních drog, zastoupených zejména marihuanou, 43,0 %. Roční prevalence užívání alkoholu je 93,0 %, měsíční prevalence je 60,0 %. Přibližně 21,0 % českých mladistvých ve věku 15 a 16 let již mají zkušenosti s opilostí (Hibell et al., 2012). Zde se respondentky taktéž shodují. Prevalence je velmi vysoká, byť z jejich praxe nelze zachytit všechny případy, protože mnoho z nich probíhá latentně.

Podle výsledků studie Health Behaviour in School-Aged Children prováděné v České republice ve věkových kohortách 11, 13 a 15 letých dětí pijí alkohol alespoň jednou týdně mezi 7,0 % a 33 % dospívajících. Účast ve rvačkách potvrzuje 12,0 až 25,0 % a 5,0 až 6,0 % dospívajících je obětí šikany. U 15 letých mladistvých 24,0 % užilo konopí a 18 % bylo předtím opilých. Pokud se podíváme adolescenty ve vztahu ke kouření, tak již 43,0 % kouřilo před dovršením 13 let věku (Currie et al., 2012).

Je tedy zřejmé, že rizikové chování není nic neobvyklého, ba naopak. Zkušenost s nějakou formou rizikového chování má až 60 % adolescentů, což rozhodně není zanedbatelné číslo, je to v podstatě každý druhý dospívající (Paulík, 2017).

Kvalitní trávení volného času slouží jako velmi silný protektivní faktor před vznikem rizikového chování. Pokud dítě navštěvuje kroužek či zařízení pro trávení volného času,

nemá pocit nudy nebo potřebu nevhodného zaplňování volného času. Z dětí, kteří smysluplně vyplňují svůj volný čas nevykazovalo známky rizikového chování 62 %. Naopak vyšší nárůst rizikového chování byl u dětí, které se nudily, případně s kamarády trávili volný čas v obchodních centrech či bezcílným bloumáním venku (Lustigová, Dzúrová, 2015).

Graf č. 4 – Obvyklé trávení volného času – frekvence 1x týdně a častěji, srovnání 1995 – 2019, v procentech (v %)

Zdroj: Chomynová et al., 2020

V grafu č. 4 lze vidět, jak od roku 2003 zaznamenáváme prudký růst surfování na internetu. Ve frekvenci 1x týdně a častěji tráví 97,9 % dětí volný čas na internetu. Z uvedených možností trávení volného času také surfování na internetu od roku 2007 dominuje. Což se shoduje s odpověďmi respondentek v realizovaném výzkumném šetření této diplomové práce. Naopak výrazný propad od roku 2011 registrujeme u trávení večerů venku za zábavou. Zajímavé je i pozorovat mírný růst aktivního sportu a to od roku 2003.

Respondentky realizovaného výzkumného šetření kladou velký důraz na vztahy s rodiči, v rodině a zájem rodiče o dítě, jeho potřeby, trávení volného času a času s vrstevníky jako protektivní faktor vzniku rizikového chování. Bohužel u dětí, u kterých je zaznamenáno rizikové chování, to takto není. S respondentkami se shoduje ve své studii i Doubková (2019), která uvádí jako nejvýznamnější vliv rozvoje rizikového chování kvalitu rodinných vazeb a také míru angažovanosti rodiny při řešení problémů.

Zaínteresovanost rodičů do trávení volného času dítěte, případně vědomí o způsobech jeho trávení je zásadní.

Z porovnání výsledků jiných výzkumů a studií s daty realizovaného výzkumného šetření v této diplomové práci je zřejmá shoda ve většině uváděných tématech. Pokud dochází k určitému rozporu, lze jej považovat za nepatrný. Rozpor může pramenit z úzkého zaměření realizovaného výzkumného šetření, kdy rozhovory byly vedeny s pracovníci OSPOD konkrétního města, které má své specifika a prostředí je odlišné např. od města na druhé straně republiky, oproti výzkumům a studiím, které nebyly zaměřeny lokálně. Výsledky realizované výzkumným šetřením tedy nelze globalizovat.

Z výše uvedeného je zřejmé, že rodina a rodinné prostředí má zásadní vliv na vznik rizikového chování u dětí a v zájmu prevence je vhodné se této oblasti věnovat a posilovat ji. Rodinná politika je na obecní úrovni realizována velmi povrchově, v pár opakujících se bodech, které se tzv. ožívují zejména před komunálními volbami. Nicméně v posledních měsících je zesílen tlak sociálního odboru Městského úřadu v Hranicích na větší zájem, stran vedení města, o tuto často opomíjenou oblast. Protože dopady opomíjení rodinné politiky ve městě zaznamenávají sociální pracovníci v každodenním kontaktu s občany stále více, a tím se také zvyšuje zátěž práce. Od podzimu 2022 se zvýšila podpora města neziskové organizaci klubu Lavina. Jedná se o volnočasový klub pro děti a mládež z Hranic, který jím poskytuje zázemí pro společné trávení volného času, možnost komunikovat tváří v tvář, zábavu při pohybových hrách, sportu, možnost týmové práce. Klub Lavina, z.s. hledá a nabízí různé alternativy trávení volného času k osamocení u televize, počítači, tabletu či mobilu. Současně vedení klubu začalo spolupracovat s odborem sociálních věcí a pro rok 2023 je v městském rozpočtu vyčleněna částka pro rodinný festival ve městě.

Zároveň se město Hranice v letošním roce 2023 zapojí do Auditů familyfriendlycommunity. Nejedná se o formu auditu, jak je běžně známá, ale vychází se z latinského významu, které znamená naslouchat. Cílem je pomoc kraje obcím při zvyšování životních podmínek rodin. Obce si na základě vlastních potřeb, zjištěných od občanů, nastaví opatření, která povedou k větší podpoře rodin, mezigeneračnímu propojení a tím se bude zlepšovat obecní rodinná politika.

Domníváme se, že součinnost vedení města, sociálního odboru Městského úřadu v Hranicích a místních organizací, ať už neziskových nebo městem zřizovaných je klíčem k dobře nastavené a fungující rodinné politice, která může být protektivním faktorem rizikového chování u dětí. Lokálně působící organizace znají prostředí, potřeby rodin ve městě a dokážou flexibilně reagovat a nastavit rodinnou politiku vhodným směrem, čeho je ale ve větším měřítku mnohdy nereálné dosáhnout bez podpory, a to zejména finanční, města. Jako vhodný prostředek k dosažení cílů vidíme setkávání u tzv. kulatého stolu.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo zjistit, zda má rodina vliv a případně jaký, na vznik rizikového chování u dětí z pohledu sociálních pracovníků OSPOD. Definovaný cíl byl přetvořen do hlavní výzkumné otázky: *Je rodina rozhodujícím faktorem pro vznik rizikového chování u dětí z pohledu OSPOD?* Na základě realizovaného výzkumného šetření bylo cíle dosaženo.

Na základě teoretických poznatků jsem vymezila klíčové pojmy práce. Úvodní kapitola se týkala rizikové chování a jeho možných forem, také protektivních a rizikových faktorů, které mohou mít na vznik a rozvoj rizikového chování vliv a důležitým bodem je také možnost prevence. Druhá kapitola byla věnována problematice současné rodiny, její struktuře, základním ukazatelům a funkcím, které musí být uspokojeny, aby byla rodina funkční a naplňovala potřeby všech svých členů. Podstatným jevem sociálně-výchovné funkce jsou výchovné styly uplatňující se v rodině při výchově dětí a mající podstatný vliv na vznik rizikového chování u dětí. Nicméně je potřeba zmínit i poruchy funkcí a z nich pramenící krize v rodině, kdy tou nejzásadnější je rozpad rodiny. Třetí kapitola je věnována charakteristice OSPOD a jeho možnostem prevence i intervence, pod co řadíme sanaci rodiny a výchovná opatření.

Čtvrtá a pátá kapitola již byla zaměřena na vlastní výzkumné šetření, kterého se zúčastnilo všech 11 sociálních pracovníků OSPOD v Hranicích. Získání dat probíhalo metodou interview, formou polostrukturovaného rozhovoru, během kterého vyvstaly i doplňující otázky, které detailněji popisovaly danou problematiku. Při výzkumném šetření nenastal žádný zádrhel. Získaná data byla vyhodnocena za pomoci indikátorů a popsána, dle dílčích a tazatelských otázek, na konci každé dílčí otázky je uvedeno i shrnutí. Poslední kapitola se věnuje porovnání výsledků vlastního výzkumného šetření s podobnými celorepublikovými výzkumy a studii. Byť je vlastní výzkumné šetření zaměřeno lokálně, byla nalezena shoda v podstatných bodech.

Z realizovaného výzkumného šetření naprosto zřejmě vyplývá, že sociální pracovníci OSPOD v Hranicích, na základě své praxe, vidí v rodině velmi zásadní vliv, který ovlivňuje vznik rizikového chování u dětí. Samozřejmě, že se nejedná pouze o jeden faktor, který stojí za počátečním podnětem vzniku rizikového chování. Výrazně působí také vrstevníci, média a komunikační sítě, případně způsob trávení volného času, kdy rizikovým faktorem je v tomto případě nuda. Podstatným jevem je také množství

a kvalita času tráveného s rodiči a vzory v rodině, které svým dětem rodiče předávají a tím udávají normu chování. Nicméně, byť je dospívání bouřlivým obdobím, kdy nejčastěji probíhá rizikové chování a zlomovým bývá věk 12 let, vždy záleží na resilienci rodiny, vzájemných vztazích a vzorech v rodině, zda nakonec bude rodina protektivním nebo rizikovým faktorem při vzniku rizikového chování u dětí.

Jako nejúčinnější prevenci před vznikem rizikového chování u dětí vidím posilování významu rodiny v celospolečenském konceptu. S ohledem na lokální zaměření výzkumného šetření této diplomové práce je vhodné preventivní působení v podpoře obecní rodinné politiky s vedením města, odborem sociálních věcí Městského úřadu v Hranicích a dalšími organizacemi místě působícími, a tím posilovat rodinu a rodinné prostředí jako protektivní faktor před vznikem rizikového chování u dětí.

Použitá literatura a zdroje

BÁRTÍK, Pavel. Česká školní inspekce a její role. In MIOVSKÝ, Michal et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Vyd.1. Praha: Sdružení SCAN: Centrum adiktologie - Psychiatrická klinika, 1. LF UK v Praze: VFN v Praze: Togga, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.

BECHYŇOVÁ, Věra a KONVIČKOVÁ, Marta. *Sanace rodiny: [sociální práce s dysfunkčními rodinami]*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0031-4.

CURRIE, Candace et al. *Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*. Copenhagen: WHO. 2012. ISBN: 9789289014236.

ČÁP, Jan a MAREŠ, Jiří. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.

ČEREŠNÍK, Michal a Katarína BANÁROVÁ, 2021. *Rizikové správanie, blízke vzťahy a osobnostné premenné dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania*. Praha: Togga ve spolupráci s Univerzitou Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-5937-0.

ČERNÝ, Milan. Základní úrovně provádění primární prevence. In MIOVSKÝ, Michal et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Vyd.1. Praha: Sdružení SCAN: Centrum adiktologie - Psychiatrická klinika, 1. LF UK v Praze: VFN v Praze: Togga, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2000, 374 s. ISBN 8024601397.

DOLEJŠ, Martin. *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. Monografie. ISBN 978-80-244-2642-6.

DOLEŽALOVÁ, Pavla. Prevence rizikového chování v podmínkách ústavní výchovy a péče. In MIOVSKÝ, Michal et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Vyd.1. Praha: Sdružení SCAN: Centrum adiktologie - Psychiatrická klinika, 1. LF UK v Praze: VFN v Praze: Togga, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.

DUNOVSKÝ, Jiří. *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-254-9.

FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2014. Psyché. ISBN 978-80-247-5046-0.

FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi*. Vyd. 1. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-063-4.

HAMANOVÁ, Jana a HELLEROVÁ, Pavla. Syndrom rizikového chování v dospívání (1. část). *Československá pediatrie*. 2000, 55(6), 380-387. ISSN 0069-2328.

HAMANOVÁ, Jana a CSÉMY, Ladislav. Rizikové a protektivní faktory syndromu rizikového chování v dospívání. In: ČEREŠNÍK, Michal a Katarína BANÁROVÁ, 2021. Rizikové správanie, blízke vzťahy a osobnostné premenné dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania. Praha: Togga ve spolupráci s Univerzitou Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-5937-0.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HENDL, Jan. *Statistika v aplikacích*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0700-9.

HOLEČEK, Václav. *Psychologie v učitelské praxi*. Praha: Grada, 2014. Pedagogika. ISBN 978-80-247-3704-1.

HUTYROVÁ, Miluše, at el. *Prevence rizikového a problémového chování*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. Studijní opory. ISBN 978-80-244-3725-5.

HUTYROVÁ, Miluše. *Děti a problémy v chování: etopedie v praxi*. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1523-3.

CHARVÁT, Miroslav a NEVORALOVÁ, Monika. Protektivní a rizikové faktory. In: MIOVSKÝ, Michal et al. *Kvalita a efektivita v prevenci rizikového chování dětí a dospívajících*. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. Monografie. ISBN 978-80-7422-391-4.

CHOMYNOVÁ, Pavla et al. Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2019. *Zaostřeno*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2020, 20 (5). ISSN 2336-8241.

JANIŠ, Kamil a LOUDOVÁ, Irena. *Vybraná témata z teorie výchovy: (studijní opora)*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2011. ISBN 978-80-7435-113-6.

JEDLIČKA, Richard. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících: prevence životních selhání a krizová intervence*. Praha: Grada, 2015. Psyché. ISBN 978-80-247-5447-5.

KABÍČEK, Pavel et al. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-793-4.

KOLÁŘ, Michal. *Odborník na řešení školní šikany a kyberšikany první úrovně: studijní text pro frekventanty základního výcvikového kurzu*. [Praha]: Národní institut pro další vzdělávání, 2016. ISBN 978-80-86956-93-0.

KOPECKÝ, Kamil. *Rizikové formy chování českých a slovenských dětí v prostředí internetu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. Monografie. ISBN 978-80-244-4861-9.

KRAUS, Blahoslav. *Společnost, rodina a sociální deviace*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-411-3.

KRAUS, Blahoslav. *Životní styl současné české rodiny*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. ISBN 978-80-7435-544-8.

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. Psyché. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef a MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983-5.

LAŠEK, Jan a LOUDOVÁ, Irena. *Rodina jako základ vývoje morálky a občanských postojů dětí*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. ISBN 978-80-7435-335-2.

LUSTIGOVÁ, Michala a DZÚROVÁ, Dagmar. Jak si stojí čeští teenageři? Prevalence rizikového chování. In: DZÚROVÁ, Dagmar, et al. *Zdravotně rizikové chování mládeže v Česku*. Praha: Státní zdravotní ústav, 2015. ISBN 978-80-7071-343-3.

- MACELA, Miloslav et al. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2015. Komentáře Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7478-727-0.
- MATĚJČEK, Zdeněk a DYTRYCH, Zdeněk. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-897-0.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. Studijní texty. ISBN 80-85850-24-9.
- MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ, Hana. *Podpora rodiny: manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0697-2.
- MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ, Hana. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí: dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3336-7.
- MIOVSKÝ, Michal et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. 1. vyd. Praha: Sdružení SCAN; Centrum adiktologie – Psychiatrická klinika; 1. LF UK v Praze; VFN v Praze, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.
- MIOVSKÝ, Michal et al. *Kvalita a efektivita v prevenci rizikového chování dětí a dospívajících*. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. Monografie. ISBN 978-80-7422-391-4.
- NOVOTNÁ, Věra. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: komentář*. 3., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2007. ISBN 978-80-86131-72-6.
- PALONCYOVÁ, Jana et al. *Stabilita rodiny a porozchodová péče o děti ve veřejném mínění*. Praha: RILSA, 2022. ISBN 978-80-7416-436-1.
- PAULÍK, Karel. *Psychologie lidské odolnosti*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2017. Psyché. ISBN 978-80-247-5646-2.
- PEMOVÁ, Terezie a PTÁČEK, Radek. *Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4317-2.
- PLAŇAVA, Ivo. *Manželství a rodiny: struktura, dynamika, komunikace*. Brno: Doplněk, 2000. ISBN 80-7239-039-2.

ŘÍČAN, Pavel a JANOŠOVÁ, Pavlína. *Jak na šikanu*. Praha: Grada, 2010. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-2991-6.

SKOPAL, Ondřej, et al. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. Monografie. ISBN 978-80-244-4223-5.

SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, Psyché. ISBN 978-80-247-4042-3.

ŠEVČÍKOVÁ, Anna. *Děti a dospívající online: vybraná rizika používání internetu*. Praha: Grada, 2014. Psyché. ISBN 978-80-210-7527-6.

ŠIRŮČKOVÁ, Michaela. Rizikové chování a jeho psychosociální souvislosti. In MIOVSKÝ, Michal et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Vyd.1. Praha: Sdružení SCAN: Centrum adiktologie - Psychiatrická klinika, 1. LF UK v Praze: VFN v Praze: Togga, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.

ŠIRŮČKOVÁ, Michaela. Rizikové chování. In: MIOVSKÝ, Michal, et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Vydání 2. Praha: Klinika 72 adiktologie 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze, 2015, s. 161-166. ISBN 978- 80-7422-391-4.

ŠULOVÁ, Lenka. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2004. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 80-246-0877-4.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0225-7.

ŠVARŤÍČEK, Roman et al. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.

TOMŠIK, Robert et al. High-risk behaviours among grammar school students in the Czech Republic (Representative research using the VRCHA questionnaire). *Adiktologie*. Praha, 2017. ISSN 2570 – 8120.

VALIŠOVÁ, Alena a KOVAŘÍKOVÁ, Miroslava. *Obecná didaktika a její širší pedagogické souvislosti v úkolech a cvičeních*. Praha: Grada, 2021. Pedagogika. ISBN 978-80-271-3249-2.

WILDEMUTH, Barbara Marie. *Applications of social research methods to questions in information and library science*. Westport, Conn.: Libraries Unlimited, 2009. ISBN 978-1-59158-503-9.

ZVÍROTSKÝ, Michal et al. *Příběh školní šikany: učebnice pro pedagogické pracovníky*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. ISBN 978-80-246-4825-5.

Internetové zdroje

AMBROŽOVÁ, Kateřina et al. *Rizikové chování dětí a mladistvých – Příčiny, následky, prevence*. [online]. Praha: Dětství bez úrazu, 2016 [cit. 2022-12-14]. Dostupné z: https://docplayer.cz/1703737-Rizikove-chovani-diti-a-mladistvych.html#show_full_text.

BEDROŠOVÁ, Marie et al. *České děti a dospívající na internetu: Zpráva z průzkumu na základních a středních školách*. [online]. Projekt EU Kids Online IV-Česká republika. Brno. 2018 [cit. 2022-12-14] Dostupné z: https://irtis.muni.cz/media/3122572/eu_kids_online_report.pdf.

ČEREŠNÍK, Michal, 2015. *Rizikové správanie dospievajúcich - výskumné výsledky a diagnostické výzvy*. Školský psychológ/Školní psycholog [online]. 16(2), 5 - 16 [cit.2023-03-11]. ISSN 2695-0154. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/skolnipsycholog/article/view/12167>.

Česká školní inspekce. *Kvalita a efektivita vzdělávání a vzdělávací soustavy ve školním roce 2019/20 – výroční zpráva ČŠI*. [online]. Praha: Česká školní inspekce, 2020 [cit.2023-01-14]. Dostupné z: [https://www.csicr.cz/cz/Aktuality/Kvalita-a-efektivita-vzdelavani-a-vzdelavaci-s-\(4\)](https://www.csicr.cz/cz/Aktuality/Kvalita-a-efektivita-vzdelavani-a-vzdelavaci-s-(4)).

Česká školní inspekce. *Kvalita vzdělávání a vzdělávací soustavy ve školním roce 2021/22 – výroční zpráva ČŠI*. [online]. Praha: Česká školní inspekce, 2022 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: [https://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Vyrocnizpravy/Kvalita-a-efektivita-vzdelavani-a-vzdelavaci-s-\(5\)](https://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Vyrocnizpravy/Kvalita-a-efektivita-vzdelavani-a-vzdelavaci-s-(5)).

Český statistický úřad. *Demografická ročenka České republiky – 2016*. [online]. Praha: Český statistický úřad, 2016 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czo/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2016>.

Český statistický úřad. *Demografická ročenka České republiky – 2017*. [online]. Praha: Český statistický úřad, 2018 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-x36hy5c4db>.

Český statistický úřad. *Demografická ročenka České republiky – 2018*. [online]. Praha: Český statistický úřad, 2019 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-bec10o9r0o>.

Český statistický úřad. *Demografická ročenka České republiky – 2019*. [online]. Praha: Český statistický úřad, 2020 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2019>.

Český statistický úřad. *Demografická ročenka České republiky – 2020*. [online]. Praha: Český statistický úřad, 2021 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2020>.

Český statistický úřad. *Demografická ročenka České republiky – 2021*. [online]. Praha: Český statistický úřad, 2022 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2021>.

DOLEJŠ, Martin a OREL, Miroslav. *Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako prediktor tohoto chování*. [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017 [cit. 2022-01-27]. ISBN 978-80-244-5252-4. Dostupné z: DOI: 10.5507/ff.17.24452524.

GABRHELÍK, Roman a LUKAVSKÁ, Kateřina. *Zhodnocení stavu a potřeb v oblasti školské prevence rizikového chování během druhé vlny epidemie covid-19: Přehled hlavních výsledků dotazníkového šetření*. [online]. Praha: Klinika adiktologie, 1. LF UK, 2020 [cit. 2022-12-15]. Dostupné z: https://www.zkola.cz/wp-content/uploads/2021/01/Zhodnocen%C3%AD-stavu-a-pot%C5%99eb-v-oblasti-%C5%A1kolsk%C3%A9-prevence-rizikov%C3%A9ho-chov%C3%A1n%C3%AD-b%C4%9Bhem-druh%C3%A9-vlny-epidemie-Covid_19.pdf.

HIBELL, Bert Gordon. et al. *The 2011 ESPAD Report. Alcohol and other drug use among students in 36 european countries*. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs. 2012 2018 [cit. 2022-01-19]. Available from: http://www.can.se/PageFiles/2619/The_2011_ESPAD_Report_FULL.pdf?epslanguage=sv.

HUDECOVÁ, Andrea. *Střídavá péče a zájem nezletilého dítěte*. [online]. Brno, 2018 [cit. 2023-02-10]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/m0ns3/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Právnická fakulta. Vedoucí práce JUDr. Radovan Dávid, Ph.D.

KABÍČEK, Pavel [*Syndrom rizikového chování v dospívání*] [zvukový záznam]. Praha, 19.09.2008. Dostupnost z: <https://prehovac.rozhlas.cz/audio/784361>.

KOPECKÝ, Kamil. Rodič je nejdůležitějším článkem prevence rizikového chování, proto vzdělávání cílíme přímo na něj - třeba v rámci programu O2 Chytrá škola. *E-bezpečí*. [online]. 2019 [cit. 2023-01-01]. Dostupné z: <https://www.e-bezpeci.cz/index.php/rodicum-ucitelum-zakum/1543-rodic-je-nejdulezitejsim-clankem-prevence-rizikoveho-chovani-proto-vzdelavani-cilime-primo-na-nej-treba-v-ramci-programu-o2-chytra-skola>.

MAIEROVÁ, Eva. *Poruchy osobnosti a vztahová vazba u patologických hráčů*. [online]. Olomouc, 2014 [cit. 2023-02-15]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/ca1rhm/>. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Michal Miovský, Ph.D.

MPSVa. *Koncepce rodinné politiky*. [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017 [cit. 2022-11-19]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Koncepce_rodinne_politiky.pdf/5d1efd93-3932-e2df-2da3-da30d5fa8253.

MPSVb. *Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu*. [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2017 [cit. 2022-12-19]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Rodiny_ve_stredni_fazi_rodinneho_cyklu_2017.pdf/0ade143a-214b-917a-9211-41c4575bcc56.

MPSV. *Zpráva o rodině*. [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2020 [cit. 2022-11-10]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Zpr%C3%A1va+o+rodin%C4%9B+2020.pdf/c3bdc63d-9c95-497d-bded-6a15e9890abd>.

MPSV. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2021*. [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2022. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/975025/Statisticka_rocenka_z_oblasti_prace_a_socialnich_veci_2021+%282%29.pdf/5fe30df9-423b-9fa2-a5da-24e41ac3eb9a.

MPSV. *Legislativa a systém sociálně-právní ochrany*. [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2023 [cit. 2023-01-19]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/legislativa-a-system-socialne-pravni-ochrany>.

MŠMT. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019-2027*. [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2019 [cit. 2022-10-17]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/strategie-a-koncepce-ap-msmt>.

Nadace Sirius. *Sanace je spolupráce*. [online]. Praha: Nadace Sirius, 2011 [cit. 2022-12-15]. Metodická doporučení. Dostupné z: <http://www.nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/Strep-sanace-je-spoluprace-metodicka-doporuceni.pdf>.

Nadace Sirius. *Rodina a dítě v kontextu – výzkumná zpráva*. [online]. Praha: Nadace Sirius, 2017 [cit. 2022-12-15]. Dostupné z: <https://www.nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/rodina-a-dite-v-kontextu-moznosti-prevence-podpory-a-spoluprace.pdf>.

Přístupy k náročnému chování dětí a žáků ve školách a školských zařízeních a možnosti jeho řešení 2021-2022. *Česká školní inspekce*. [online]. Praha, 2021 [cit. 2023-01-01]. Dostupné z: https://www.csicr.cz/CSICR/media/Prilohy/2021_p%C5%99%C3%ADlohy/Dokumenty/Metodicke-doporuceni_pristupy-k-narocnemu-chovani_11-10-2021.pdf.

Sociologická encyklopedie. *Sociologický ústav AV ČR*. [online]. 2017 [cit. 2023-01-08]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Krize_rodiny.

Sociologická encyklopedie. *Sociologický ústav AV ČR*. [online]. 2018 [cit. 2023-01-08]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Rodina>.

ŠTEFKOVÁ, Ivana a DOLEJŠ, Martin. *Resilience u adolescentů v nízkoprahových zařízeních pro děti a mládež*. [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016 [cit. 2023-01-01]. ISBN 978-80-244-4903-6. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=a63jCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>.

WALSH, Froma. A Family Resilience Framework: Principles and Applications. In: FRIEDLOVÁ, Martina et al. *Symposium rodinné resilience*. [online]. Olomouc, 2015 [cit. 2023-01-01]. Dostupné z: http://tera.expressivniterapie.cz/wp-content/uploads/2013/01/05_Symposium-rodinn%C3%A9-resilience.-Sborn%C3%ADk-p%C5%99%C3%ADsp%C4%9Bvk%C5%AF.-ISBN-978-80-244-4602-8.pdf.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. In: *Zákony pro lidi*. [online]. Copyright AION CS, s.r.o. 2010-2023 [cit. 2022-12-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. In: *Zákony pro lidi*. [online]. Copyright AION CS, s.r.o. 2010-2023 [cit. 2022-12-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89?text=z%C3%A1kon+%C4%8D.+89%2F2012+Sb>.

Seznam tabulek a ilustrací

Tabulka č. 1 - Podíl škol s výskytem rizikového chování v průběhu školních let 2016-2019 (v %)

Tabulka č. 2 - Rizikové a protektivní faktory rizikového chování

Tabulka č. 3 - Svěření dítěte do péče rodičů po rozvodu (v tisících)

Tabulka č. 4 - Míra spokojenosti s časem věnovaným dětem v různých formách a podle typu rodin (v %)

Tabulka č. 5 - Počet případů rodin řešených OSPOD k 31.12.2021

Tabulka č. 6 - Počty uložených výchovných opatření

Tabulka č. 7 - Subjekty spolupracující s OSPOD

Tabulka č. 8 - Proměna stanoveného cíle do hlavní otázky, dílčích a tazatelských otázek

Tabulka č. 9 – Přehled respondentek OSPOD Hranice, včetně praxe (v letech)

Obrázek č. 1 - Ekologický model primární prevence

Obrázek č. 2 - Spolupráce subjektů při řešení rizikového chování

Obrázek č. 3 - Správně nastavená a fungující primární prevence

Obrázek č. 4 - Modely způsobu výchovy

Graf č. 1 - Poměr uzavřených sňatků a rozvodů 2018-2021

Graf č. 2 - Rozvodovost v průběhu let 2016-2021 (v %)

Graf č. 3 - Nadměrné trávení času (4 a více hodin denně) hraním digitálních her a na sociálních sítích (v %)

Graf č. 4 - Nadměrné trávení času (4 a více hodin denně) hraním digitálních her a na sociálních sítích (v %)

Příloha A: tazatelské otázky pro pracovníka OSPOD Hranice - R1

T: tazatel, R1 (respondentka 1)

1) T: Jaké jsou podle Vás nejčastější projevy rizikového chování u dětí, se kterým se v rámci své profese setkáváte?

R1: Nejspíš to jsou šikana, záškoláctví, krádeže a alkohol.

2) T: Je podle Vás možné blíže specifikovat věk dítěte, kdy u něho dochází k rozvoji rizikového chování?

R1: Nejčastěji probíhá rizikové chování v pubertě, ale není výjimkou i nižší věk...krádeže třeba již ve třetí třídě, tj. 9 let....většinou to chodí nárazově ve vlnách, že třeba před koncem školního roku stoupnou hlášení krádeží.

3) T: Je, dle Vašich zkušeností, možné určit, u jakého pohlaví se častěji vyskytuje rizikového chování?

R1: Obecně bych řekla, že u chlapců, ale jsou určité formy rizikového chování, které jsou typické přímo pro dané pohlaví...krádeže spíše chlapci, kyberšikana/šikana spíše dívky, užívání alkoholu tak napůl.

4) T: Kdo je z Vašeho pohledu tím, kdo OSPOD nejčastěji upozorňuje na rizikové chování dětí?

R1: Určitě policie, ta má své postupy, ohlašovací povinnost a hlásí to naprosto automaticky. Škola hlásí dost s křížkem po funuse. Běžně se stává, že se probudí, když má dítě 170 neomluvených hodin a čekají zázraky na počkání. Někteří mají dosti zkreslené představy o tom, jak OSPOD vlastně funguje. Stigmatizace jako řemen, což by člověk spíš čekal od laické veřejnosti než od učitelů, kteří by měli mít větší povědomí, ale tak co, jsou to prostě a zase jenom lidi. Občas se setkávám i s anonymním hlášením, ale ve většině případů je to spíše o nějaké formě msty než aby šlo opravdu o situaci, kterou by se měl OSPOD zabývat. Většinou to u těchto anonymních hlášení bývá tak, že co by se mělo hlásit, tak se nehlásí a co by se hlásit nemělo, tak se naopak vehementně hlásí.

5) T: Jakou roli, dle Vašeho názoru, hraje při vzniku rizikového chování rodina a rodinná resilience?

R1: Řekla bych, že dost velkou. Přece jenom z rodiny si odnášíme naučené vzorce chování, rodina nás formuje a když pak vidíte, jak se chovají kolikrát rodiče, tak se vůbec nedivíte, že má dítě problémy. Ve většině případů je problém v rodině, ve výchově, množství trávení volného času a hlavně zájmu rodiče o dítě.

6) T: Jakou roli, z Vašeho pohledu, hraje vrstevnická skupina při vzniku rizikového chování?

R1: Taktéž velkou, přece jenom kamarádi a touha se jim vyrovnat je v pubertě velká. Dítě se chce naprosto vymezit proti rodičům a jak jinak než s kámošema.

7) T: Jakou roli, z Vašeho pohledu, hraje škola při vzniku rizikového chování?

R1: Ve škole tráví dítě podstatnou část dne, působí tam na něj učitelé, ale i spolužáci, ale že by zrovna škola mohla za vznik rizikového chování, to si nemyslím....škola je spíš oznamovatelem rizikového chování než původem jeho vzniku.

8) T: Jakou roli hraje, z Vašeho pohledu, způsob trávení volného času při vzniku rizikového chování?

R1: Velkou, jak já říkám, když se dítě nudí, tak to smrdí průšvihem. Vidíme to v i Hranicích na různých místech, že se nám shlukují skupinky mládeže, kteří se bloumají městem s vyřvaným slovenským rapem z mobilu. Pokud má dítě nějaký koníček nebo jinak smysluplně tráví volný čas, nemá pak prostor na kouření za Billou například nebo alespoň tolik času (smích).

9) T: Jakou roli hrají, z Vašeho pohledu, média při vzniku rizikového chování?

R1: Média již neodmyslitelně patří do života dětí, tady bych spíš hodně apelovala na prevenci jak ze strany rodičů, tak školy...ale přece jenom školy již mají ve školních plánech průřezová témata ohledně médií, tak uvidíme...hodně záleží na tom učiteli, jak to pojme.

10) T: Jaké další faktory vzniku rizikového chování vnímáte jako podstatné?

R1: Rozhodně sociální sítě, Facebook už je pro staré...mladí jedou na TikToku, Snapchatu, a jiných sociálních sítích. Velkým problémem vidím i různé výzvy typu šňupání skořice či nesmyslné sledování jistých youtuberů. Pár jsem jich zhlédla, abych měla představu a případně těm dětem byla bližší a bylo to něco neskutečně příšerného. Bohužel je to přímo na ty děti zacílené a když vidím to množství zhlédnutí u těch videí, tak to očividně dopadá na úrodnou půdu.

11) T: Jak si myslíte, že rizikově se projevující dítě hodnotí jednání s OSPOD?

R1: Záleží na věku a jestli ho přistihli poprvé či ne...pokud je to 9 leté dítě, které poprvé ukradlo v obchodě lízátko, tak je vyplašené, brečí, stydí se a hlavu má zaraženou mezi rameny...ať hodí kamenem, kdo v dětství z obchodu něco nepřinesl a zapomněl zaplatit. Pokud hovoříme o 15 leté holce, která je již tzv. známá firma, větu hojně prokládá vulgarismy, tak je naše působení jako házení hrachu na zeď.

12) T: Kde, podle Vašeho názoru, vidí rizikově jednající dítě příčinu svého rizikového jednání?

R1: Ti, kteří se toho dopustili poprvé, tak si to uvědomí až je někdo přistihne, většinou to svedou na kamarády nebo nejsou schopni odpovědět. Starší a ti u kterých se rizikové chování opakuje obviňují všechny kolem, kromě sebe.

13) T: Domníváte se, že si dítě uvědomuje své chování jako rizikové a jaký je jeho postoj k takovému jednání?

R1: Většinou neuvědomuje, nedojde mu to, takže pak bývá hodně překvapené a to nemile. Pokud si to uvědomuje, tak je mu to jedno. Nic si nedělá ani ze svého chování, které bere přece naprosto v pohodě a ani z nás, jakože OSPOD.

14) T: Jak vnímáte spolupráci rodičů s OSPOD při řešení rizikového chování jejich dítěte?

R1: Taktéž záleží, pokud je to poprvé a pokud se jedná o normálně fungující rodinu, tak se rodiče většinou stydí, omlouvají se a jsou z toho dost špatní a už jenom dostavení se k podání vysvětlení je pro ně neuvěřitelný stres. Pokud jsou rodiče v pohodě a chová se rizikově dítě opakovaně, tak je to spíš takové zoufalství a bezmoc, že už neví, co mají dělat a jak tomu zabránit, kolikrát tam ale chybí i vůle a důslednost nebo právě nechtějí

nic moc řešit, protože mají strach z ostudy, že by to někdo zjistil. Pokud se rodiče sami chovají rizikově, tak je jim to úplně jedno a jednání s OSPOD bojkotují.

15) T: Jaký je Váš názor na rodinu a její vliv na rozvoj rizikového jednání u dítěte?

R1: Je to individuální, protože rodiny jsou různé, hranice normality místy dosti posunuté. Většinou po pár minutách dokážete odhadnout, jak to v té rodině nejspíš funguje a podle toho vedete směr rozhovoru takové té promluvy do duše, jak bych řekla.

16) T: Jak často dochází při řešení rizikového chování u dítěte k návrhům výchovných opatření?

R1: Co mám svou zkušenost, tak ve třetině případů, ale samozřejmě jiné kolegyně to mohou mít jinak, protože přece jenom, nikdy nevíme, co nám přistane ten den na stole za dáreček (smích).

17) T: Jaké jsou nejčastější důvody k návrhům výchovného opatření?

R1: Určitě to, že se rizikové chování opakuje, případně se ještě stupňuje. Dítě nemá absolutně zájem o nápravu, rodina taktéž nespolupracuje, rodičům je to taky jedno a navíc se ještě k rizikovému chování přidávají další formy. Nikdy to u těch vážnějších případů nebývá pouze jedna forma, ale vždy se na to ještě něco nabalí, abychom to měli pestřejší.

18) T: Jak hodnotíte efektivitu výchovných opatření na dítě s rizikovým chováním?

R1: Cokoliv níž než dohled je, dle mého, k ničemu, efektivita nula. Výchovné opatření jakože OSPOD vůbec nedáváme, protože to pro ty rodiče ani dítě nemá takovou váhu, přece jenom rozhodnutí soudu je něco jiného než naše správní řízení. Pokud je stanoven dohled soudem, tak je to pro tu rodinu takové zatěžující, limitující a ve většině případů se snaží dohledu zbavit a toho se docílí jen tak, že budou šlapat jako hodinky, nejsou hloupí... přijdou na to celkem brzo.

19) T: Jaká jsou z Vašeho pohledu specifika trávení volného času u rizikově jednajících dětí?

R1: Dítě neví co s volným časem, nemá ho vhodně strukturovaný, společný jmenovatel nuda... shrnula bych to asi takto.

20) T: Jaký je podle Vás vztah rodičů rizikově jednajících dětí k jejich volnému času?

R1: Rodiče na dítě nemají dostatek času nebo je to vůbec nezajímá. Může tam být i nějaký ten workoholismus ze strany rodiče, ale tak všichni chodíváme do práce a máme děti, takže je třeba najít ten balanc. Protože dítě jsme si nepořídili jenom proto, abychom doma nebyli sami, ale je potřeba se mu i věnovat.

21) T: Můžete nějak zhodnotit, zda jsou tito rodiče aktivním činitelem těchto aktivit?

R1: Ve většině případů rozhodně aktivní nejsou. Samozřejmě najdou se výjimky, které k tomu přijdou jako slepi k houslím, ale bohužel to jsou opravdu vzácné výjimky.

22) T: Jak časté je aktivní trávení volného času rodiče s dítětem?

R1: Říká se, že člověk nemá říkat nikdy nebo žádný, což je slovo, které se mi hodí asi nejvíce, ale tak můžeme říct, že aktivní trávení volného času je opravdu velmi, velmi, velmi minimální.

23) Můžete z Vaší zkušenosti uvést specifické znaky rodin, ve kterých dochází u dětí k rozvoji rizikového jednání?

R1: Tak sem bych zařadila nižší vzdělání rodičů, ekonomická situace rodiny, protože co si budeme povídat, peníze jsou důležité. Dále ještě rizikově se chovající rodiče, a je to možná hloupé, ale i nižší inteligence. Často to vidím v kanceláři, když probírám s rodiči jejich dítě a říkám si, že to dítě za to vlastně ani nemůže, když má tyhle geny a vidí ten vzor doma. A potom teda taky zaneprázdnění rodiče, prostě na to dítě nemají čas a to je špatně, že jo.

24) T: Jaký je podle Vás vztah rozvoje rizikového jednání dětí a rozvodu jejich rodičů, případně způsob uspořádání péče rodičů o dítě po rozvodu?

R1: Stává se to, ale není to dogma. Jako většinou dítě dělá naschvály, když ten rozvod je ošklivý, to samé platí při dané péči rodičů, ale spíš je to i o tom jak se rodiče chovají sami k sobě. Protože pokud dítě nezná nic jiného než že se pomlouvají, oslovují vulgárně a shazují se, i když se nevidí, tak je to pro to děcko prostě stresující. Taky to nejde posuzovat jen v době po rozvodu, protože ono může být klid, všechno to proběhne v pohodě a po pár letech přijde návrh na zvýšení výživného a začnou se dít věci. Jako, když se jedná o peníze, tak to je šílené. Je to prostě o lidech.

25) T: Jaký je podle Vás vztah rizikového jednání u dětí a rizikového jednání jejich rodičů?

R1: (úšklebek)...velký, protože dítě to vidí doma, takže to bere jako standard a chová se stejně. Je hrozně těžké vystoupit ze zajetých kolejí, vymanit se z toho, protože to dítě nic jiného nezná a tak mu to přijde normální. Je potřeba jiná silná osoba, která dokáže tomu dítěti pomoci.

26) T: Považujete rizikové chování za jeden ze znaků nefunkční rodiny?

R1: Dle odborné literatury bych měla odpovědět, že ano....ale nemyslím si, že to je až tak pravda. Přece jenom puberta je šílené období, kdy je to kolikrát ode zdi ke zdi, dítě zkouší, co může, co si může dovolit, co mu jako projde a co už ne. Většinou se nechá blbě chytit, třeba u toho alkoholu Policií. Pokud se to stane jednou, tak to ještě neznamena, že ta rodina nefunguje. Spíš je problém, pokud se to stává opakovaně, případně se to stupňuje nebo se k tomu nabalují další formy rizikového chování, pak už je jasné, že v té rodině je asi nějaký problém, že tam něco třeba až tak nefunguje.

27) T: Jaký výchovný styl byl nejčastěji uplatňován u dítěte, které se chovalo rizikově?

R1: Taky extrémny....budto extrémně benevolentní nebo extrémně direktivní.

28) T: Jak, podle Vás, ovlivňuje ekonomická situace rodiny vznik rizikového chování u dítěte?

R1: Řekla bych, že ano....není to sice pokaždé, řekla bych tak půl na půl, pokud je ekonomická situace horší tak mi přijde, že se to rizikové chování potom častěji opakuje. Ale nemůžu říct, že každé dítě, co pochází ze slabších poměrů se chová rizikově. Ale jako takhle, určitě to má svůj vliv a celkem velký.

29) Co vy samy považujete za nejčastější důvod vzniku rizikového chování dítěte?

R1: Rodina, rodina a zase jenom rodina.....to je alfou a omegou. Samozřejmě to neznamena, že pokud je rodina funkční a pohodová, že se rizikové chování u dítěte nevyskytne, ale je tam prostě nižší riziko nebo případně se bude jednat o ojedinělý případ. Taky je jasné, že spousta rizikového chování probíhá skrytě a nepříjde na něj škola ani rodiče. Bere se to jako klasický průběh puberty a období zkoušení a objevování. Důležité však je, aby to byla jen úsměvná epizoda z mládí, která nebude mít zásadní dopady na člověka.